

**SAMMATIN JA NUMMI-PUSULAN SEKÄ NUMMEN KIRKONKYLÄN
KULTTUURIYMPÄRISTÖJEN INVENTOINTI**

Henrik Wager

15. 12. 2003

Sisällysluettelo

Taustaksi	3
Johdanto	4
Valtakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö	7
Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue ja perinnemaisema	8
Sammatin ja Nummi-Pusulän iso- ja uusjaon jälkeisestä rakentumisesta ja rakentamisesta	9
SAMMATTI – KOHTEET	10
Haarjärven kylä	11
Myllykylä	29
Leikkilän kylä	45
NUMMI-PUSULA – KOHTEET	49
Heimolan ja Mäntsälän kylät	51
Luttulan kylä	56
Tavolan kylä	59
Vivolan kylä	72
Yli-Immolan kylä	73
Maskilan kylä	77
Oittilan kylä	78
Raadin kylä	83
Saukkola-Sammatti maantie	95
Oinolan kylä	99
Kovelan kylä	104
NUMMEN KIRKONKYLÄ – KOHTEET	105
Yhteenveto – Sammatin, Nummi-Pusulän ja Nummen kirkonkylän kulttuuri- ja rakennushistoriallinen luonnehdinta	119
Lähteet	124
Liitteet	126
Liite 1. Inventointialueen rajaukset Nummi-Pusulassa ja Sambatissa	
Liite 2. Nummen kirkonkylän inventointialueen raja	

Taustaksi

Inventointi käsittää osan Nummen ja Sammatin kulttuuriympäristöistä rakennuksineen sekä Nummen kirkonkylän pohjoispuolen.¹ Sen tarkoitus on palvella Nummen kirkonkylän asemakaava- sekä Nummen ja Sammatin osayleiskaavasunnittelua. Tavoitteena on tunnistaa kirkonkylän sekä osayleiskaava-alueen rakennuskannan ja kulttuuriympäristön ominaispiirteet, kerroksisuus ja säilyneisyys sekä niihin liittyvät arvot ja merkitykset.

Keskeisellä sijalla tarkastelussa on ihmisen vaikutus ympäristöönsä, kulttuurimaiseman muotoutumiseen. Tämä näkyy kummassakin pitäjässä laajoina ja yhtenäisinä viljelymaisemina sekä niihin liittyvine, toisinaan maisemaa voimakkaastikin hallitsevine tilakeskuksineen. Osa tiloja yhdistävistä vanhoista kyläteistä on myös säilyttänyt linjauksensa. Sekä Sammatissa että Nummi-Pusulassa ja Nummen kirkonkylässä on lisäksi yksittäisiä rakennus- ja kulttuuri-historiallisesti merkittäviä kohteita.

Inventoinnissa on pyritty sekä päivittämään että täydentämään tehtyjä inventointeja. Inventointeja ja niistä laadittuja inventointikortteja on myös käytetty tämän inventoinnin lähteenä.² Erityisesti on pyritty tarkastelemaan ihmisen vaikutusta luonnonympäristöön ja tätä kautta syntyntä kulttuuriympäristöä 1950-luvun lopulle. Jälleenrakennusvuosina Sammatista ja Nummi-Pusulasta annettiin sekä rintamamiehille että evakoille maa-alueita, jotka ovat vaikuttaneet sekä rakennettuun ympäristöön että kulttuurimaisemaan (tyyppi)rakennustensa ja maanviljelyn sekä laiduntamisen kautta. Tällaisia alueita esim. Nummi-Pusulassa on Oinolan ja Kovelan kylissä ja Sammatissa Myllykylän eteläpuolella. Sotien jälkeinen jälleenrakentaminen ja lähes 400 000 siirtolaisen asuttaminen aiheutti maaseudun maisemalle suuren murroksen valtakunnallisesti. Vuoteen 1966 mennessä Suomeen muodostettiin 29 700 uutta viljelytilaa (peltoala 6-15 ha) ja 15 000 asuntoviljelytilaa (2-6 ha). Vuoteen 1951 mennessä uutta peltoa oli raivattu 82 000 hehtaaria. Esim. Nummella 1-15 hehtaarin tiloja oli lähes 380 kappaletta vuonna 1950. Vuosien 1941-1950 aikana pitäjään perustettiin n. 115 uutta tilaa.³

Molemmissa pitäjissä on myös runsaasti 1950-luvun jälkeen rakennettua haja- ja vapaa-ajan asutusta. Tämän tyyppinen asutus on otettu mukaan mainintoina kohdeluettelossa ilman tarkempaa kuvausta inventoitujen alueiden rakennuskannan kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Niukalla kuvauksella on pyritty välttämään sirpaleisuus, jonka muutoin suuri rakennusmassa aiheuttaisi. Tyystin sitä ei kuitenkaan ole voitu välttää. Yksityiskohtaisemmat tiedot erillisistä rakennuksista löytyvät Länsi-Uudenmaan maakuntamuseossa ylläpidettävästä Sofie – rakennustietokantaohjelmasta, jonne ne on syötetty. Tämä raportti on tallennettu word- ja pdf – tiedostona CD-Rom –lelylle.

Raportissa käytetään juoksevaa numerointia kylittäin ja/tai alueittain. Mikäli talon/tilan nimi on tiedossa myös se ilmoitetaan. Viimeisenä ilmoitetaan kiinteistötunnus. Alueet on pyritty käsittelemään kylittäin, mutta inventointialueen suuresta koosta johtuen myös suurempia kokonaisuuksia on ryhmitelty pääväylittäin. Myöskään kylärajoja ei ole noudatettu tiukasti, mikäli alue muodostaa laajemman kulttuurimaisemallisen kokonaisuuden. Näin on esimerkiksi Valkerpyyn järven länsipuoleisella alueella. Pääteiden varrelle ryhmittäviä haja-asutusluonteisia alueita ovat Sammatin puolella Sammatti-Saukkola maantie ja Leikkilän tien varsi sekä Haarjärven läpi kulkeva maantie 104. Nummen puolella Saukkola-Sammatti maantien ja siitä haarautuvien teiden varsille on niinikään syntynyt melko runsaastikin erityyppistä rakennuskantaa. Muita teitä, joiden varsille on ryhmittynyt runsaastikin rakennuskantaa Nummi-Pusulan puolella ovat Tavola-Oittila maantie ja Raatintie.

Lähdeaineistona on kirjallisuuden lisäksi käytetty Nummi-Pusulan ja Sammatin kunnan-arkistoissa säilytettävää aineistoa. Materiaali käsittää pääasiassa kunnalliskertomuksia kunnallislautakunnan, -valtuuston ja -hallituksen pöytäkirjoja, rakennuslautakunnan asiakirjoja

¹ Kts. Liitteet 1-2.

² Kts. Ikkala&Salonen 1992; Häro 1989.

³ Ympäristöministeriö 1993 (I), s. 13; Aarrevaara 2002, s. 31-32; Jussila 1977, s. 337.

sekä piirustuksia 1800-luvun lopusta 1950-luvulle. Nummi-Pusulan kunnan teknisen osaston rakennus- ja huonerekisteristä on saatu tietoja rakennusvuosista. Tieto ei kuitenkaan aina ole luotettava, vaan viitettä antava. Sammatin kunnassa rakennus- ja huonerekisteriä ei ole. Rakennusten rakennusvuosista Sammatissa tietoja on saatu veroluetteloista. Inventoinnin luonteesta johtuen perusteellista arkistotutkimusta kunnissa ei ole voitu tehdä. Useista kohteista tietoa on saatu ja varmistettu haastatteluin, joista osa on ollut lyhyitä ja osa pidempiä. Tietyistä kohteista on lisäksi haastateltu eri ihmisiä eri yhteyksissä, tiedon mahdollisimman suuren paikkansapitävyyden varmistamiseksi. Keskeiset informantit on ilmoitettu lähdeviitteissä. Kohteet on dokumentoitu valokuvaamalla inventoinnin kenttätöiden yhteydessä. Valokuvat negatiiveineen on arkistoitu Nummi-Pusulan ja Sammatin kuntiin. Kenttätöitä tehtiin vaihteittain loka-marraskuussa 2003. Myös valokuva-aineisto on CD-Rom –tallenteena. Valokuvat on tallennettu filmeittäin. Kuvat on nimetty kunnittain ja kylittäin sekä talon / tilan -nimen ja kiinteistötunnuksen mukaan.

Inventoinnin johdanto-osassa käydään läpi lyhyesti ja yleispiirteisesti Nummi-Pusulan ja Sammatin kehitys, painopisteen ollessa rakennetussa ympäristössä. Johdantoa seuraavat kohde-esittelyt kunnittain.

Johdanto

Nummi-Pusula ja Sammatti sijaitsevat Turun tien varrella n. 70 ja 80 kilometriä Helsingistä länteen. Asukkaita Nummi-Pusulassa on n. 6000 ja Sammatissa n. 1200. Nummen ja Pusulan kunnat yhdistyivät Nummi-Pusulan kunnaksi 1981. Sammatti itsenäistyi kunnaksi vuonna 1865.⁴

Nummi-Pusula

Länsi-Uudenmaan luonnonolot, ilmasto ja maaperä sekä runsaat vesistöt poukamineen tarjosivat jo varhain hyvät edellytykset ihmisen toiminnalle. Kivikautisia asuinpaikkoja ja esineistöä on löydetty melko runsaasti mm. Lohjanjärven ympäristöstä. Nummi-Pusulan alueella on ollut asutusta jo esihistoriallisena aikana. Pusulanjärven länsirannalta on löydetty yksi kivikautinen asuinpaikka. Muut kivikautiset asuinpaikat sijoittuvat etelämpänä Nummen 1800-luvulla kuivatun Hyvelän järven pelloille. Alueelta on tehty useita esinelöytöjä. Kivikautinen asutus kuitenkin hävisi tuntemattomasta syystä, eikä sillä liene ole ollut yhteyttä historiallisen ajan asutukseen. Alueelta ei myöskään ole tehty pronssikautisia löytöjä ja on otaksuttu, että tällöin asutus on hävinnyt tai muuttanut pois.⁵

Länsi-Uudellamaalla on kolme maisematyyppiä, joita selkeät luonnon suurelementit erottavat toisistaan:

- 1) Pohjoisessa Hämeen viljely- ja järvimaan Tammelan ylänköseutu
- 2) Kiskon-Vihdin järvisseutu, joka rajautuu edellisen eteläpuolelle itä-länsi-suuntaisen kallioperän murroslinjan vaikutuksesta
- 3) Ensimmäinen Salpausselkä kaakossa erottaa kaakkoiskulman eteläisen rantamaan eteläiseen viljelyseutuun kuuluvaksi

Hallitseva maisematyyppi Länsi-Uudellamaalla on Kiskon-Vihdin järvisseutu. Alueen kylillä on selkeä järvi- tai jokisijainti. Seutu on maisemakuvaltaan vaihtelevaa. Alueen maisemaa on luonnehdittu osuvasti kallioperän rikkonaisuuden ja lukuisten murroslinjojen synnyttämien järvien ja pienvesistöjen, metsäisten selänteiden sekä viljeltyjen savikkojen muodostamaksi mosaiikiksi. Kallioperän rikkonaisuus näkyy myös Uudenmaan suurimpina suhteellisina korkeuseroina. Savikkolaaksojen kanssa vuorottelevat jyrkät, usein paljaat kalliomäet. Kaakossa maisemaa hallitsee ensimmäinen Salpausselkä, jolle sijoittuu mm. Lohjan kaupunki. Toinen Salpausselkä kulkee Karja-Lohjan, Sammatin, Nummi-Pusulan ja Karkkilan halki. Maiseman vaikuttavuuteen vaikuttavat myös Nummi-Pusulan Kesäkankareen ja Mykämäen voimakaspiirteiset harjualueet.⁶

⁴ Pyykkönen 1983, s. 165; Enbuske 2002, s. 5

⁵ Tahvanainen 1990, s. 4, 27; Jussila 1977, s. 7, viite 1.

⁶ Tahvanainen 1990, s. 4-5.

Maasto sekä lukuisat järvet rantoineen ja niemineen tarjosivat hyviä asuinpaikkoja. Maaperä, etenkin alueen eteläosassa oli otollista kaskeamiselle ja peltoviljelykselle. Sopivia viljelysmaita olivat myös Nummen ja Pusulan jokien varret. Erityisesti Hirvijoen kylän alueella maaperä sopi viljelylle hyvin. Tulvat olivat kasanneet alueelle hedelmällistä lietettä. Myös rantasavikot Pitkäjärven, Valkerpyyn järven ja Pusulan järven ympärillä sekä Nummen kirkon itäpuoliset laajat lieju- ja savipohjaiset mutaturvesuomaat olivat maanviljelykselle ihanteellisia. Pusulan ja Nummen jokien yhtymäkohdassa on jokien muodostamien hiekkaisten ranta-alueiden takana laajoja, suurimmaksi osaksi mudan peittämiä liejumaita, jotka niin ikään olivat erityisen soveliaita viljelykseen. Hyviä mutamaita oli myös Leppäkorvessa, Järvenpäässä, Suomelan kylän rajalla, Hirvijoen varressa sekä Oittilassa ja Raatissa. Asutus hakeutui ensimmäisenä näille parhaat viljelysmaat tarjoaville alueille. Niille syntyneet kylät ovat myöskin vanhimpia vakinaisen asutuksen keskuksia.⁷ Kylistä Oittilan ja Raatin kylät sekä Valkerpyyn järven ympäristö kuuluvat tässä inventoinnissa käsiteltäviin alueisiin.

Asutus Nummen ja Pusulan alueella vakiintuikin juuri savialueiden laidoille tai keskelle, niiltä kohoaville kummuille. Näin on esim. Suomelan ja Kaukelan kylissä. Pellot levittäytyvät kumpareen ympäriltä joka taholle. Pitäjän asutus on keskittynyt sen eteläosaan. Myös suurin osa tiestöstä on keskittynyt eteläosiin. Viljelys perustui aluksi kaskeamiseen. Koska valtausalueen piiri ei voinut elättää monia, jäivät kylät pieniksi.⁸

Nummi-Pusulasta on erotettu kolme selvästi toisistaan erottuvaa aluetta: 1. Nummen eteläosan kylät (Raatin neljänneskunnan alue). 2. Hirvijoen neljänneskunnan alue. 3. Pusulan pohjoisosan kylät. Vanhin asutus keskittyi Valkerpyyn järven, Pitkäjärven ja Pusulan järven rannoille sekä Hirvijoen, Nummenjoen ja Pusulanjoen varsille. Vanhimmat keskuksat ovat Valkerpyyn järvi sekä Pitkäjärvi. Vanhin asutus on levinnyt etelästä ja lounaasta, vanhemman peltoviljelyksen sydänalueilta Raatin neljänneskunnan alueelle, Raatin ja Pitkäjärven verokuntiin.

Ihmisen muokkaama kulttuurimaisema syntyi, kun järvien rannoille ja jokien varsille asettuneet ihmiset ryhtyivät kaskeamaan peltoalueita sisämaahan päin. Järvien ja jokien varsilta kauempana sijaitsevat takamaat vallattiin vähitellen. 1300 – 1400 lukujen vaihteessa kaskiasutus oli täyttänyt alueen ja kaskivaltausten rajat olivat saavuttaneet toisensa. Tästä alkoi siirtyminen kiinteämpään peltoviljelykseen, joka yleistyi 1600-luvulla. Peltoviljelyn myötä asutus muodostui tiiviiksi kyliksi kylätonteille maisemallisesti hallitseviin ja luontosuhteiltaan edullisimpiin paikkoihin. Yleensä näitä paikkoja olivat peltolaaksoa korkeammat kumpareet, jotka saattoivat sijaita lähellä jokia tai järviä. Maisemallisesti tämä kehitys on inventoidulla alueella yhä selkeästi läsnä. Kaskivaltausten johdosta syntyneitä alueita ovat⁹:

Valkerpyyn järven äärellä olevat kylät: Oittila, Tavola, Luttula, Heimola, Mäntsälä, Immola ja Maskila

Pitkäjärven äärellä olevat kylät: Nummi (kirkonkylä), Oinola, Haarla, Sierla, Järvenpää ja Mommola

Hyvelän järven äärellä olevat kylät: Hyvelä, Jakova ja Jättöla

Pusulan järven äärellä olevat kylät: Seppälä ja Pusula

Koisjärven äärellä oleva: Koisjärven kylä

Hiidenveden äärellä olevat kylät: Näkkilä ja Retlahti

⁷ Jussila 1977, s. 7-8.

⁸ Jussila 1977, s. 2-3; Tahvanainen 1990, s. 5.

⁹ Vaikka tässä inventoinnissa käsitellään vain Valkerpyyn järven ympärille syntyneitä kyliä ja Nummen kirkonkylää mainitaan kylät kuitenkin kokonaisuuden vuoksi.

Karisjärven äärellä oleva: Karisjärven kylä

Kovelan järven äärellä oleva: Kovelan kylä

Vakinaisen asutuksen syntymisen alkuaikana pidetään 1200-1300 –lukujen vaihdetta. Se sijoittui todennäköisesti Pitkäjärven tai Valkerpyyn järven rannalle. Tarkkoja tietoja sijoittumisesta ei kuitenkaan ole. 1300-luvulla talojen lukumäärä oli n. 120 ja asukkaita oli n. 1000. Kirjallisia tietoja tarjoavat 1400-luvun lopun ja 1500-luvun puolivälin oikeudenkäynti-, rippi- ja verotusasiakirjat. 1400-luvulla väestön kasvu oli nopeaa ja 1540-luvulle tultaessa taloja oli 261 (joista Nummella 150) ja asukkaita n. 1400. Nummen ja Pusulan kaikki kylät olivat asuttuja 1500-luvun lopussa, Pusulan Kärkölää lukuun ottamatta. Pitäjän autioituminen alkoi 1600-luvulla sotien ja katovuosien vuoksi. Sotiin liittyen voidaan lisäksi todeta esimerkiksi Nummella olleen ratsumiehiä 1600-luvun alussa enemmän kuin muualla Lohjalla yhteensä (30 ratsumiehestä 15 oli Nummelta). Lohjan 75 ratsutilasta Nummella sijaitsi 28 ja Pusulassa 12. Rusthollien onkin todettu vaikuttaneen Nummen maisemaan 1600-luvun alusta lähtien enemmän kuin muun pitäjän.¹⁰ Lähes kaikki tässä inventoinnissa mukana olevat kantatilat ovat olleet ratsutiloina.

Tiivis kylärakenne hajautui isojaon ja erityisesti uusjaon vuoksi. Myös torpparilaitos ja osituslaitos 1900-luvulla sekä sotien jälkeinen asuttaminen hajautti asutusta kylätontin ja sen läheisimmän peltoaukean ulkopuolelle. Tiestö – erityisesti Helsingin-Turuntie ja Somerontie on vaikuttanut asutuksen sijoittumiseen 1950-luvulta lähtien.¹¹ Selkeimmin vanhaa kylärakennetta on havaittavissa Nummen puolella Tavalassa ja Sammatin puolella Haarjärvellä.

Sammati

Sammatin vanhimmat ihmisasutuksen merkit ovat peräisin Suomusjärven kulttuurista n. 6500-4200 eKr. Tunnetuin kivikauden asuinpaikka on kunnan itäosassa, Myllykylässä sijaitseva Koiviston asuinpaikka. Pronssikaudelta Sammatista ei ole löytöjä ja rautakaudeltakin on vain yksi. Asiakirjoissa Sammatti mainitaan ensimmäisen kerran 1406.¹²

Talonpoikainen viljelyyn ja karjanhoitoon perustuva asutus Sammatissa muodostui varhais- ja sydänkeskialjalla 1100- ja 1300 lukujen kuluessa. Kiinteää kylä- ja tila-asutusta pitäjässä oli 1400-luvun puolivälissä. Vuonna 1460 Sammatissa oli yhdeksän kylää (lukumäärä oli sama 1930). Kylissä oli 39 taloa ja väkiluku oli 314. Kylät ja talot vuonna 1460 olivat:

- Kiikala ja Pyölinmaa (7 taloa)
- Lohilampi (3 taloa)
- Haarjärvi (5 taloa)
- Luskala (3 taloa)
- Leikkilä (6 taloa)
- Niemenkylä (4 taloa)
- Myllykylä (8 taloa)
- Kaukola (2 taloa)
- Sammatin kirkonkylä (1 talo)¹³

Sammatista tuli kappeliseurakunta vuonna 1591 ja nykyisen Sammatin aluekokonaisuuden katsotaan muodostuneen 1600-luvun alussa. 1600-luvun lopussa Sammatissa oli kuusi rusthollija ja virka-taloa. Asutuksellinen painopiste keskittyi Kirmusjärven ympärille. Kuten Nummi-Pusulassakin, myös Sammatissa sodat ja katovuodet vaikuttivat asukasmäärään

¹⁰ Jussila 1977, s. 12-15, 24, 87, 202, 204; Tahvanainen 1990, s. 27

¹¹ Tahvanainen 1990, s. 27.

¹² Silvano 1930, s. 41, 52; Enbuske 2002, s. 20.

¹³ Silvano 1930, s. 53-54; Enbuske 2002, s. 22. Tässä inventoinnissa käsitellään vain Haarjärven kylää sekä Myllykylää ja pientä osaa Leikkilän kylästä.

negatiivisesti. 1700-luvun lopussa toimeenpantu Isojako muovasi merkittävästä Sammatin kylämaisemaa hajottamalla vanhat keskiaikaiset ryhmäkylät.¹⁴

Kirkonkylästä itään Kirmusjärvelle ulottuva peltomaisema tiloineen on oleellinen osa kirkonkylän kulttuurimaisemaa. Siellä sijaitsevien Vanhatalon ja Uusitalon muodostaman tilakokonaisuuden rakennukset ovat 1700-luvun jälkipuoliskolta. Silmeen järven ympäristöön sijoittuvat Leikkilän kylän kaikkien kantatilojen rakennukset ovat säilyttäneet hyvin asunsa. Myös uudempi rakennuskanta on sopeutettu maisemaan kohtuullisen hyvin. Niemenkylän kantatilat ovat sijoittuneet peltoaukealta nouseville mäille. Ne muodostavat järvenranta-äkymien kanssa eheän maatalousmaiseman. Mainittuja kantatiloja ovat Mallaa (1860-luku) ja Kulkki (osin 1830, osin 1900-luvun vaihe). Kokonaisuuteen kuuluu myös Koivuniemen huvila sekä Elias Lönnroten testamenttivaroilla perustettu emäntäkoulu.¹⁵ Tämä maisemakokonaisuus jää tämän inventoinnin ulkopuolelle.

Myllykylän maisema-alueen laajimmat yhtenäiset pellot sijoittuvat sen länsiosaan. Vanhin, säilynyt rakennettu ja ihmisen muokkaama kulttuuriympäristö sijoittuu Kirmusjärven eteläpuolelle. Rakennettu ympäristö on oleellinen osa alueen maisemakuva. Yhtenäinen, maisemakuvaan liittyvä alue on myös Haarjärvellä Nikun, Paikkarin, Kosken ja Katavan – kantatilojen ja niitä ympäröivien peltovainioiden ympäristössä.

Sammatissa on runsaasti kesämökkiasutusta, nykyisin lähes 1200 vapaa-ajanasuntoa. Ensimmäiset kesäasukkaat saapuivat pitäjään jo 1800-luvulla, mutta varsinainen vapaa-ajanasuntojen rakentamisen kukoistuskauti alkoi 1950-luvulla, jolloin rakennettiin n. 180 mökkiä. 1960-luvulla niitä rakennettiin lähes 300 ja 1970-luvulla n. 230. 1980-luvulla rakentaminen hiipui, jolloin rakennettiin n. 70 kesä-asuntoa.¹⁶ Tässä inventoinnissa Sammatin puolelta mukana on yksi 1900-luvun alkupuolen ja muutama 1940-1950 –luvulla rakennettua vapaa-ajanasuntoa.

Valtakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö

Nummenjoen-Pusulanjoen viljelymaisema sekä Nummen kirkonkylä on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi. Kirkonkylän arvokkaimpaan rakennuskantaan kuuluvat 1822 rakennettu harmaakivikirkko ja sitä ympäröivä laaja hautausmaa. Kirkon läheisyydessä, vanhan hautausmaan vieressä ovat kaksi pitäjänmakasiinia on rakennettu 1754 ja 1850. Kirkon pohjoispuolella on lisäksi vuonna 1874 pystytetty pitäjätupa. Samaan kokonaisuuteen liittyy Ylhäisten ratsutila, jonka edustava kaksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1772. Muita kirkonkylän rakennuksia ovat entinen apteekki sekä kunnanlääkärin ja nimismiehen talot. Maisemallisesti Nummen kirkonkylä liittyy Oinolan kylään ja peltoaukeaan.¹⁷

Tämän inventoinnin ulkopuolelle jäävä Hyvelänjärven kulttuurimaisema sijoittuu Nummen kirkonkylän ja Valkerpyyn järven välille, Nummenjoen ja Pusulanjoen yhtymäkohtaan. Alueen maat kuuluvat Oinolan, Varttilan, Jättölän, Jakovan, Hyvelän, Mettulan ja Huhdin kyliin. Valtatie 1 kulkee maisema-alueen eteläosassa. Muita Nummi-Pusulan alueella valtakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi nimettyjä, mutta tämän inventoinnin ulkopuolelle jääviä alueita ovat, Retlahden-Vörlön kulttuurimaisema, Myllymäen torpan rakennusryhmä ja Pusulanjärven kulttuurimaisema.¹⁸

Tiestöstä arvokkaimpina osina pidetään perinteisen tyyppisiä kyläteitä. Maisemallisesti arvokkaita teitä ovat: Pusula-Töllin ja Jättölä-Hyvelän tiet sekä Pusulanjärven eteläpuolella

¹⁴ Silvanto 1930, s. 56, 66; Enbuske 2002, s. 22, 25, 30.

¹⁵ Tahvanainen 1990, s. 34-35.

¹⁶ Kallio 2002, s. 441, 444.

¹⁷ Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 65.

¹⁸ Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 65.

kulkeva Seppälän kylätie ja Nummelan kylänraitti. Maaston muotoja myötäilevät tiet sulautuvat maisemaan hyvin.¹⁹

Sammatin eri-ikäiset rakennukset ovat sosiaalisesti monipuolisia. Ne käsittävät niin kantatiloja ja sotilasvirkamiestaloja kuin maattomienkin asumuksia. Myös useat maatilat viljelyksineen ovat kulttuurimaisemallisesti arvokkaita. Tässä inventoinnissa mukana olevista kohteista Suomen vanhimpiin museoihin kuuluva Paikkarin torppa ja Nikun talo Haarjärven kylässä on määritelty valtakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi. Lammin talo on inventointialueen ulkopuolella.

Sammatin kirkonkylä ei kuulu inventoituun alueeseen. Mutta myös se on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi. Kirkonkylän arvokkaimpia rakennuksia ovat Sammatin kirkko 1754/1755 ja kellotapuli 1763 sekä hautausmaa, jossa on Elias Lönnroten muistomerkki. Kirkon vieressä on 1804 pystytetty pitäjänmakasiini. Kirkkomaisemaan liittyvät myös pappila ja Sammatin vanha kansakoulu (1868). Sammatin kunnantalo on rakennettu 1908. Kirkonkylän asutus on sijoittunut nauhamaisesti vanhan maantien varteen, joka on kirkonkylän toiminnallinen selkäranka. Kirkonkylän kulttuurimaisemaan liittyvät myös Vanhatalon ja Uusitalon talouskeskukset, jotka vanhimmilta osiltaan ovat 1700-luvun lopusta. Rakennuksia ympäröivillä peltomaisemilla on huomattava merkitys.²⁰

Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue ja perinnemaisema

Nummenjoen ja Pusulanjoen, pinta-alaltaan 6 300 hehtaarin viljelylaakso on määritelty valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi ja perinnemaisemaksi ympäristöministeriön asettaman maisema-alue työryhmän mietinnössä. Alueen kulttuuripiirteistä on mm. todettu, että sen kulttuurihistoriallinen kerroksellisuus maanviljelyn varhaisvaiheista nykyaikaan ilmenee siellä hyvin.²¹

Nummenjoen ja Pusulanjoen viljelylaakso maisema on vaihtelevaa, puoliavointa jokilaakson maatalousmaisemaa, jonka peltomaisemia elävöittävät kumpuilevuus sekä metsä- ja kalliosaarekkeet. Alueen vesistöt lisäävät sen vaihtelevuutta ja esteettisyyttä. Laaksoa rajaavat metsät ja osittain melko jyrkkäpiirteisetkin metsänreunat sekä luoteisosassa sijaitsevat Keräkankareen ja Mykämäen harjumuodostumat (80-90 m mpy). Keräkankare kuuluu valtakunnalliseen harjusuojeluohjelmaan. Molemmat harjumuodostumat ovat valta- ja maakunnallisesti arvokkaita maisemia. Varttilan kylän takana, Pitkäjärvestä koilliseen sijaitseva Lintukiimanvuori (150 m mpy) on maakunnallisesti arvokas. Sen maisemallisen arvon lisäksi sitä pidetään myös kasvistollisesti arvokkaimpana. Alue kokonaisuudessaan on valtakunnallisesti merkittävä myös melko tyypilliseen länsisuomalaiseen jokilaakson viljelymaisemaan liittyvien monipuolisten vesistö- ja metsäbiotooppien sekä joidenkin puolikulttuuribiotyypin (karjanhoidon laidunmaiden) johdosta. Alueen kulttuurimaisema täydentää hyvin luonnon- ympäristöä.²²

Sammatin pohjoisosan maisemaa karakterisoivat monimuotoisuus ja vaihtuvuus, johon topografia, peltojen, metsien ja järvien vuorovaikutus vaikuttavat. Etelässä maisema on avoimempaa maatiloiden ja peltojen viljelymaisemaa. Pohjoisosien kallioiset ja mäkiiset maisemat johtuvat lukuisista kallioperän murrosjaksoista. Maisema-alueeseen keskeisesti kuuluva Kirmusjärvi sijaitsee 53 m mpy. Laaksojen viljelysmaat on raivattu niihin kertyneisiin vahvuihin savikoihin. Myös järvien ympäristöjen rantasaviot on otettu maanviljelyskäyttöön. Kirmusjärven saarissa on merkkejä puolikulttuuribiotoopeista.²³ Kirmusjärven ympäristö kuuluu, sen länsiosaa lukuun ottamatta, inventoituihin alueisiin.

¹⁹ Tahvanainen 1990, s. 27.

²⁰ Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 66; Tahvanainen 1990, s. 33.

²¹ Ympäristöministeriö 1993 (I), s. 65; Ympäristöministeriö 1993 (II), s. 13-14.

²² Tahvanainen 1990, s. 25-27; Ympäristöministeriö 1993 (II), s. 13.

²³ Tahvanainen 1990, s. 33-34.

Sammatin ja Nummi-Pusulän iso- ja uusjaon jälkeisestä rakentumisesta ja rakentamisesta

Tähän inventointiin kuuluvien alueiden vanhin rakennuskanta Sammatissa ja Nummi-Pusulassa ajoittuu 1800-luvun puoliväliin ja tilakeskusten sijoittuminen pohjautuu kantatilojen osalta vanhan, keskiajan sarkajakoon pohjautuvan tiiviin ryhmäkylän rakenteen hajottaneeseen iso- ja sitä seuranneeseen uusjakoon.²⁴ Sammatin ja Nummi-Pusulän vanhoilta kantatiloilta on - niiden siirroista huolimatta - usein kuitenkin säilynyt näkymäyhteys toisiinsa.

Ennen 1800-lukua maaseudun rakentaminen oli kartanoita ja pappiloita lukuun ottamatta pääosin vaatimatonta hirsirakentamista. Kyläkuvalle oli 1800-luvun lopussa tyypillistä yhtenäiset hirsirakennusten muodostamat kylät ja niiden ympäriltä avautuvat viljely- ja laidunalueet. Isojaon (1745) ja uusjakoasetusten (1848, 1881) myötä tiivis kylärakenne alkoi hajota.²⁵ Tämä kehitys on havaittavissa selkeästi myös inventoiduilla alueilla Sammatissa ja Nummi-Pusulassa. Kylärakenteita on tosin yhä havaittavissa mm. Tavolan kylässä Nummi-Pusulassa ja Haarjärven kylässä Sammatissa.

Maaseudun taloudellinen tilanne parani mm. sahateollisuuden ansiosta 1800-luvun lopussa. Tämän myötä tiloille alkoi nousta suurikokoisia hirsisiä pää- ja talousrakennuksia, etenkin navetoita rakennettiin kivistä tai tiilestä. Pihapiiriin saattoi kuulua viitisenkymmentäkin rakennusta. Toinen vaurauden merkki oli päärakennuksen sisäänkäynnin eteen lisätty kuisti. Ne olivat joko umpinaisia tai avoimia ja niitä saattoi olla useampikin. Etenkin lasikuisti oli vaurauden merkki.²⁶ Hyvänä esimerkkinä tämän tyyppisestä vauraasta rakentamisesta on Ylitalon kantatila Myllykylässä Sammatissa ja Kosken kantatila Nummi-Pusulän Tavolan kylässä. Komeimpia kuisteja on Tavolassa sijaitsevan Kuuston kantatilan, pahoin rapistuneen entisen päärakennuksen kaksikerroksinen lasikuisti.

Arkkitehtonisesti maaseudun rakentaminen noudatti pääosin kansanomaista rakennusperinnettä. Rakentajilta puuttui rakennus- ja suunnittelukoulutus ja taito periytyi sukupolvelta toiselle. Kansanomaisen rakennustaidon parhaat esimerkit ovat mittasuhteiltaan ja muodon hallinnaltaan vaikuttavia sekä ympäristöönsä hyvin sopeutuvia.²⁷ Mutta eri ajanjaksot jättivät myös omia tyylillisiä jälkiä maaseudun rakennuskantaan 1800-luvun lopun kertaustyyleistä, 1940-1950-lukujen tyyppitaloperinteeseen jälleenrakentamiskaudella. Rakentamista ja suunnittelua hyödyntämään laadittiin 1860-luvulta lähtien mallipiirustuskirjoja, joista laajin ja tunnetuin lienee Alfred Sjöströmin 1905 julkaistu "Lantmanna-Byggnader". Se käsittää pää- ja talousrakennusten pohja- ja julkisivupiirustusten lisäksi ohjeistuksia, minne, miten ja miksi pitää rakentaa. Kirja sisältää myös lyhyen rakennusopin ja käytännön ohjeita rakennusmateriaalien käytöstä. Tyyppipiirustuksia maaseudun rakennuksia varten on 1900-luvulla laadittu jokaisella vuosikymmenellä. Tämä perinne jatkuu yhä maa- ja metsätalousministeriön julkaisemassa sarjassa "Maatalojen valiot". Noin neljän vuoden välein julkaistavassa sarjassa esitellään valtion rahoituksen avulla toteutettuja, esimerkinomaisiksi katsottuja rakennuskohteita.²⁸

Nummi-Pusulassa ja Sammatissa rakentaminen noudatti 1900-luvun alkuvuosikymmeninä pääosin talonpoikaista rakentamistapaa. Parhaiten tämä näkyy 1910-1920-luvulla rakennetuista muonamiesten (tilojen perheellisten työntekijöiden) pienissä asuinrakennuksissa ja torpissa. Varakkaiden, suurten tilojen, kuten Kosken ja Ylitalon päärakennukset puolestaan tarjoavat hyvän esimerkin laadukkaasta ja mittasuhteiltaan vaikuttavista kansanomaisesta rakennustaidosta. Kantatilojen päärakennuksissa on myös arkkitehtonisia tyylipiirteitä. Nummi-Pusulän Oittilan kylässä sijaitsevassa Ronin kantatilan 1910-luvulla valmistuneessa päärakennuksessa on kansallisromanttisia piirteitä mm. katon muodossa ja ikkunoissa.

²⁴ Kylätyypeistä lähemmin kts. esim. Korhonen 2001, s. 24.

²⁵ Aarveaara 2002, s. 4, 7

²⁶ Aarveaara 2002, s. 7; Ranta & Seppovaara 2003, s. 27, 31-32, 89; Kuisteista lähemmin, kts. Korhonen 1991.

²⁷ Korhonen 1988, s. 18.

²⁸ Aarveaara 2002, s. 4, 9; Ranta & Seppovaara 2003, s. 88; Sjöström 1905; Toivari & Laine 2001, s. 6.

1920- ja 1930 –luvulla rakentaminen noudatti yhä pääosin talonpoikaista rakentamistapaa. Mutta Elias ja Martti Paalasen 1920-luvun alussa Sosiaalishallitukselle laatima tyyppipiirustussarja vaikutti myös maaseudun rakentamiseen. Nummi-Pusulassa, mm. Tavalan kansakoulun laajennuksen ja Nummen kirkonkylän kunnanlääkärin talon suunnitellut rakennusmestari Heikki Siikonen oli tunnettu maaseudun rakennusten rakennusoppaiden kirjoittaja. Maatalousministeriö järjesti 1939 kilpailun maaseudun asunto-olojen parantamiseksi, jonka tuloksena esiteltiin 23 tyyppirakennusta.²⁹ Inventoiduilla alueilla on näiden vuosikymmenten aikana rakennettuja asuinrakennuksia, joissa on ko. piirustussarjoissa esitettyjä piirteitä. Selkeimmin tyyppipiirustusten vaikutus inventoiduilla alueilla Sammatissa ja Nummi-Pusulassa näkyy 1940-1950 –lukujen jälleenrakennuskauden rintamamies- ja siirtolaistilojen sekä –talojen asuinrakennuksissa.

Tämä puolitoistakerroksinen, satulakattoinen, vuorattu talotyyppi oli hallitseva Suomessa toisesta maailmansodasta lähtien, mutta etenkin jälleenrakennuskaudella. Talotyypin suunnittelu nivoutui läheisesti standardisointiin ja tehdasmaiseen valmistukseen. Arkkitehtuuriltaan talot ovat yksinkertaisia ja anonyymejä, jossa ei ole viittauksia historiallisiin tyylihin. Tässä inventoinnissa ei ole ollut mahdollisuutta käydä läpi piirustusaineistoa. Voidaan kuitenkin todeta, että tyyppitalovaikutteet rintamamies- ja siirtolaistaloissa Nummi-Pusulassa ja Sammatissa seuraavat 1940- ja 1950 –luvuilla vallinnutta omakotitalojen tyyppipiirustus-perinnettä. Tämä käy ilmi pohjakaavaratkaisuissa, rakennusten koossa, yksinkertaisissa ja asiallisissa julkisivuissa sekä ovi- ja ikkuna-aukkojen sijoituksissa. Kirsi Saarikangas, joka on tutkinut tyyppitaloproblematiikkaa perusteellisesti on todennut, että maaseudulle ja kaupunkeihin suunnitellut talotyypit eivät eronneet toisistaan, vaan olivat identtiset. Saarikangas huomauttaa osuvasti, että ”...it is possible to argue that the type-planned house constitutes a shift in the rural vernacular tradition, a transformation of rural building.”³⁰

Maaseudulla rakennustoimintaa ohjasivat jälleenrakennuskaudella Maatalousseurojen Keskusliiton Asutusvaliokunnan alaiset asustustoimikunnat. Valiokunta myös laati tyyppipiirustuksia. Siirtolais- ja rintamamiestilojen rakentamista ohjasi keskitetysti Maataloushallituksen tai asuntotuotantoviranomaisten laatimat vakiopiirustukset.³¹ Inventoiduilla alueilla etenkin Kovelan ja Oinolan kylissä Nummi-Pusulassa on alueita, jotka lähes yksinomaan koostuvat siirtolais- ja rintamamiestiloista, joissa em. vaikutteet ovat havaittavissa.

SAMMATTI – KOHTEET

Inventoitava alue Sammatissa käsittää kaksi pääkokonaisuutta. Ensimmäisen muodostaa Haarjärven kylä, jonka ympäristö muodostaa laajemman kulttuuriympäristökokonaisuuden. Tässä inventoinnissa alue rajautuu pääosin Haarjärven läpi Nummelle kulkevan maantien (104) ja sen länsipuolella kulkevan vanhan kylätien varrelle sekä Lammin tien varrelle sijoittuvaan ympäristöön ja rakennuskantaan. Haarjärven kylässä on hyvin säilyneitä ja maisemallisesti komeita maatilakokonaisuuksia. Alueen kylä- ja tilustiet ovat entisellään.

Toisen kokonaisuuden inventoinnissa muodostavat Myllykylän ja Kirmusjärven ympäristöt, järven lännen puoleisia alueita lukuun ottamatta. Inventointialue rajautuu idässä Nummi-Pusulan kunnan rajaan ja etelässä Raatinjokeen. Alueella on melko runsaasti haja- ja vapaa-ajan asutusta. Mutta etenkin Myllykylässä on vanhempaa rakennuskantaa ja Sammatin historiaan keskeisesti liittyviä ihmisen muokkaamia kulttuuriympäristökokonaisuuksia, jotka ovat muodostuneet vuosisataisesta maanviljelystä ja laiduntamisesta. Karjatalous oli vahvinta Haarjärvellä ja Kaukolassa 1500-luvulla. Paikkarin talo Haarjärvellä oli karjavarallisuudeltaan suurin talo (8 lehmää, 2, härkää ja 4 lammasta).³²

²⁹ Aarrevaara 2002, s. 23.

³⁰ Korvenmaa 1992, s. 126; Saarikangas 1993, s. 288-292.

³¹ Aarrevaara 2002, s. 31-32.

³² Enbuske 2002, s. 40.

Haarjärven kylä

Haarjärven kylästä tunnettiin 1460-luvulla viisi taloa: Paikkari, Katava, Kokki, Niku ja Luttari. Kylän talot olivat läänitettyinä 1640-luvun lopulta lähtien evl. Joakim Schmiedefeltille, mutta niiden verotuotto palautettiin kruunulle Isossa reduktiossa 1680-luvun alussa. Seuraavan vuosisadan puolivälissä kolmesta Haarjärven tilasta tehtiin Uudenmaan rykmentin virkataloja upseereille; Paikkarista kornetin, Katavasta rykmentin pastoriin ja Kokista katselmuskirjurin puustelli. Suuriruhtinaskunnan aikana talot siirtyivät valtiolle virkataloiksi. Nikun tila halottiin 1800-luvun puolivälissä. Paikkarin talon läheisyydessä sijainneet keskiaikaiset talot siirrettiin nykyisille paikoilleen 1800-luvun puolivälissä. Isojako tosin suoritettiin jo 1771. Luttarin talo oli hävinnyt ennen isojakoa. Inventoinnin ulkopuolelle jäävä Lammin talo perustettiin 1840 isojaossa erotetulle liikamaalle. Haarjärvestä kasvoi Sammatin pitäjän suurin kylä, mihin vaikutti erityisesti torppariasutus. Torpat ovat hävinneet suurelta osin. Haarjärven puustellit pysyivät valtion virkataloina 1920-1930 lukujen taitteeseen saakka.³³

Haarjärven kylämaisema viljelyksineen on eheänä säilynyt kokonaisuus, jonka vanhat kylätiet ovat myös säilyneet hyvin. Uudisrakentaminen on sopeutettu ympäristöönsä kohtuullisen hyvin. Inventoitu alue on pyritty ryhmittämään kolmen (pää)tien mukaan, joiden varrelle se on sijoittunut: Sammatin kirkonkylästä valtatie 1:lle johtava maantie 104, Lammin tie ja maantien länsipuolella kulkeva vanha kylätie. Vanhoista tilakeskuksista Nikun ja Kokin talot ovat jääneet 1960-luvun alussa rakennetun maantien länsi- ja itäpuolelle. Myös Paikkarin talo sijaitsee melko lähellä tietä. Katavan entinen torppa Lehmusto on lähes tiessä kiinni. Maantien länsipuolella kulkeva vanha, ilmeisen alkuperäistä tielinjaa noudattava kylätie johtaa Nikun taloon ja siitä edelleen Paikkarin ja Katavan taloihin asti. Tien varrella on vanhempaa rakennuskantaa, kuten 1920-luvulle palautuva mäkitupa. Vaikka uusi maantie on rikkonut tilakeskusten muodostaman kylän rakenteen ja tilakeskuksetkin on siirretty alkuperäisiltä paikoiltaan on se kuitenkin yhä havaittavissa vanhaa kylätietä kuljettaessa.

Maantie 104 kulkee lähes suoraan Haarjärven kylän läpi, saman nimisen järven länsipuolitse, minkä jälkeen se tekee loivan mutkan järven pohjoispään jälkeen, jatkuen jälleen lähes suorana linjauksena valtatie 1:lle saakka. Tässä inventoinnissa kartoitettu maantien itäpuolinen alue koostuu Paikkarin torppaa, Miinan mökkiä ja Kokin taloa lukuun ottamatta lähes yksinomaan 1970-1980 –luvuilla rakennetusta haja-asutuksesta.

1. Paikkarin torppa (1:8)

Elias Lönnroten isä Fredrik Juhana Lönnrot rakennutti torpan Paikkarin sotilasvirkatalon maille Haarjärven kylä yhteismetsään n. vuonna 1800. Rakennus käsitti alun perin ainoastaan tuvan, joka oli siirretty Luttarin talon vierasrakennuksesta. Elias Lönnroten vanhempi veli Henrik Lönnrot laajensi rakennusta kamarilla ja eteisellä. Ulkorakennuksista on jäljellä 1800-luvun alusta oleva aitta. Molemmat rakennukset ovat säilyneet 1800-luvun asussaan. Rakennuksissa on malkakatto.

Valtio otti torpan hoitoonsa 1889 ja vuonna 1928 torpasta ja sitä ympäröivästä alueesta tuli Muinaistieteellisen toimikunnan alainen valtion museo. Nykyisin se on Museoviraston hoidossa. Valtio rakennutti torpan lähetyville, sen eteläpuolelle vahtimestarin talon 1926. Se on toiminut myös matkailijakotina, mutta nykyisin se on kesäkahvilana. Lohkokivisokkelille pystytetty satulakattoinen rakennus on väriykseltään punainen ja säilynyt ulkoisesti alkuperäisellään.³⁴

Torpan rakennusryhmä sijaitsee mäenharjanteella ja sieltä avautuu kaunis maisema, itään Valkjärvelle. Hoidettu alue on alkuperäisellään. Vahtimestarin talon eteläpuolella on sementtitiilinen navetta ja sen vieressä pieni hirsinen aitta. Torpan länsipuolella avautuu peltomaisema, jonka länsipuolella olevan mäen rinteessä on uudempi 1970-/1980-luvulla rakennettu omakotitalo (9:73). Se on kuitenkin selkeästi erillään museoalueesta. Uudisrakennuksen länsipuolella on 1946 rakennettu puolitoistakerroksinen omakotitalo (9:72).

³³ Enbuske 2002, s. 472; Ikkala & Salonen 1992, s. 18.

³⁴ Kallio 2002, s. 210-212.

Kuva 1. Paikkarin torppa lännestä. Henrik Wager 2003.

Kuva 2. Paikkarin torppa. Vahtimestarin asunto pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

2. Miinan mökki (5:13?)

Rakennus sijaitsee Haarjärven läpi kulkevan Sammatin kirkonkylästä valtatie 1:lle johtavan maantien 104 välittömässä läheisyydessä, Paikkarin torpalle johtavan tien risteyksessä. Suoraan sitä vastapäätä, maantien länsipuolella on 1960-luvulla rakennettu yksikerroksinen omakotitalo (5:17). Aumakattoisen, peiterimavuoratun Miinan mökin on rakennuttanut Karl Westerholm, joka oli naimisissa Henrik Lönnrotin tyttären Sofia Lönnrotin kanssa. Hänen toinen tyttärensä Wilhelmiina (Miina) Lönnrot asui talossa. Lönnrotin -suku lahjoitti rakennuksen Sammatti-Seuralle 1972. Hyväkuntoinen ja alkuperäisellään säilynyt rakennus on museona.

Kuva 3. Miinan mökki idästä. Henrik Wager 2003.

Lammin tie

Lammin tie on melko kapea ja mutkainen jyrkkiäkin nousuja ja laskuja sisältävä kylätie, jota etenkin lännempänä reunustavat laajahkot peltolaaksot tilakeskuksineen. Tilojen rakennuskanta on pääasiassa 1950-1960-lukujen vaihteesta. Alueella on myös jonkin verran kesäasutusta, lähinnä 1960-1980-luvuilta.

3. Paikkarin marttatupa (5:31)

Alun perin asuinrakennukseksi 1900-luvun alussa rakennettu satulakattoinen, osittain peiterima- ja vaakalautavuorattu talo sijaitsee hieman kulmittain Miinan mökkiin nähden, maantien länsipuolella, Lammille erkanevan tien varrella. Sen itäpuolitse kulkee vanha kylätie.

Talo tunnettiin myös nimellä ”Parvin tupa”, siinä kauppaliikettä 1920-1940 –luvulla hoitaneen Kalle Parvin mukaan. Kauppa toimi rakennuksen poikkipäädyssä, joka rakennettiin 1920-1930 –lukujen aikana. Parven tytär lahjoitti talon Paikkarin marttayhdistykselle 1960-luvulla.³⁵

Hyväkuntoinen rakennus on säilynyt ulkoasultaan lähes alkuperäisellään (sokkeli tosin on uusittu lekaharkoista). Lammin tien eteläpuoleisessa jyrkässä rinteessä peltolaakson laidassa on pieni, ilmeisesti 1900-luvun alusta oleva hirsinen, vuoraamaton saunarakennus, joka on todennäköisesti kuulunut ”Parvin tupaan”.

³⁵ Ikkala & Salonen 1992, s. 27.

Kuva 4. Paikkarin marttatupa etelästä. Henrik Wager 2003.

4a. Lautakota (entinen Salmen tila) (8:4)

Tilakeskus koostuu päärakennuksesta, puimaliiteristä, entisestä navetasta ja kanalasta. Päärakennus on hirsirunkoinen ja vuorattu, ulkorakennukset ovat lautarakenteisia. Rakennukset sijaitsevat komealla paikalla korkean mäen päällä Lammin tien eteläpuolella. Tilan itäpuolella avautuu avonainen peltolaakso. Päärakennus on rakennettu 1927, mutta nykyisen asunsa puolitoistakerroksinen talo sai 1950-luvulla, jolloin sitä laajennettiin. Myös ulkorakennukset ovat 1950-luvulta. Hyväkuntoiset rakennukset ovat 1950-luvun asussaan. Navettaa tosin on lyhennetty. Lautakotaa vastapäätä, Lammin tien pohjoispuolella on 1970-/1980-luvulla rakennettu yksikerroksinen tiilivuorattu omakotitalo (20:3).

4b. Ilma Vainion talo (7:?)

Rakennuksessa on asunut Ilma Vainio, joka työskenteli Parvin tuvassa. Satulakattoinen, peiterimavuorattu asuintalo on todennäköisesti rakennettu 1910-/1920-luvulla. Sitä on laajennettu ja korotettu 1920-1930 lukujen vaihteessa. Talossa on isohko kuisti, josta on kaksi sisäänkäyntiä. Pihapiiri on rehevöitynyt ja sen eteläreunassa on lautarakenteinen lato. Talo on tyhjiillään.

Hieman pihapiirin ulkopuolella, sen eteläpuolella on pienehkön hirsirakenteisen sepänpajan rauniot. Myös osa laitteistosta ja uuninpohja on raunioiden alla. Paja kuului Ilma Vainion isälle, joka toimi seppänä.

Kuva 5. Ilmi Vainion talo kaakosta. Henrik Wager 2003.

5. Töyry (20:3)

Töyry on erotettu Nikun talosta torpaksi 1832. Alun perin talo käsitti vain tuvan, mutta sitä laajennettiin 1800-luvulla kahdella kamarilla. Rakennus oli alkujaan Nikun talon pakaritupa, josta se siirrettiin 1832. Töyrystä muodostettiin itsenäinen tila 1915. Töyry on ollut saman suvun hallussa viiden sukupolven ajan. Osa ulkorakennuksista on rakennettu 1940-luvun puolivälin jälkeen. Navetta ja 1950-luvulla rakennettu generaattorirakennus on rakennettu sementtitiilestä. Pihapiirissä on myös uudempia talousrakennuksia, jotka sointuvat miljööseensä. Töyryn pihapiiri on avoin ja sitä ympäröi avoin peltomaisema.³⁶

Kuva 6. Töyry lounaasta. Henrik Wager 2003.

6. Rintamamies-/siirtolaistila (7:3)

Tila sijaitsee Töyryä vastapäätä, Lammin tien eteläpuolella. Satulakattoinen, puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1940-/1950-luvulla. Pihapiirissä on myös lautarakenteinen lato. Rakennusryhmä sijaitsee korkeahkon mäen laella.

³⁶ Suullisia tietoja antanut Paavo Virta 01. 10. 03

7. "Ahosen mökki" (7:3?)

Pieni hirrestä salvottu mäkitupa sijaitsee edellä mainitun tilakeskuksen (6) alapuolella kallion reunassa. Rakennus on ilmeisesti 1800-luvun loppupuolelta, mutta siinä on saatettu käyttää vanhemman talon hirsiä. Talossa asuivat 1900-luvun alussa fällykraatari Juho Ahonen ja tämän vaimo Kuppari-Mari.³⁷ Alkuperäisellään säilynyt rakennus on vuoraamaton eteläpäätyä lukuun ottamatta. Se on vapaa-ajanasuntona.

Kuva 7. Ahosen mökki koillisesta. Henrik Wager 2003.

8. "Varjomäen tupa" Entinen "Tammisen puoti" (5:26)

Yksikerroksinen, nurkkakiville pystytetty satulakattoinen rakennus on ollut muistitiedon mukaan myllärin tupana. Talon lähetyvillä on sijainnut Sammatin parhaisiin vesimyllyihin lukeutunut Luttarin talon vesimylly 1800-luvulla. Rakennus on ilmeisesti rakennettu 1850-luvulla. 1910-1920-luvuilla talossa toimi Tammisen kauppa.³⁸ Hyväkuntoinen rakennus on 1900-luvun alkuvuosikymmenien asussaan. Se sijaitsee korkeahkolla töyräällä ja sen alapuolella kulkee Iso-Ruokjärvestä Haarjärveen laskeva puro. Puronotkelmassa on uudempi 1960-/1970-luvulta oleva vapaa-ajanasunto. Myös Varjomäen tupa vaikuttaa olevan vapaa-ajanasuntona.

Kuva 8. Varjomäen tupa koillisesta. Henrik Wager 2003.

³⁷ Ikkala & Salonen 1992, s. 30.

³⁸ Ikkala & Salonen 1992, s. 29.

Iso-Ruokjärven / Vitalahden pohjoisranta

Vitalahden pohjukassa kauniilla paikalla on uudempiä 1970-1980-luvulla rakennettuja pienehköjä kesämökkejä sekä 1980-luvulla rakennettu suurehko, kaksikerroksinen omakotitalo (4:93). Vitalahden itärannalla on myös omistajan piirustusten mukaan 1951 rakennettu kaksikerroksinen lautarakenteinen vapaa-ajanasunto ja erillinen sauna- ja liiterirakennus (7:11). Rakennukset ovat aivan rannan tuntumassa. Niiden yläpuolella, korkealla mäen harjanteella on 1990-luvun alussa saman omistajan rakennuttama uusi yksi kerroksinen huvila (7:14). Satulakattoinen rakennus on lomautavuorattu ja petsattu.

9a. Haavisto (4:95)

Tila on muodostettu Koivistosta (kohde 9b) vuonna 1963. Entisen karjatilän rakennukset ovat samalta ajalta. Satulakattoinen päärakennus on ajalleen tyypillinen puolitoistakerroksinen peiterimavuorattu omakotitalo. Navetan pohjakerros on sementtitiilestä ja yläosa laudasta. Rakennuksia ympäröivä pihapiiri on hoidettu ja se sijaitsee kauniissa, Sammatin kulttuuriympäristölle tyypillisessä savikkopohjaisessa, vehmaassa viljelylaaksossa, jota rajaa selkeä ja terävä metsäreuna. Peltolaakso alkaa Iso Ruokjärven pohjoislahdesta, jatkuen aina Porraskorpeen saakka. Tila on osayleiskaavan ulkopuolella.

9b. Koivisto (?)

Koivisto on alkuperäinen kantatila, josta Haavisto on lohkottu 1960-luvun alusta. Mansardikattoinen, peiterimavuorattu ja lohkokiviperustuksella oleva puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu 1910-luvulla. Sen pihanpuoleisella pitkäjulkisivulla on koko rakennuksen levyinen katettu lasikuisti. Kuistissa on neljä 12-ruutuista ikkunaa.

Rakennus on komealla paikalla peltolaakson itälaidalla, viljelyksiä korkeammalla loivalla rinteellä. Se näkyy selkeästi Lammin tielle. Hyväkuntoinen ja alkuperäisellään olevaa rakennusta käytetään vapaa-ajanasuntona.

Kuva 9. Koivisto idästä. Henrik Wager 2003.

10. Uutela (?)

Tilakeskus käsittää päärakennuksen, navetan sekä muita ulkorakennuksia. Päärakennus on peiterimavuorattu, satulakattoinen ja puolitoistakerroksinen omakotitalo. Se on samanikäinen Haaviston kanssa. Myös Uutelaa ympäröi sama kaunis peltomaisema kuin Haavistoakin. Tilakeskuksista on näköyhteys toisiinsa. Myös Uutela on inventointialueen ulkopuolella.

Vanha kylätie

Tieosuus on kaunis, ilmeisen alkuperäistä tielinjaa noudattava kylätie, joka erkanee Lammin tiestä. Kapea ja mutkitteleva hiekkatie johtaa Nikun taloon ja siitä edelleen Paikkarin ja Katavan

taloihin asti. Rakennuskanta sijoittuu lähes kiinni tiehen, mikä antaa tiiviin vaikutelman. Uudempi rakennuskanta noudattaa alueelle ominaista pienimuotoista rakentamista. Alueella on sekä pysyvää että kesäasutusta. Alueella on ollut myös mäkitupia, mistä muistumana yksi mäkitupa ulkorakennuksineen on säilynyt.

Tien eteläpäässä, hieman Paikkarin marttatuovasta pohjoiseen on 1950-1960-lukujen vaihteessa rakennettu puolitoistakerroksinen, satulakattoinen omakotitalo (5:15) ja 1960-luvulla rakennettu yksikerroksinen ja satulakattoinen omakotitalo (8:19). Talot ovat hyväkuntoiset ja niissä asutaan.

11. Asuinrakennus (5:54)

Hyväkuntoinen, puolitoistakerroksinen peiterimavuorattu rakennus on vapaa-ajanasuntona. Rakennus on osittain nurkkakivillä ja osa sokkelista on betonista (betonoitu). Taloon on tehty myöhemmin katettu kuisti. Rakennuksen vanhimmat osat lienevät 1920-1930 -luvulta. Pienehkön, hyvin hoidetun pihan pohjoisreunassa on samanikäinen saunarakennus.

Tien toisella puolella on uudempi yksikerroksinen, satulakattoinen omakotitalo (8:32). Myös rakennukset (5:12, 8:33) pohjoiseen päin mentäessä ovat uudempia, 1980-luvulla rakennettuja pienehköjä vapaa-ajanasuntoja.

Kuva 10. Vanhan kylätien varrella oleva vanhempi asuinrakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

12. Lindénin tupa, entinen mäkitupa (8:5)

Hieman villiintyneellä tontilla sijaitseva yksikerroksinen peiterimavuorattu päärakennus on rakennettu 1920-luvun alussa ja laajennettu kamarilla 1940-luvulla. Ullakkokerros on vuoraamaton. Talon kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Katto on uusittu peltisenä. Lähes tiessä kiinni on nurkkakivillä seisova, peiterimavuorattu tallirakennus. Pihapiirissä on lisäksi toinen ulkorakennus, joka niinikään on nurkkakivillä. Pihassa on myös uudempi muita rakennuksia hieman suurempi yksikerroksinen navetta. Pihapiirin ulkopuolella on lisäksi kaksi lautarakenteista ulkorakennusta sekä savusauna. Ulkorakennukset ovat 1930- ja 40-luvun vaihteesta. Rakennusryhmä on vapaa-ajanasuntokäytössä. Hyväkuntoinen rakennusryhmä on säilynyt ilmeisen alkuperäisellään. Lindénin tuvan ja Nikun talon väliselle alueelle, tien varteen jää uudempaa haja-asutusta 1960-1980-luvuilta (8:16, 5:51, 5:3).

Kuva 11. Lindénin tupa idästä. Henrik Wager 2003.

13. Niku (4:99)

Kaksikerroksinen suurikokoinen päärakennus käsitti 1850-luvun lopussa tuvan ja kaksi kamaria. Lönnrotin ostaessa talon 1859 hän korotti sitä kerroksella ja laajensi rakennusta siten, että se käsitti kaikkiaan 15 huonetta. Rakennuksen vanhimmat osat ovat mahdollisesti 1780-luvulta. Alkujaan tilakeskus sijaitsi muiden Haarjärven talojen tapaa Paikkarin talon lähellä, mutta se oli luultavasti muutettu nykyiselle paikalleen jo Lönnrotin ostaessa sen. Lönnrot myi Nikun talon Uno Cygnaeukselle 1876.

Tilan ulkorakennukset ovat ryhmittyneet talon ympärille, muodostaen suojatun suurehkon pihapiirin, joka on hyvin hoidettu. Sammatin kirkonkylästä Valtatie 1:lle johtava maantie kulkee Nikun itäpuolitse. Korkean mäen päällä sijaitsevalta Nikun talolta avautuu näkymä Kokin talolle ja Haarjärveen. Päärakennuksen itäpuolella on uudempi valkotiilinen omakotitalo (11:44?).

Nikun talo on säilyttänyt 1800-luvun asunsa hyvin. Hyväkuntoinen rakennus on ainoa 1460-luvulla tunnetuista kantataloista, joka on säilyttänyt 1800-luvun asunsa. Ikkunat on tosin uusittu 1952. Keskuslämmitys päärakennukseen asennettiin 1980-luvulla.³⁹

³⁹ Ikkala & Salonen 1992, s. 22-23; Inventointikortit 1986.

Kuva 12. Nikun päärakennus lounaasta. Henrik Wager 2003.

14. Paikkari (5:52)

Tilakeskus sijaitsee näkyvällä, ympäristöään korkeammalla paikalla mäen töyräällä. Pohjoisessa avautuu laaja, avoin peltomaisema sekä näkymä Haarjärvelle. Kylätie kiertää Paikkarin itäpuolitse jatkuen peltojen reunoja kiertäen ja keskeltä peltolaakson pohjoisosassa sijaitsevaan Katavan taloon. Itään päin erkaneva kylätie johtaa Kokin taloon.

Paikkarin talo sijaitsee vanhassa kyläkeskuksessa ja on ainoa keskiajalta tunnetuista taloista, joita ei siirretty isojaon jälkeen. Päärakennus on rakennettu mahdollisesti jo 1720-luvulla parituvaksi. Sitä on sittemmin laajennettu ja nykyisen ulkoasunsa se on saanut myöhemmissä korjauksissa; rakennukseen on mm. lisätty lämpöeristys ja ikkunoita on muutettu. Kuisti on uusittu 1980-luvulla. Avoimessa pihapiirissä oleva navetta uusittiin 1944.⁴⁰

Kuva 13. Paikkarin päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

⁴⁰ Ikkala & Salonen 1992, s. 21; Inventointikortit 1986.

15. Kokki (16:2)

Kokki sijaitsee maisemallisesti komealla ja hallitsevalla paikalla Haarjärven länsirannalla, peltolaaksosta kohoavan kummun laella. Nykyinen kaksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1955 vanhan päärakennuksen paikalle. Suurehko navetta on valmistunut 1926. Muut ulkorakennukset ovat 1930- ja 1940-lukujen vaihteesta.⁴¹

Kokin lounaispuolella oleva yksikerroksinen, peiterimavuorattu asuinrakennus (4:55) on ilmeisesti samanikäinen Kokin ulkorakennusten kanssa. Hyväkuntoisessa talossa asutaan. Talon pihapiirissä on pienehkö sementtitiilinen navetta.

Kuva 14. Maisemallisesti näkyvällä paikalla sijaitseva Kokin kantatila lännestä. Henrik Wager 2003.

16a. Katava (5:8)

Tilakeskus sijaitsee laajan peltoaukean länsipuolella, aivan metsärajan tuntumassa. Talo sijaitsi alun perin tiiviissä ryhmässä kylän muiden talojen kanssa Paikkarin talon lähetyvillä. Nykyiselle paikalleen se siirrettiin 1800-luvun puolivälissä. Päärakennuksen alta purettiin vanha päärakennus 1934-1935. Nykyinen päärakennus valmistui samalle paikalle 1937 ja sen rungossa käytettiin vanhan talon hirsiiä. Katava toimii karjatilana. Tilakeskukseen kuuluu päärakennuksen ja sementtitiilestä rakennetun navetan lisäksi useita lauta- ja hirsirakenteisia ulkorakennuksia, jotka sijaitsevat hieman etäämmällä varsinaisesta pihapiiristä. Ulkorakennukset ovat 1920- ja 1930-luvuilta. Vilja-aitta saattaa olla 1700-luvulta. Se siirrettiin talon vanhalta paikalta.⁴²

⁴¹ Inventointikortti 1986.

⁴² Ikkala & Salonen 1992, s. 19.

Kuva 15. Katavan päärakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

(16b)

Katavan eteläpuolella on suurehko, puolitoistakerroksinen 1950-luvulla rakennettu, rapattu omakotitalo, joka on tyhjiillään. Sen tontti on hoitamaton ja pusikoitunut.

16 c

Katavaa vastapäätä sijaitseva yksikerroksinen, luonnonkiviperustuksella talo on saattanut olla Katavaan kuulunut muonamiehentalo. Talon kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Rakennus on todennäköisesti 1910-1920 -luvulta. Hyväkuntoinen rakennus on tyjiillään.

Kuva 16. Katavan muonamiehen talo idästä. Henrik Wager 2003.

17. Tilakeskus (5:8?, 7:18?)

Pienehkö tilakeskus sijaitsee Katavan länsipuolella metsän keskellä. Se on rakennettu ilmeisesti 1930-1940-lukujen vaihteessa. Päärakennuksen lisäksi pihapiirissä on navetta. Rakennukset sijaitsevat pienen lammen lähetyvillä. Puolitoistakerroksisessa päärakennuksessa on peiterimavuoraus ja satulakatto sekä poikkipääty, joka on mahdollisesti rakennettu myöhemmin. Kaksi ruutuiset ikkunat eivät liene alkuperäiset. Osa ikkunoista on yhdeksänruutuisia. Rakennusta on myös jatkettu pitkistä sivuista. Toinen laajennus toimii kuistina ja toisessa on mahdollisesti keittiö. Tilakeskus on vapaa-ajanasuntona.

Maantien varren rakennuskanta Kokista pohjoiseen Nummi-Pusulan rajalle koostuu lähinnä uudemmasta 1960-1990 -lukujen kesä- ja omakotitalo-asutuksesta. Vanhimpaan rakennus-kantaan maantien varrella lukeutuu Lehmusto (17), joka alkujaan oli Katavan torppa. Muut tässä käsiteltävät kohteet ovat Kammonpokka (15), Koivuharju (16).

Haarjärven länsirannalla on melko tiivis vapaa-ajanasuntojen ryhmittymä. Pienehkön niemen kärjessä on tasakattoinen, pieni vapaa-ajanasunto 1950-luvulta (11:7). Rakennuksen sisäänkäyntiä reunustavat pylvää. Suurehkon tontin ympärillä on kaksi muuta vapaa-ajanasuntoa 1960-1970-luvuilta. Muut Haarjärven länsirannan rakennuksista ovat 1980-1990 -luvuilla rakennettuja vapaa-ajanasuntoja.

Kuva 17. Mahdollisesti entinen asutustila 1930-1940 –lukujen vaihteesta. Idästä. Henrik Wager 2003.

18. Kammonpokka (9:69)

Entinen tilakeskus sijaitsee korkeahkon mäen harjanteella, josta aukeaa näkymä lounaaseen Katavan talolle sekä itään Haarjärvelle. Puolitoistakerroksinen satulakattoinen päärakennus on rakennettu 1960-luvun alussa. Pihapiirissä on myös muualta (ilmeisesti Katavasta) siirretty pieni ruoka-aitta, tyhjillään oleva navetta sekä talli ja aitta. Rakennukset ovat hyväkuntoiset. Pihapiiri on avara ja hoidettu.

19. Koivuharju (9:68)

Kammonpoken viereisellä tontilla sijaitseva puolitoistakerroksinen, satulakattoinen ja peiterimavuorattu omakotitalo on rakennettu ilmeisesti 1980-luvulla. Myös Koivuharjun pihapiirissä on muualta siirretty vanhempi aitta.

20. Lehmusto (8:27/8:28?)

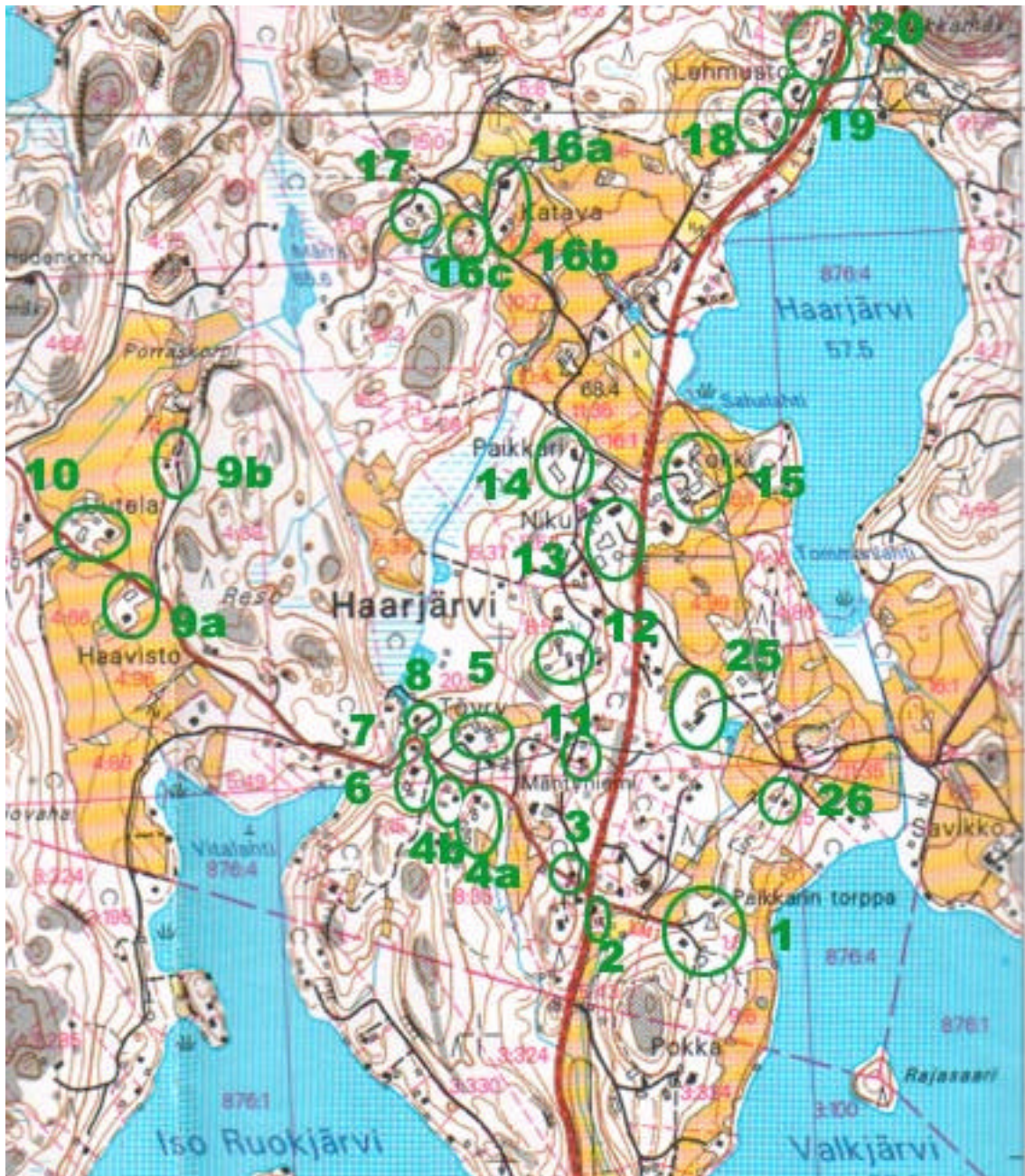
Lehmusto on Katavan entinen torppa. Se sijaitsee metsänreunassa, samaisella jyrkähköllä rinteellä kuin Kammonpokka ja Koivuharju. Mäellä on myös poltettu tervaa, mistä muistamana on useita tervamiilunpohjia. Tilalta on näkymä Haarjärven pohjoispäähän. Päärakennus on ilmeisesti siirretty nykyiselle paikalleen 1900-luvun alussa. Se on rakennettu todennäköisesti 1860-luvulla Katavan tilan puretun viinanpolttimon hirsistä. Sen aikaisempi sijainti oli ylempänä rinteessä. Alun perin rakennuksessa oli kaksi huonetta ja kolmas lisättiin torpan itsenäistymisen aikoihin 1920-luvulla.⁴³ Hyväkuntoinen rakennus on säilynyt hyvin 1900-luvun alun asussaan.

Pihapiirissä on myös erillinen hirsinen sauna sekä puolitoistakerroksinen peiterimavuorattu ja satulakatoilla varustettu asuinrakennus. Molemmat rakennukset on rakennettu todennäköisesti 1930-1940 –luvun vaihteessa. Saunan edessä on maakellari. Pihapiirin pohjoislaidassa on sementtitiilestä rakennettu suuri navetta, jonka päädyssä on vuosiluku 1937. Lehmusto on vapaa-ajanasuntona.

⁴³ Ikkala & Salonen 1992, s. 20.

Kuva 18. Lehmuston päärakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

Kohteiden sijainti Haarjärven kylässä. Lähde: Peruskartta 2023 08. Maanmittauslaitos. (ei julkaisulupaa).

Haarjärvi – valtatie 1:n eteläpuoli

Valtatien eteläpuolelta erkanee kapea ja mutkainen, jyrkkiä nousuja sisältävä hiekkatie, jonka eteläosassa on vanhempia tilakeskuksia sekä suuri, maisemallisesti vaikuttava viljelyslaakso. Laakson läpi kulkee kunnanrajan muodostava Hämjoki. Tie kulkee pohjoisessa melko korkeaa rinnettä pitkin ja sen länsipuolella avautuu komea, syvä peltolaakso.

21. Jokiranta (9:10)

Tilakeskuksen rakennuskanta on 1940- ja 1950-lukujen vaihteesta. Ne ovat sijoittuneet komealle paikalle, korkean mäen harjanteelle. Alapuolella avautuu kaunis ja syvä peltolaakso. Pihapiiri on erotettu tiestä komealla kuusiaidalla. Satulakattoinen, peiterimavuorattu päärakennus on puolitoistakerroksinen. Pihapiirissä on myös samanikäinen saunarakennus. Hieman pihapiirin ulkopuolella on sementtitiilinen suurehko navetta ja lautarakenteinen liiteri. Rakennukset ovat hyväkuntoiset. Päärakennus on asuinkäytössä.

22. Tuokkola (8:79)

Tuokkolan rakennukset sijaitsevat komealla paikalla, metsän ympäröimän korkeahkon mäen harjanteella. Puolitoistakerroksisessa, peiterimavuoratussa 1920-luvun lopussa rakennetussa satulakattoisessa päärakennuksessa on frontoni ja poikkipääty sekä kaksi kuistia. Toinen kuisteista on umpinainen. Avokuisti ja toinen kerros on rakennettu myöhemmin. Pihapiirissä on samanikäinen vilja-aitta. Hirsinavetassa on alueen rakennuksille harvinainen mansardikatto. Hieman syrjässä pihapiiristä on hirsinen sauna, jossa on karjalaistyylinen bomba-katto. Saunaa on käytetty myös lihan palvaukseen.

Entinen tilakeskus on perustettu 1920-luvun lopussa karjatilaksi. Maa-alueita silloiseen Metsävalkjärven tilaan kuului 35 hehtaaria. Se luovutettiin siirtolaistilaksi sotien jälkeen. Hyvin hoidetut rakennukset muodostavat tiiviin ryhmän, joka antaa hyvän kuvan 1900-luvun ensivuosisikymmenten pientilasta. Rakennukset ovat asuinkäytössä. Talon ikkunat ja ovet on uusittu alkuperäistä mallia mukaillen.⁴⁴

Tuokkolasta itään, maisemahistoriallisesti komean viljelylaakson laidassa sijaitsee 1990-luvun alussa rakennettu omakotitalo, Riikniittu (9:74). Kaksikerroksinen satulakattoinen rakennus sopeutuu ympäristöönsä hyvin. Pelloilla on jäljellä viljelyyn oleellisesti kuuluvia latoja.

Tuokkolasta noin vajaan kilometrin päässä etelässä olevassa Lehtonahteessa on uudempia vapaa-ajanasuntoja.

Kuva 19. Tuokkolan päärakennus etelästä. Henrik Wager 2003.

23. Palkkisilta (9:81)

Tilakeskus sijaitsee komealla paikalla suuren ja maisemallisesti komean peltolaakson pohjoisosan länsilaidalla. Peltolaakson yläpuolella sijaitsevalta tilakeskuksesta avautuu komea näkymä koko laajan laakson yli pohjoiseen.

Tilakeskus käsittää todennäköisesti 1930-1940 –lukujen vaihteessa rakennetun satulakattoisen puolitoistakerroksisen päärakennuksen sekä siitä hieman pohjoiseen sijaitsevan, samanikäisen tiilisen navetan ja lautarakenteisen kuivuri-/tallirakennuksen. Päärakennusta on laajennettu autotallilla ja ikkunat on uusittu. Peltovainiot alkavat välittömästi ulkorakennusten pohjoispuolelta.

Pihapiirissä on lisäksi vanhempi asuinrakennus. Se sijaitsee pihapiirin länsilaidalta alkavan rinteiden kupeessa, muuta pihapiiriä korkeammalla kummalla. Yksikerroksinen rakennus on

⁴⁴ Suullisia tietoja antanut Seppo Lindqvist 02. 10. 2003

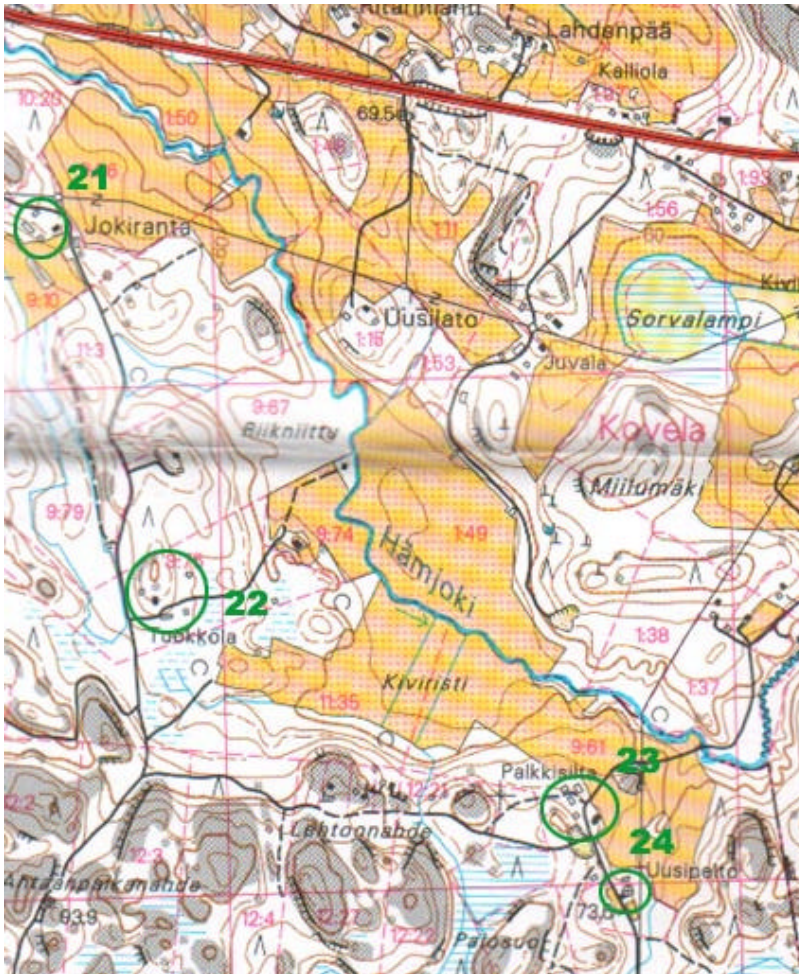
melko pieni. Satulakattoinen talo on peiterimavuorattu ja pystytetty luonnonkiviperustukselle. Rakennus lienee 1910-1920 –luvulta, mutta se voi olla vanhempikin. Osa ristipuitteisista ikkunoista on uusittu vanhan mallisina, mutta osa on alkuperäisiä. Toinen ullakon päätyikkunoista on pieni kuusiruutuinen ja toinen suippokärkinen.

Kuva 20. Palkkisilta. Vanhempi asuinrakennus idästä. Henrik Wager 2003.

24. Uusipelto (9:81)

Hieman Palkkisillasta etelään, peltolaakson eteläpohjukassa sijaitsee pienehkö tilakeskus. Pihapiiri on tiessä kiinni. Tilakeskus on korkeahkon mäen päällä. Pienehkö satulakattoinen päärakennus on pystytetty luonnonkiviperustukselle. Neljä- ja kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Talo lienee 1930-/1940 -lukujen vaihteesta. Pihapiirin laidalla on lautarakenteinen talli. Uusipelto on vapaa-ajanasuntona.

Jokiranta, Tuokkola, Palkkisilta ja Uusipello. Lähde: Maanmittaushallitus. Peruskartta 2023 10 (ei julkaisulupaa).

Valkjärven pohjoispuoli

25 (38) Hannulan Ateljee (11:10)

Päärakennuksen lisäksi pihapiirissä on neljä muualta siirrettyä aittaa. Osa on ruoka- ja osa vilja-aittoja. Yhtein vilja-aittaan on rakennettu lasinen lanterniini. Päärakennuksessa on kolme katettua sisäänkäyntiä. Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen rakennus on rakennettu 1940-luvulla, mutta sitä on laajennettu ja peruskorjattu myöhemmin. Rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat uudet. (kohdekartta s. 25)

26 (39) Tilakeskus (11:5)

Rakennusryhmä sijaitsee korkean mäen päällä, Valkjärven pohjoisrannalla. Pohjoispuolelta avautuu peltonäkymä. Lohkokiviperustukselle rakennettu päärakennus on todennäköisesti 1950-luvulta tai vanhempi rakennus on tuolloin muutettu nykyiseen asuunsa. Ikkunat ovat melko suurikokoiset yksi- ja kaksiosaiset. Pihapiirissä on myös pienehkö luonnonkiviperustuksella oleva sauna, jossa on alkuperäiset 8-ruutuiset ikkunat. (kohdekartta s. 25)

Valkjärven rannalla on myös uudempi 1960-1970 –luvuilla rakennettu pienehkö lautarakenteinen vapaa-ajan asunto (11:23).

Myllykylä

Myllykylä on osa laajempaa Niemen-Myllykylän kulttuurimaisemaa, joka liittyy lännessä Sammatin kirkonkylään. Sekä kirkonkylä että Niemen kylä jäävät tämän inventoinnin ulkopuolelle. Pohjoisessa kulttuurimaisema on aiemmin rajattu Kirmusjärveen, mikä on luonnollinen ja perusteltu raja.⁴⁵ Tässä inventoinnissa Myllykylän aluetta tosin lavennetaan rakennetun ympäristön /rakennuskannan osalta koskemaan koko Kirmusjärven itärantaa Leikkilän kylän rajalle. Rajauksen perustana on rakennuskanta sekä niihin liittyvät mikrotason kulttuurimaisemat. Varsinaisen laajemman kulttuurimaisemakokonaisuuden osalta pitäydytään aiemmassa määrittelyssä. Idässä alue rajautuu Sammatin kunnanrajaan. Etelässä inventointialue rajautuu Raatinjokeen. Oman maisemallisen kokonaisuuden muodostaa Kitlaanmäen eteläpuolinen laaja viljelyalue 1940- ja 1950 -luvulla rakennettuine tilakeskuksineen. Ne ovat sijoittuneet pääosin Lohjantien varteen.

Kirmusjärvestä kaakkoon, Raatinjokeen laskevan Myllyjoen varrella on todennäköisesti sijainnut vesimylly keskiajalla. Myllykylä muodostui keskiajalla joen varrelle tiiviiksi ryhmäkyläksi. Se muodosti keskiajalta lähtien Sammatin seudun asutuksellisen keskuksen. Manttaalitiloja Myllykylässä olivat 1600-luvulla: Pousu (eli Vähä-Pousu eli Niku-Pousu), Arvid (eli Arvela), Lätti (eli Övergård eli Ylitalo) ja Nedergård (eli Naatu). Ylitalo (Lätti) ja Arvela (Arvid) muodostettiin 1600-luvulla ratsutiloiksi. Isojako Myllykylässä suoritettiin 1780, mutta ryhmäkylän hajoaminen alkoi Ylitalon siirrosta 1848. Talot sijaitsivat Naatun ympärillä. Vanhojen kantatilojen rakennuksista Myllykylässä on säilynyt ainoastaan Ylitalon päärakennus, jonka vanhimmat osat ovat 1700-luvun lopusta. Muiden tilojen päärakennukset ovat 1950- ja 1960-luvuilta. Iso-Pousu on lisäksi kokonaan uudella paikalla.⁴⁶

Lohjantien varsi

Tien pohjoispuolella oleva rakennuskanta on pääosin 1940-1950 -lukujen vaihteesta, koostuen lähinnä rintamamies- ja siirtolaistiloista. Etelässä avautuu yllämainittu laaja viljelyalue. Se alkaa idässä Urtmäestä jatkuen lännessä Isoniittuun. Alueen halki kulkee Raatinjoki, johon Myllyjoki laskee. Myös tilakeskusten pohjoispuolella avautuu itä-länsisuunnassa kulkeva pitkä, paikoin kapeahko peltolaakso, joka pohjoisessa jatkuu aina Myllymäen pohjoisosaan saakka.

Eteläinen ja pohjoinen peltolaakso muodostavat tilakeskuksineen selkeästi erottuvan, ihmisen muokkaaman kulttuurimaisemakokonaisuuden, josta peltojen lisäksi ovat muistumana 1940- ja 1950-luvulla rakennetut pienehköt tilakeskukset. Laaksoissa on lisäksi jäljellä viljelyyn oleellisesti liittyviä lautarakenteisia ja maalaamattomia latoja. Pellot rajautuvat sekä pohjoisessa että etelässä terävään metsäreunaan. Rakennukset sijoittuvat eteläisten ja pohjoisten, Lohjantien jakamien peltoalueiden väliin jääville, paikoin melko jyrkillekin rinteille.

1. Lanki (2:40)

Tilakeskus sijaitsee kapean ja pitkän peltolaakson itäpäässä, laaksosta kohoavan mäen laella. Sen eteläpuolella kohoaa jyrkkärintainen Urtmäki. Tie Lankiin kulkee sekametsää kasvavan Urtmäen pohjoispuolitse, peltolaakson eteläreunaa seuraten.

Maanviljelijä Kaarlo Hellgren osti Iso-Pousun vanhan päärakennuksen ja siirrätti sen 1908 uustilalleen Lankiin. Lanki on muodostettu Vähä-Pousun maista, jotka Hellgren osti Ylitalolta. Vähä-Pousun talo oli siirtynyt Ylitaloon 1905.⁴⁷ Rakennus on purettu.

Nykyinen, suurehko satulakattoinen päärakennus on rakennettu 1960-luvun alussa Puolitoistakerroksisen talon itäpuolella päärakennusta vanhempi hirsinavetta.

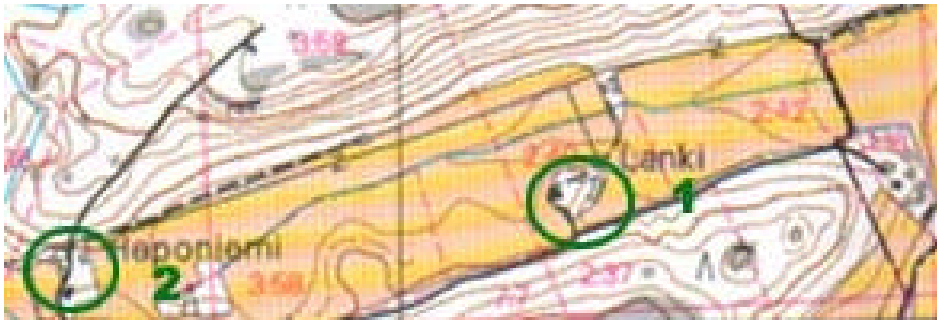
⁴⁵ Ikkala & Salonen 1993, s. 64.

⁴⁶ Enbuske 2002, s. 473; Ikkala & Salonen 1992, s. 65.

⁴⁷ Silvanto 1930, s. 74-75.

2 Heponiemi (3:59)

Heponiemen tilakeskuksen rakennukset on purettu. Paikalla on pieni, yksikerrkoinen, pulpettikattoinen vapaa-ajan asunto (1990-/2000 –l). Heponiemeen johtavan tien varrella on ilmeisesti tilaan kuulunut, pienehkö kuivuri/lato.

Lanki ja Heponiemi. Lähde: Maanmittaushallitus. Peruskartta 2023 10 (Ei julkaisulupaa)

3. Mäkipirtti (2:34)

Mäkipirtti sijaitsee peltolaakson keskivaiheilla, siitä kohoavan kummun päällä. Se on vapaa-ajan asuntona. Puolitoistakerroksinen talo on rakennettu 1900-luvun alussa yhdistämällä kaksi rakennusta. Ikkunat on uusittu kuusiruutuisina. Kapea peltolaakson läpi menevä tie kulkee rakennuksen vierestä. Pihapiirissä on uudempia ulkorakennuksia.

Kuva 21. Mäkipirtti pohjoisesta. Henrik Wager 2003

4. Mäkirinne (3:22)

Nykyisin vapaa-ajan asuntona oleva, puolitoistakerroksinen talo sijaitsee peltolaakson länsilaidassa komealla paikalla, peltolaaksosta kohoavan rinteen päällä. Kellarilla varustettu rakennus on rakennettu 1948. Rakennusta vastapäätä on samanikäinen varasto- ja saunarakennus. Tie kulkee rakennusten välistä. Tien päässä on kaksi uutta vapaa-ajan asuntoa (3:35, 3:47).

5. Omakotitalo (2:18)

Rakennus sijaitsee Urtmäen länsirinteessä. Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen talo on rakennettu 1960-luvulla. Rakennuksen sivustalta kohoaa Urtmäen jyrkkä kalliorinne

6. Joenpelto (3:24 / 3:56?)

Hyväkuntoinen päärakennus on rakennettu 1945. Navetta ja heinäliiteri ovat vuodelta 1959. Puolitoistakerroksinen, peiterimavuorattu päärakennus sijaitsee jyrkän rinteen töyräällä. Navetta ja heinäliiteri ovat maantien eteläpuolella. Pihapiiristä avautuu komea peltomaisema etelään,

joka rajautuu terävään metsän rajaan. Peltojen halki kulkee Raatinjoki. Hyväkuntoinen päärakennus on asuinkäytössä.

7. Eskola (1:43?)

Myös Eskola sijaitsee jyrkän rinteiden töyräällä. Päärakennus ja navetta sekä liiteri ovat 1940-1950-lukujen vaihteesta. Raatinjokeen laskeva Myllyjoki kulkee Eskolan itäpuolisten peltovainioiden halki. Päärakennus on puolitoistakerroksinen ja peiterimavuorattu. Navetta on sementtitiileistä. Pihalta avautuu sama peltomaisema etelään kuin Joenpellonkin. Hyväkuntoinen päärakennus on asuinkäytössä.

Eskolan ja Joenpellon välissä on kaksi uudempaa omakotitaloa (3:61 ja 3:29)

8. Koivulehto (1:42)

Tilakeskuksen rakennukset ovat 1930-luvulta. Puolitoistakerroksisessa, peiterimavuoratussa päärakennuksessa on jäljellä alkuperäiset kuusiruutuiset ikkunat. Ulkorakennukset ovat samanaikaiset päärakennuksen kanssa. Navetta ja sauna ovat samassa rakennuksessa. Pihapiiri on erotettu pohjoisen puoleisesta pellosta kuusiaidalla. Hyväkuntoinen päärakennus on asuinkäytössä.

9. Entinen tilakeskus (rek.no?)

Rakennukset sijaitsevat komealla paikalla peltolaaksosta nousevan rinteiden töyräällä. Pihapiirin pohjoispuolella avautuu jyrkähkö Kitlaanmäen rinne. Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen päärakennus on rakennettu 1940-1950-lukujen vaihteessa. Navetta on samanikäinen. Päärakennus on vapaa-ajan-asuntona.

Tilan koillispuolella on yksikerroksinen, 1980-luvulla rakennettu tiiliverhoiltu omakotitalo (8:60).

Myllykylä. Lohjantien varrella olevat kohteet. Lähde: Maanmittaushallitus. Peruskartta 2023 10 (ei julkaisulupaa).

Kitlaanmäen pohjoispuoli

10. Ylitalo (8:70)

Ylitalo on Myllykylän vanhoista kantatiloista ainoa, joka on säilynyt 1800-luvun asussaan. Se pystytettiin nykyiselle paikalleen 1848-1850. Sen siirsi Israel Werlander Myllykylän vanhasta ryhmäkylästä nykyisen Naatun tilan luoteispuolelta. Siirto pohjautui vuonna 1770 suoritettuun isojakoon. Kylän taloista se oli ensimmäinen, joka siirrettiin uuteen paikkaan. Päärakennusta jatkettiin kahdella kamarilla 1858. Sitä on laajennettu myös toiseen kertaan 1800-luvulla. Kaksoiskuisti on rakennettu 1911. Yksikerroksisen talon peltikatto on samalta ajalta. Hyväkuntoisen päärakennuksen ikkunoita on uusittu kuusiruutuisia ikkunoita mukailleen. Myös ulko-ovet ovat uudet. Osa vanhoista kuusiruutuisista ikkunoista on jäljellä.

Pihapiirissä on vanha luhtiaitta, joka on mahdollisesti siirretty talon entiseltä sijaintipaikalta. Pihapiirissä on ollut kaikkiaan yhdeksän aittaa, kaksi riittä sekä rengin ja piian talot. Pihapiirin ulkopuolella on tiilinen, suurehko navetta sekä hirsinen sauna, jotka on rakennettu samanaikaisesti päärakennuksen kanssa. Niiden kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Navetan ja saunan läheisyydessä on ollut lisäksi paja sekä lampola ja talli. Navettaa ja saunaa lukuun ottamatta muut ulkorakennukset on purettu 1940- ja 1950- luvuilla.

Ylitalossa on toiminut Israel Werlanderin kuoleman jälkeen kievvari, jonka 1869 päivätyt säännöt ovat yhä jäljellä. Ylitalon ollessa kievarina siellä järjestettiin Lönnrotin hautajaiset. Sotien aikana talo on ollut sekä suomalaisten että saksalaisten käytössä. Kansalaissodan aikana talossa on pidetty punaisia vankeja. Heitä myös teloitettiin talon pihalle.⁴⁸

Ylitalon pohjoispuolelta alkavan peltoalueen pohjoislaidalla on kaksi 1990-luvulla rakennettua omakotitaloa (8:66, 8:62).

Kuva 22. Ylitalon päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

11. Alatalo (8:5)

1950-luvulla rakennetussa puolitoistakerroksisessa rakennuksessa on toiminut kauppa. Sen sisäänkäynti sijaitsi rakennuksen kulmassa. Talon eteläpuolella on samanikäinen puolitoistakerroksinen rapattu omakotitalo (8:64).

12. Omakotitalo (4:42)

Satulakattoinen, puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu 1950-luvun alussa. Pienen, hyvin hoidetun pihapiirin yläpuolella on saunarakennus. Se on rakennettu kahden vanhan aitan hirsistä päärakennusta 1940-luvulla. Rakennusten eteläpuolella on 1970-luvulla rakennettu yksikerroksinen omakotitalo (3:45).

13. Entinen mäkitupa (4:1)

Yksikerroksinen talo on rakennettu todennäköisesti 1900-luvun alussa. Alun perin rakennus käsitti vain tuvan. Rakennuksen perustuksen ja ikkunoiden perusteella sitä on laajennettu etelään ilmeisesti 1930-luvulla. Vanhimman osan kuusiruutuiset ikkunat ovat säilyneet. Laajennusosassa ikkunat ovat yhdeksänruutuiset. Talo on vapaa-ajanasuntona.

⁴⁸ Suullisia tietoja antanut Ylitalon isäntä Juha Hanninen 08. 10. 2003; Silvanto 1930, s. 74.

Kuva 23. Todennäköisesti entinen mäkitupa Myllykylässä. Kaakosta. Taloa on laajennettu myöhemmin. Henrik Wager

14. Asuinrakennus (3:25/3:26?)

Kaksikerroksinen poikkipäädyllä varustetussa talossa on alueen rakennuksille harvinainen mansardikatto. Rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa on peiterimoitus ja toisessa kerroksessa vaakalautavuoraus. Rakennuksen ikkunat ovat neliruutuiset, joiden yläpuolella on kolmiruutuinen ikkunanauha. Ulko-ovenä on pieni pariovi, jonka yläpuolella kulkee neliruutuinen ikkunanauha. Talo on todennäköisesti 1910- tai 1920-luvulta. Muutoin hyväkuntoisen rakennuksen sokkelin yläpuolisessa vuorauksessa on lahovaurioita. Talo on vapaa-ajan-asuntona.

Kuva 24. Asuinrakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

15. Vares-Kantola (3:46?)

Rakennukset ovat sijoittuneet Kitlaanmäen pohjoispuolelle. Niiden pohjoispuolella aukeavat kylän viljelysmaat. Vares-Kantola on maisemallisesti hallitsevalla paikalla. Tien vieressä sijaitseva rakennus on entinen maakauppa, joka on rakennettu 1872. Hirsirunkoisen rakennuksen nykyinen rapattu ulkoasu on 1900-luvun alusta. Kaksikerroksinen, mansardikattoinen talo on kaupan lisäksi ollut myös asuinkäytössä. Sen yläpuolisen rinteiden töyräällä on kirjailija Eeva Joenpellon 1970-luvun puolivälissä rakennuttama suurikokoinen

asuinrakennus. Se on siirretty Nummen Leppäkorvesta. Rakennuksessa on komea lasinen kuisti.⁴⁹

Kitlaanmäen laella on 1970-luvun lopussa rakennettu yksikerroksinen, tiilivuorattu rivitalo (3:42)

Ylitalo, Vares-Kantola ja niiden välillä olevat rakennukset (13-14) kuuluvat Myllykylän vanhempaan säilyneeseen rakennuskantaan.

Kuva 25. Vares-Kantola idästä. Henrik Wager 2003.

16. Omakotitalo (2:26)

1950-luvulla rakennettua puolitoistakerroksellista rakennusta ympäröivät Kitlaanmäen jyrkät ja kallioiset rinteet. Rakennusta on laajennettu myöhemmin.

17. Tilakeskus (2:22)

Tilakeskus käsittää päärakennuksen, navetan ja ulkorakennuksen. Kaksikerroksinen, vaakalautavuorattu päärakennus on rakennettu ilmeisesti 1930-1940 –lukujen vaihteessa. Osittain lohkokiviperustuksella oleva sementtitiilinen navetta lienee samanikäinen.

18. Naatu (2:28/17:30?)

Tilan vanha päärakennus on purettu 1968, jolloin nykyinen yksikerroksinen päärakennus rakennettiin. Pihapiirissä on päärakennusta vanhempi navetta sekä 1760-luvulta peräisin oleva luhtiaitta. Se on siirretty nykyiselle paikalleen pihapiirin toisesta osasta. Pihalla on lohkokivistä rakennettu maakellari, jonka katto on valettu. Naatuun johtavan tien varrella on myös pieni viljamalesiini.

Lähes Naatun uudessa päärakennuksessa kiinni sijaitsee lohkokiviperustukselle rakennettu syytinkirakennus. Talon ulkoasu viittaa 1950-lukuun, mutta sen runko lienee 1800-1900 –lukujen vaihteesta. Rakennus on vapaa-ajanasuntona.

19. Tilakeskus (19:0/3:20?)

Tilan puolitoistakerroksinen, peiterimavuorattu päärakennus on rakennettu 1950-luvulla. Pihapiirissä on samanikäinen sauna ja liiteri. Tilaa ympäröivät kylän pellot ja sieltä on näkymä Kirmusjärven eteläpohjukkaan.

⁴⁹ Ikkala & Salonen 1992, s. 81.

20. Myllykylän entinen kansakoulu (3:33)

Entisessä kansakoulussa on Oskari Tuote Oy:n toimisto- ja tuotantotiloja. Yhtiön tehdashalli on koulun eteläpuolella. Koulun pihan laidassa on 1970/1980-luvulla rakennettu yksikerroksinen tiilivuorattu omakotitalo. Uudisrakennukset muuttavat vanhaa koulumiljöötä.

Kansakoulu rakennettiin 1927-1928 Arveen (Arfreds) kantatilan päärakennuksen viereen. Arveen päärakennus purettiin pian koulun valmistumisen jälkeen. Heikki Vuorimies rakensi Arveen talon puretun päärakennuksen hirsistä kesähuvilan Myllymäen kaakkoisrinteeseen (kts kohde 24).⁵⁰

Tyylillisesti koulu lukeutuu 1920-luvun klassismiin. Siinä on päätykolmioiset poikkipäädyt, 4-, 6-, 8- ja 12-ruutuiset ikkunat ja pihanpuolella olevaa sisäänkäyntiä reunustavat pylväät, jotka kannattelevat parvekettä.

Koulun rakentaminen liittyi vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin. Kasvaneiden oppilasmäärien vuoksi kirkonkylän ja Haarjärven koulut olivat käyneet riittämättömiksi. Myllykylän kansakoulu lakkautettiin 1960-luvulla oppilaiden vähentymisen vuoksi. Maalauspinntaa ja pieniä lahovaurioita lukuun ottamatta hyväkuntoinen rakennus on säilynyt alkuperäisellään.⁵¹

Kuva 26. Myllykylän entinen kansakoulu pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

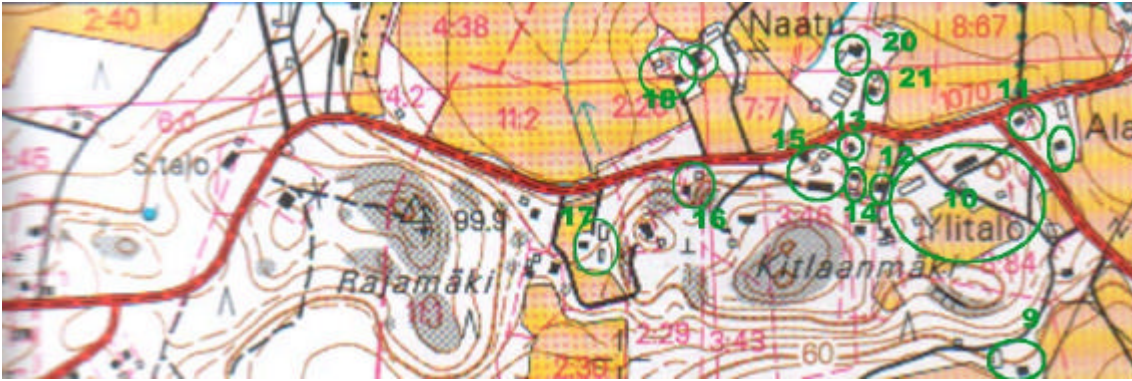
21. Arveen muorintalo (3:37)

Arveen talosta on säilynyt muistumana kansakoulun itäpuolella oleva rakennus. Se rakennettiin Arveen talon naimattomalle tyttärelle. Se on edelleen suvun hallussa vapaa-ajanasuntona. Vuonna 1894 rakennettu talo vuorattiin 1930-luvun lopussa. Hyväkuntoinen talo on alkuperäisellään, mm. kuusiruutuiset ikkunat ovat säilyneet.⁵²

⁵⁰ Silvanto 1930, s. 75.

⁵¹ Ikkala & Salonen 1992, s. 78.

⁵² Suullisia tietoja antanut Kauko Laaksonen 03. 10. 2003.

Myllykylässä, Kitlaanmäen pohjoispuolella sijaitsevat kohteet. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

22. Iso-Pousu (1:86)

Iso-Pousu syntyi 1630-luvun puolivälissä, kun Pousun kantatilan omistajat Jaakko ja Simo Laurinpoika halkoivat Pousun Iso- ja Vähä Pousuksi. Iso-Pousu siirrettiin Naatun kaakkoispuolelta nykyiselle paikalleen 1852. Iso-Pousulla oli 1930-luvulla Ylitalon kanssa yhteinen sähkögeneraattori sekä oma vesimylly ja halkaisusirkkeli.⁵³

Vanhat rakennukset on purettu. Yksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1950-luvun lopussa. Pihapiirissä on vanhempi luhtiaitta, joka on muutettu asuinrakennukseksi. Siihen on avattu ikkuna-aukkoja. Rakennukset sijaitsevat hallitsevalla paikalla peltojen ympäröimänä, Myllyjoen pohjoispuolella olevan rinteän päällä.

23. Ylimylly (rek.n:o?)

Ylimylly sijaitsee Iso-Pousun alapuolella, laaksomaisessa paikassa, Myllyjoen mutkassa. Myllyjoen kahdessa koskessa on sijainnut vesimylly. Toinen myllyistä on hävinnyt, mutta toinen, Ylimylly on säilynyt. Sitä pidetään Sammatin vanhimpana vesimyllynä. Se oli yhteisomistuksessa oleva kylämylly. Myöhemmin suurimpana omistajana oli Ylitalo. Myllyllä oli palkattu mylläri, jolla oli myös oma asuinrakennus. Mylläri Einari Wuorikoski osti myllyn itselleen 1940-luvulla.

Myllyrakennus uusittiin 1890-luvun alussa, ja sen siipipyörä korvattiin turbiinilla. Myllyyn asennettiin myös pärehöylä.⁵⁴ Myllärin talo on purettu maaliskuussa 2003 ja myllyn edustalla on uusi, 1995 valmistunut hirsinen asuinrakennus. Pihapiirissä on jäljellä peiterimavuorattu entinen navetta.

⁵³ Silvanto 1930, s. 74; Vähä-Pousu siirrettiin Naatun lounaispuolelta kylän länsipäähän. *ibid*; Suuri maatilakirja I 1931.

⁵⁴ Ikkala & Salonen 1992, s. 84.

Kuva 27. Ylimylly etelästä. Henrik Wager 2003.

Myllymäki (kaakkoisrinne)

Alueen rakennuskanta on pääosin 1960-1990 –luvulta. Etenkin Myllymäestä itään on vapaa-ajan asuntoja samalta ajalta. Myllymäen koillis- ja kaakkoispuolella avautuu laaja peltolaakso, joka on osa yllä mainitun Lohjantien pohjoispuolella olevaa kulttuurimaisemakokonaisuutta. Myllymäen länsiosassa, korkean mäen päällä on karjatila (1:26, 1:80), jonka rakennuskanta on 1980-/1990-luvulta.

24. Myllyniitty (1:84)

Pienehkö satulakattoinen vapaa-ajan rakennus sijaitsee jyrkän rinteön töyräällä. Pihalta avautuu komea näkymä peltolaaksoon. Rakennuksessa on vaakalautavuoraus ja se on pystytetty lohkokiviperustukselle. Kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennus on rakennettu 1930. (Rakennettu Arvelan entisen päärakennuksen hirsistä 1920-luvun lopussa?).

Kuva 27. Myllyniitty lännestä. Henrik Wager 2003.

25. Kivimäki (1:9)

Rakennus sijaitsee edellisen rakennuksen (kohde 24) pohjoispuolella loivassa rinteessä. Myllymäen läpi kulkeva kapea hiekkatie kulkee rakennusten pihapiirien välistä. Talossa on osittain luonnonkivi- ja osittain betoniperusta. Kapearunkoinen ja pitkänomainen rakennus on rakennettu 1910. Talo on vapaa-ajan asuntona.

Kuva 28. Kivimäki etelästä. Henrik Wager 2003.

26. Omakotitalo (1:12)

Tyypitalovaikutteinen, puolitoistakerroksinen rakennus sijaitsee loivalla rinteellä edellisestä talosta (25) itään. 1940-luvun alussa rakennettu talo on vapaa-ajanasuntona. Sen itäpuolella olevalla tontilla on 1964 valmistunut puolitoistakerroksinen omakotitalo (1:14), joka on asuinkäytössä.

27. Omakotitalo (4:50)

Tyypitalovaikutteinen, 1940-luvun puolivälissä rakennettu rakennus on puolitoistakerroksinen ja peiterimavuorattu. Satulakattoinen rakennus on hyväkuntoinen ja siinä asutaan. Se sijaitsee Myllymäen koillis- ja kaakkoispuolella olevan peltolaakson länsiosassa, lähellä Saukkolaan johtavaa maantietä.

28. Omakotitalo (rek.no?)

Puolitoistakerroksinen rakennus on edellisten tyyppinen ja ikäinen. Satulakattoinen rakennus on tyhjillään. Se on tyydyttävässä kunnossa. Myllymäen rinne nousee jyrkkänä rakennuksen itäpuolella.

Myllymäki (koillisrinne)

29. Asuinrakennus (1:61)

Vuoraamaton, yksikerroksinen vanhempi hirsirakennus lienee siirretty muualta. Rakennus sijaitsee rinteiden töyräällä, jolta avautuu näkymä Myllymäen koillisosaan kiertävään peltolaaksoon. Laakso on osa Lohjantien pohjoispuolella olevaa laajaa viljelyaluetta. Talon yläpuolella on 1990 / 2000 -luvulla rakennettu omakotitalo ja korjaamohalli.

30. Asuinrakennus (1:62)

Rakennus on vaakavuorattu ja rakennettu luonnonkiviperustukselle. Taloon on lisätty rakennukseen vieras torni. Alempana rinteessä on hirsisauna. Myös nämä rakennukset on ilmeisesti siirretty nykyiselle paikalleen muualta.

Muu rakennuskanta Myllymäen pohjois-/koillisosassa koostuu uudemmista omakotitaloista.

Saukkolan tien varsi – Kirmusjärven itäpuoli

31. Omakotitalo (1:17)

1940-1950 -lukujen vaihteessa rakennettu (tyyppi)talo on puolitoistakerroksinen ja peiterimavuorattu. Satulakattoinen rakennus on hyväkuntoinen ja siinä asutaan.

32. Omakotitalo (1:32)

1940-1950- luvulla rakennettu (tyyppi)talo on puolitoistakerroksinen ja peiterimavuorattu. Satulakattoinen rakennus on hyväkuntoinen ja siinä asutaan.

33. Omakotitalo (rek.no?)

1940-1950- luvulla rakennettu (tyyppi)talo on puolitoistakerroksinen ja peiterimavuorattu. Satulakattoinen rakennus on hyväkuntoinen ja siinä asutaan. Rakennusta on laajennettu myöhemmin.

34. Omakotitalo (1:70?)

Pihapiiri rakennuksineen sijaitsee maisemallisesti näkyvällä ja komealla paikalla jyrkähkön rinteen töyräällä, Iso-Poususta koilliseen. Sitä ympäröivät Iso-Poususta alkava peltoviljelyalue. Kaksikerroksinen, satulakattoinen rakennus on rakennettu todennäköisesti 1940-1950 –lukujen vaihteessa.

Kuva 29. Maisemallisesti näkyvällä paikalla, peltovainiolta kohoavan kumpareen laella sijaitseva asuinrakennus (kohde 28). Idästä. Henrik Wager 2003.

35. Uutela (8:78)

Tilakeskukseen johtaa kapea hiekkatie sen eteläpuolella olevan rinteen alareunaa seuraten. Päärakennus on rakennettu 1950-luvulla, mutta puolitoistakerroksellista rakennusta on laajennettu myöhemmin huomattavasti. Laajennukset kiertävät alkuperäistä rakennusta. Pihapiiriin laiduille on sijoitettu navetta, joka on samanikäinen päärakennuksen vanhemman osan kanssa sekä uudempi varastorakennus. Tilakeskus sijaitsee Kirmusjärven rannalla ja sen itäpuolella avautuu peltomaisema. Uutelan luoteispuolella Luhtaniemessä on uudempi parakkimainen rakennus (4:39).

36. Tuulentupa (1:69)

Komea, 1900-luvun alkuun palutuva kesähuvila sijaitsee Uutelan eteläpuolella olevan korkean mäen laella. Pihalta avautuu vaikuttava maisema Kirmusjärvelle. Kirmusjärven rannassa on saunarakennus. Tuulentupa on pystytetty nurkkakiville ja siinä on mansardikatto. Kuistin yläpuolella oleva poikkipääty saattaa olla entinen parveke, joka on katettu myöhemmin suurikokoisilla yksiruutuisilla ikkunoilla. Ikkunat vaikuttavat vierailta rakennuksen jugendvaikutteiseen arkkitehtuuriin.

Kuva 30. Tuulentupa lännestä. Henrik Wager 2003.

37. Kivipelto (4:99)

Pienehkössä puolitoistakerroksisessa rakennuksessa on luonnonkiviperustus. Talo on rakennettu rekisteritietojen mukaan 1902. Sitä on mahdollisesti laajennettu poikkipäädylly. Hyväkuntoinen rakennus on asuinkäytössä. Ikkunat on uusittu kuusiruutuisina. Talo sijaitsee lähes kiinni sen itäpuolella kulkevassa Saukkolan maantiessä. Lännessä avautuu peltomaisema ja näkymä Kirmusjärvelle.

Kuva 31. Lähes Saukkolan tiessä kiinni oleva Kivipelto. Rakennus on Myllykylän vanhempaa, säilynyttä rakennuskantaa. Etelästä. Henrik Wager 2003.

38. Omakotitalo (rek:no?)

1940-1950 -luvulla rakennettu (tyyppi)talo on puolitoistakerroksinen ja peiterimavuorattu. Satulakattoinen talo on hyväkuntoinen ja ilmeisesti vapaa-ajanasuntona.

39. Asuinrakennus (4:12)

Pienehkö yksikerroksinen ja satulakattoinen talo on rakennettu luonnonkiviperustalle. Rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Yksi ikkuna-avaus on joko suurennettu tai kokonaan uusi. Rakennus pihapiireineen sijaitsee metsärinteen töyräällä ja sen eteläpuolella avautuu samainen, avoin peltomaisema kuin Uutelastakin (35). Rekisteritietojen mukaan vuonna 1936 rakennettu hyväkuntoinen rakennus on vapaa-ajanasuntona. Rakennus saattaa tosin olla vanhempikin.

Talon länsipuolella oleva uudehko, mansardikattoinen ja kaksikerroksinen asuinrakennus (4:27) sopeutuu ympäristöönsä.

40. Tilakeskus (4:38)

Tilakeskuksen rakennukset sijaitsevat aivan maantien tuntumassa, sen länsipuolella.

Tyypitalomainen päärakennus on rakennettu 1955. Ulkorakennuksessa on lohkokivisokkeli. Se piti alun perin rakentaa navetaksi (1947), mutta tarvikepula keskeytti rakentamisen.

Päärakennuksen takana on pärekattoinen, ilmeisesti 1800-luvulta oleva aitta, jota on laajennettu lautarakenteisella puuliiterillä. Se on siirretty paikalleen 1920-luvulla. Tila on perustettu entisen Ylitalon torpan paikalle.

Tilan lännen puoleisella alueella, Kirmusjärveen ja siitä pohjoiseen Leikkilän kylän rajalle ulottuvalla vyöhykkeellä on muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta uudempaa 1960-2000-luvuilla rakennettua haja- ja kesäasutusta. Alue on melko mäkistä metsämaastoa. Sama koskee maantien itäosaa.

41. Asuinrakennus (rek.no?)

Talo sijaitsee maantien itäpuolella, Myllymäen pohjoisosan kupeessa. Puolitoistakerroksinen ja satulakattoinen rakennus on rakennettu 1910-luvulla, jolloin se käsitti vain tuvan. Se on laajennettu ja korotettu nykyiseen asuunsa 1930-luvulla. Hyväkuntoinen rakennus on asuinkäytössä. Rakennukselle johtaa peltojen halki kapea puiden reunustama tie.

Pihapiirin pohjoispuolella on uudempi, yksikerroksinen asuinrakennus ulkorakennuksineen (8:74?). Rakennukset sointuvat ympäristöönsä.

42. Asuinrakennus (4:118?)

Päärakennuksen lisäksi pihapiirissä on lautarakenteinen ulkorakennus. Rakennukset sijaitsevat Saukkolan maantieltä erkanevan kapean tien varressa. Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen talo on rakennettu todennäköisesti 1930-luvulla.

Kuva 32. Asuinrakennus (kohde 42) 1930-luvulta pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

43. Artturila (4:25)

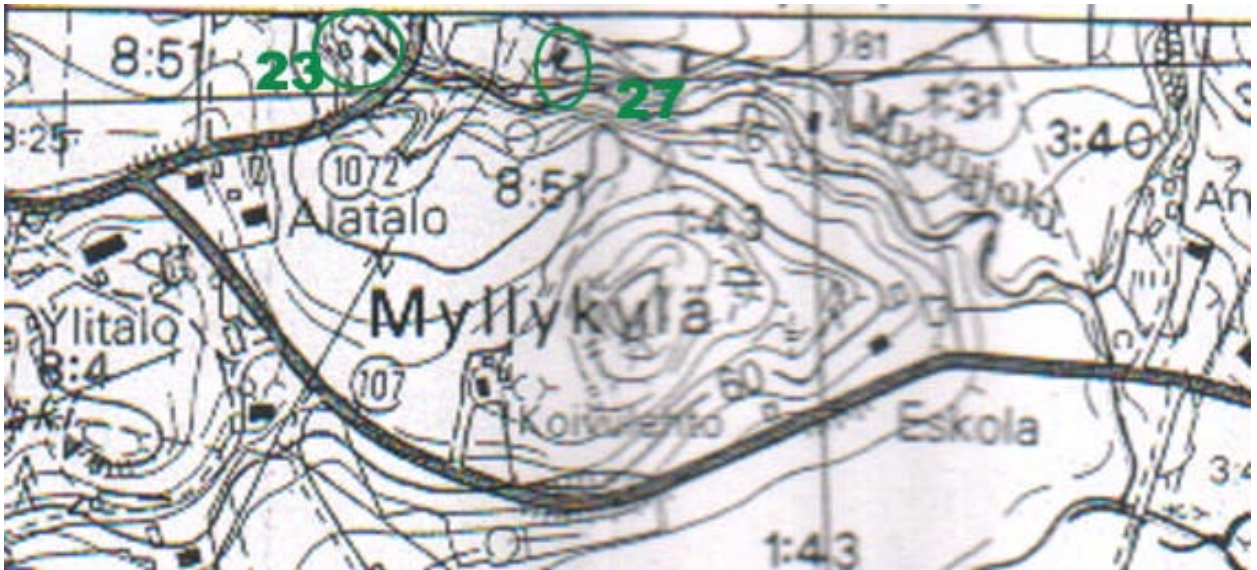
Suurehko 1942 rakennettu, rapattu, yksikerroksinen huvila sijaitsee komealla paikalla Kirmusjärven rannalla. Pihapiirissä on kaksi pienempää, samanaikaista ulko- ja asuinrakennusta.

Kuva 33. Artturila idästä. Henrik Wager 2003.

Kirmusjärven eteläosassa, Myllykylässä sijaitsevat kohteet. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Ylimylyn (kohde 23) ja kohteen 27 sijainti. Lähde: Peruskartta 2023 10. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

44. Uittamo (4:118? /4:116?)

Uittamo on Ylitalon entisiä itsenäistyneitä torppia. Nykyinen suurehko kaksikerroksinen päärakennus on valmistunut 1934. Tilakeskus sijaitsee mäen päällä. Mäeltä avautuu komea näkymä Kirmusjärvelle ja tilaa ympäröivälle peltolaaksolle. Tilan navetta on rakennettu hirrestä, mutta sitä on jatkettu lautarakenteisena talon suuntaan. Laajennuksen ja navetan välistä on läpikulkua.

Kuva 34. Uittamon päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

45. Omakotitalo (4:74)

Puolitoistakerroksinen (tyyppi)talo on rakennettu 1950-luvun alussa rintamamiestaloksi. Hyväkuntoinen rakennus on vapaa-ajanasuntona. Sen lähetyvillä on vanha aitta, jota on laajennettu lautaisena. Aitta on todennäköisesti Uittamon torpan aikainen.

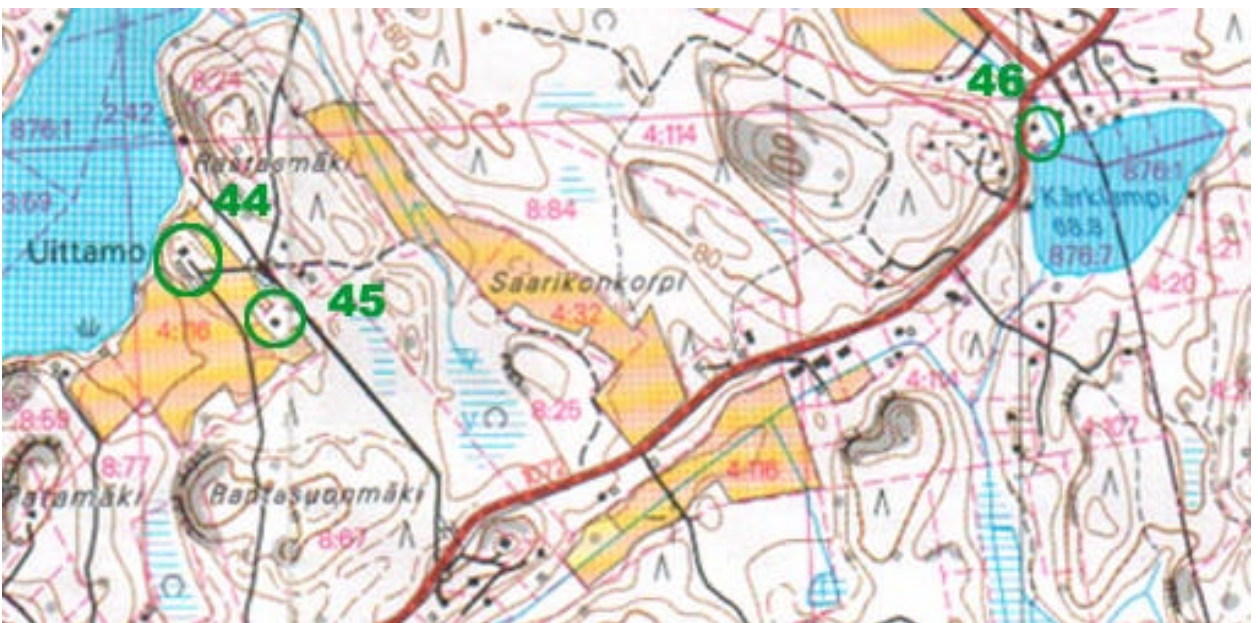
46. Kesähuvila (3:18)

Kaksikerroksinen 1949-1950 -lukujen vaihteessa rakennettu huvila sijaitsee Kärklammen pohjoisrannalla. Rakennus on tyydyttävässä kunnossa ja ilmeisesti satunnaiskäytössä. Piha on rehevöitynyt. Rakennus on lähes kiinni Saukkolan maantiessä. Taloa on myös laajennettu tien puolella. Pihapiirissä on saunarakennus ja hieman sivummalla talas.

Kuva 34. Kärklammen rannalla, lähes Saukkola-Sammatti maantiessä kiinni oleva kesähuvila lukeutuu pitäjän vanhempaan vapaa-ajan asutukseen. Henrik Wager 2003.

Kärklampea ympäröivä rakennuskanta koostuu sekä Sammatin että Nummi-Pusulan puolella uudemmosta vapaa-ajan asutuksesta.

Myllykylässä Kirmusjärven keskivaiheilla sijaitsevat kohteet. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Leikkilä - Leikkilän tien varsi

Tie erkanee Saukkolan maantiestä. Tietä ympäröi Kirmusjärven ympäristössä kaunis, kumpuileva peltomaisema. Rakennuskanta koostuu pääosin uudemmosta 1960-2000 –luvuilla rakennetuista omakotitaloista ja vapaa-ajanasunnoista. Kirmusjärven pohjoisosassa on yhtenäinen, maisemallisesti selkeästi erottuva peltoalue. Sen ympärille on myös sijoittunut vanhempi rakennuskanta, kuten Myllypakka ja entinen Mikkolan torppa.

47. Järvenpää (3:28)

Järvenpää on alun perin ollut 1906 perustettu Haartjoen torppa. Tilan suurehko, 1950-luvun alussa rakennettu puolitoistakerroksinen päärakennus on vuorattu mineriittilevyillä. Navetta on

samanikäinen. Hieman pihapiirin ulkopuolella on vanhempi aitta sekä muita lauta- ja hirsirakenteisia ulkorakennuksia. Torpan asuinrakennus on purettu.

48. Rauhala (2:42)

Entinen Mikkolan torppa käsitti alun perin yhden huoneen. Se on rakennettu ilmeisesti 1910-1920 –luvulla, mutta sitä laajennettiin 1940-luvulla huoneella ja kuistilla. Yksikerroksisessa, peiterimavuoratussa rakennuksessa on luonnonkiviperusta. Torpan kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Talo on hyvässä kunnossa. Torpan yläpuolella on uusi 1993 valmistunut yksikerroksinen omakotitalo.

Rauhalan rakennukset ovat korkeahkon mäen laella, jolta avautuu näkymä peltolaaksoon ja Kirmusjärvelle.

Torpan kaakkoispuolelta on purettu Rauhaniemen talo, mutta sen kivijalka ja taloon kuulunut aitta ovat säilyneet. Aitta on huonokuntoinen.

Kuva 35. Rauhala, entinen Mikkolan torppa. Etelästä. Henrik Wager 2003.

49. Myllypakka (5:77)

Myllypakka on Leikkilän Piekan talon vanha torppa. Päärakennuksen vanhimmat osat ovat 1800-luvun lopulta. Rakennus käsitti tuvan ja kamarin. Rakennusta laajennettiin kahdella kamarilla 1912 ja 1916 rakennettiin kaksi kamaria lisää sekä eteinen. Rakennusta korotettiin 1917-1918. Talon kuisti on samalta ajalta.⁵⁵

Myllypakan tilakeskus käsittää päärakennuksen lisäksi navetan, saunan sekä suurehkon liiterin. Komea sementtitiilinen navetta on 1930-luvun alusta. Sen pituussuunnassa kulkee rakennuksen pituinen kattolyhty. Pihapiirin ulkopuolella on vuonna 1921 valmistunut, rapattu viljamakasiini. Noppamaisen makasiinin katolla on lanterniini. Viljamakasiini oli alun perin pellossa laidassa, mutta muutettaessa maantie kulkemaan nykyiselle paikalleen, jäi makasiini tiehen kiinni. Makasiini on autotallina ja siinä on suurikokoinen peltinen ovi.

Myllypakka sijaitsee maisemallisesti hallitsevalla paikalla Kirmusjärven pohjoisosassa. Etelässä aukeavat peltovainiot, jotka jatkuvat lähes Kirmusjärven rantaan asti. Rannassa on pienehköjä vapaa-ajanasuntoja.

⁵⁵ Ikkala & Salonen 1992, s. 105.

Kuva 36. Myllypakan päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

50. Varjola (5:67)

Varjolan rakennukset sijaitsevat metsän siimeksessä olevan rinteiden päällä. Tyhjillään oleva päärakennus on hieman rapistunut, mutta päällisin puolin muutoin hyväkuntoinen. Suurehko, puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu 1910-luvun alussa. Talon eteläisen pitkäjulkisivun peiterimavuoraus on uusi. Päädyssä on näkyvissä vanhempaa vuorausta (vaaka-pysty-vaaka). Osa ikkunoista on uusia, yksiruutuisia ja osa vanhempia T-ikkunoita. Rehevöityneellä pihalla on melko huonokuntoinen ulkorakennus ja pihapiirin ulkopuolella heinälato. Niiden väliin jäävät rakennuksen rauniot. Varjolan pohjoispuolella on suurehko peltovainio (Myllysuu).

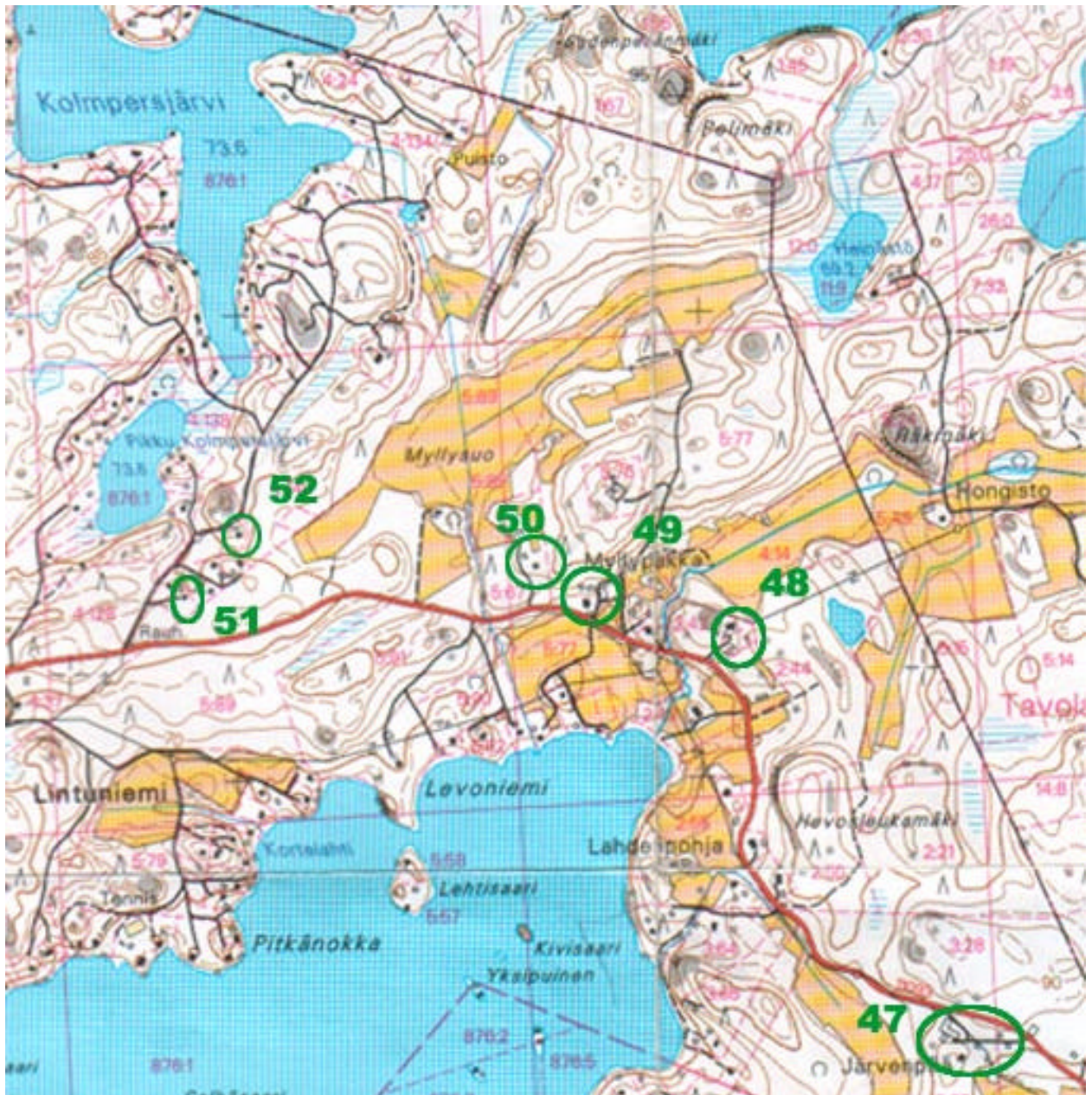
51. Vapaa-ajanasunto (4:123)

Pienehkö rakennus sijaitsee Leikkilän tiestä pohjoiseen, Kolmepersjärvelle erkanevan tien risteyksessä. Risteyksen maamerkinä on rauhoitettu siirtolohkare. Satulakattoinen, peiterimavuorattu talo on rakennettu luonnonkiviperustukselle. Rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennuksen ulkoasu viittaa 1910-1920 -lukuihin, mutta se on saatettu siirtää muualta.

Talon lähistöllä on suoritettu melko massiivisia avohakkuita, mikä on muuttanut maisemaa. Rakennuksen ympäristössä on uudempia vapaa-ajanasuntoja.

52. Vapaa-ajanasunto (4:4)

Pienehkö yksikerroksinen rakennus on mahdollisesti rakennettu kesämökiksi 1930-/1940 -luvulla. Kaksi- ja neliruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennuksessa on kellari. Pihapiirissä on hirsinen sauna. Talo ympäröi komea metsämaisema.

Kirmusjärven pohjoisosassa, Leikkilän kylässä sijaitsevat kohteet. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

NUMMI-PUSULA – KOHTEET

Inventoidun alueen rakennuskanta on ryhmittynyt pääasiassa Valkerpyyn järven rannoille sekä aluetta halkovien pääteiden (Saukkola-Sammatti ja Tavola-Oittila, Raati-Tavola) varsille. Lukumäärältään suurin rakennuskantakeskittymä on Saukkola-Sammatti –maantien varrella. Suurelta osin se koostuu uudemmasta omakotitalo- ja vapaa-ajanasuntorakennuskannasta. Mutta joukossa on myös kulttuuri- ja rakennushistoriallisesti merkittäviä kohteita. Rakennuskanta ja niitä ympäröivä luonnon- ja kulttuurimaisema ovat sijoittuneet Valkerpyyn järveä ympäröiviin Heimolan, Luttulan, Tavolan, Oittilan ja Raatin kyliin lännessä sekä Vivolan, Yli-Immolan ja Maskilan kyliin järven itäpuolella.

Teiden lisäksi rakennuskanta on pyritty ryhmittämään sekä kylittäin että kulttuurimaisema-kokonaisuuksittain. Laajalti ottaen Valkerpyyn järven länsiranta yleisesti, mutta etenkin sen pohjois- ja etelärannat muodostavat maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaan kokonaisuuden, laajoine peltolaaksoineen, ja niiden laidoille sijoittuvine tilakeskuksineen. Tilat on pääosin rakennettu viljelyksiä korkeammille kummuille, joten ne ovat usein myös maisemallisesti hallitsevia. Alueella on säilynyt vanhempaa, alueen historialle merkityksellistä rakennuskantaa. Ne ovat sijoittuneet Heimolan, Luttulan, Tavolan, Raatin ja Oittilan sekä Vivolan ja Yli-Immolan kyliin.

Valkerpyyn järven länsirantoja hallitsevat laajat ja yhtenäiset peltomaisemat, jotka ovat syntyneet ihmisen vuosisatojen työllä. Tähän kulttuurimaisemaan kuuluvat oleellisesti tilakeskukset, joista vanhimpiin lukeutuvat Mäntsälän kartano ja Kosken kantatila rakennuksineen. Merkittäviä, joskin huonokuntoisempia vanhoja tilakeskuksia ovat Luttulan ja Kuuston talot. Koski ja Mäntsälä ovat edelleen alkuperäiskäytössä. Kuusto on ränsistynyt pahoin.

Valkerpyyn järven länsipuoli on jaettavissa erillisiin, mutta toisiinsa nivoutuviin kulttuurimaisemallisiin kokonaisuuksiin alla olevan jaotuksen mukaisesti. Se on suuntaa antava.

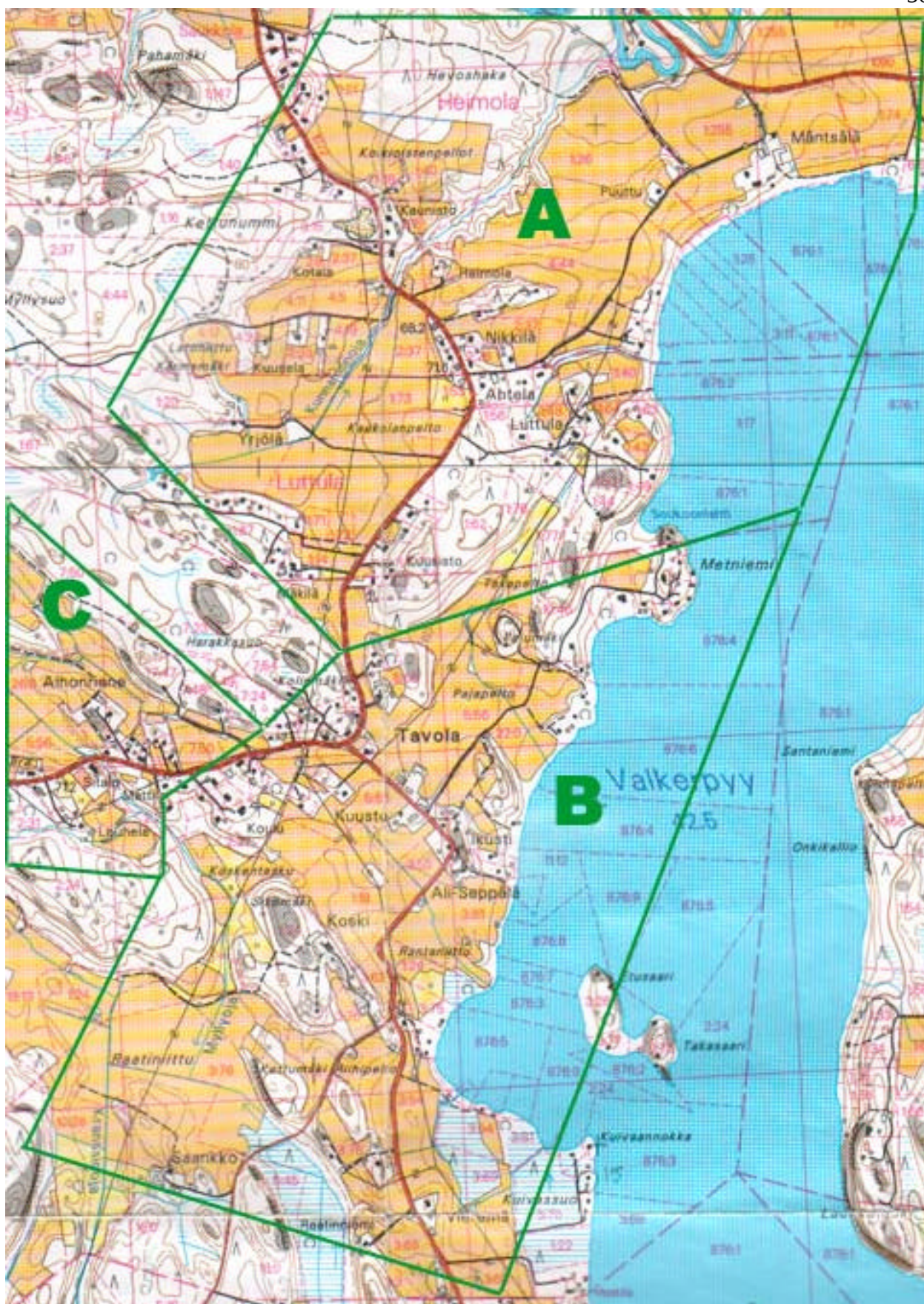
Alueen A pohjoispäähän sijoittuu laaja peltolaakso, joka alkaa Mäntsälän kartanolta, jatkuen aina Tavolan kylän rajalle. Alueeseen kuuluvat Heimolan ja Luttulan kylät. Lännessä alue rajautuu metsää kasvavaan rinteeseen ja idässä Valkerpyyn järveen. Koillis-lounais – suunnassa peltolaakso jatkuu aina Valkerpyyn järven pohjoispäähän, Mäntsälän kartanoon saakka, ja asiallisesti ottaen sen yli koilliseen Vivolaan asti. Kylät kuuluvat myös pitäjän vanhimpiin historiallisiin asuinpaikkoihin (Mäntsälän ja Heimolan kylät ovat todennäköisesti vanhimmat). Laajahko kulttuurimaisema on syntynyt vuosisatojen aikana, kun ensimmäiset asukkaat rakensivat asumuksensa Valkerpyyn järven rannalle ja kaskiviljely levisi vähitellen sisämaahan päin, kunnes peltoalueet lopulta yhdistyivät.⁵⁶

Peltolaakson länsipuolella, Kaukolan pellolla, kulkee Kunnamonoja, joka laskee Nummenjokeen alueen lounaisosassa olevalta suoalueelta. Valkerpyyn järven rannalla on uudempaa loma-asutusta. Alueen vanhimmat tilat ovat Mäntsälän kartano sekä Nikkilän ja Luttulan tilat.

Alueen B muodostavat Kuuston, Ikustin, Ali-Seppälän, Kosken ja Mattilan kantatilojen tilakeskukset ja niitä ympäröivä viljelty kulttuurimaisema. Alueeseen kuuluu myös erillisiä pienempiä kohteita, kuten Tavolan entinen kansakoulu. Valkerpyyn järven rannalla on uudempaa loma-asutusta.

Alue C käsittää Tavolan rakennus- ja kulttuurihistoriaan liittyviä yksittäisiä kohteita, kuten mm. 1950-luvulta olevan seuratalon, sen länsipuolella olevan 1910-luvulla perustetun Louhelan tilan ja Alhonrinteessä olevan Päivärinnan siirtolaistilan sekä sen lähistöllä olevia yksittäisiä rakennuksia, kuten 1910/1920-luvulta olevan muonamiehen talon ja samanikäisen kaupan. Alue on ajallisesti ja toiminnallisesti kerroksellinen

⁵⁶ Jussila 1977, s. 12, 17, 23.

Mäntsälän, Heimolan, Luttalan ja Tavolan kylien kulttuurimaisemakokonaisuudet. Alueet nivoutuvat toisiinsa ja raja-
 us on suuntaa antava ja tarkoitettu helpottamaan kokonaisuuden hahmottamista. Se ylittää
 pohjoisessa inventointialueen rajan. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Heimolan ja Mäntsälän kylät (Alue A)

1. Mäntsälän kartano, Mäntsälän kylä (1:255)

Pitäjän vanhimpiin tiloihin lukeutuva kartano voisi olla perusteltua käsitellä yhdessä Vivolan ja Immolan kantatilojen kanssa, mutta se on niin oleellinen osa edellä kuvattua Valkerpyyn järven pohjois- ja koillisosan laajempaa kulttuurimaisemakokonaisuutta, mikä perustelee sen käsittelyn tässä yhteydessä. Kartano rakennuksineen sijaitsee komealla paikalla Valkerpyyn järven pohjoispäässä. Mäntsälää ympäröivät laajat pellot yhdistyvät lähikylien peltoihin sekä Heimolassa ja Luttulassa lännessä että Vivolan peltoihin idässä. Kartanolle johtaa kaunis koivukuja, joka muuttuu kylätieksi. Vanha tila-/kylätie johtaa Nikkilän talolle ja edelleen Sammatti-Saukkola maantielle.

Mäntsälä on perustettu ilmeisesti 1500-luvun puolivälin jälkeen. Sen isäntänä oli 1570-luvulla Raaseporin tuomari Pertteli Eerikinpoika, joka myös oli Juhana Herttuan kirjuri. Hän sai kuninkaalta verovapauden Mäntsälän tilalle 1571 (verovapaus peruutettiin reduktion yhteydessä 1683).

1580-luvulla Mäntsälään liitettiin kylän toinen talo. Laajentuminen jatkui 1610-luvulla, kun tilaan liitettiin Korkianojan talo. Säteritila Mäntsälästä tuli 1620, jolloin Mäntsälän kylän kaksi rälssitilaa yhdistettiin. 1660-luvulla tilaan oli liitetty Heimolan kylästä yksi talo. Yli-Immolaa (nyk. Immolaa) hallinneelle Rennerfeltin suvulle Mäntsälä siirtyi 1672. Säteriratsutila siitä tuli reduktion yhteydessä 1683.⁵⁷ Nykyiselle Melan suvulle tila siirtyi vuonna 1930, jolloin Arvo Mela osti sen Osuuskaupalta. Osuuskaupan aikana Mäntsälä oli mm. maamieskouluna. SOK:n hallussa tila oli 1918-1929.

Arvo Melan aikana Mäntsälässä työskenteli viiden vuoden ajan useita kirvesmiehiä käsittänyt ryhmä. Tältä ajalta on säilynyt kaksi väenrakennusta, joista toinen on pihapiirissä ja toinen hieman etäämpänä, peltolaakson läpi kulkevan tien varrella, entisellä kylän mäellä. Myös rannassa oleva sauna sekä kanala- ja sikalarakennus ovat tältä ajalta. Sauna on toiminut myös lihapalvaamona. Suuri navetta on ilmeisesti saman ikäinen. Navetan päädyssä ollut sikala purettiin kesällä 2003. Sen tilalle rakennettu uusi konehalli mukailee navetan suhteita ja satulakaton muotoa. Navetan alaosa on tiilestä ja heinäparvi peiterimavuorattu. Navetassa on lihasonneja.

Pihapiirissä olevassa puolitoistakerroksisessa väenrakennuksessa on ollut hellahuoneet viidelle perheelle. Rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Entisellä kylän mäellä oleva yksikerroksinen rakennus on ollut kahden perheen talo, jonka sisäänkäynnit ovat päädyistä. Rakennuksessa on alkuperäiset yhdeksänruutuiset ikkunat. Jälkimmäisen rakennuksen lähetyvillä on pieni lautarakenteinen kotitarvesaha. Ensimmäisessä talossa asuu tilan työntekijä ja jälkimmäinen on vapaa-ajan-asuntona.

Kuva 37. Mäntsälän kartanon pihapiirissä sijaitseva väentupa lännestä. Henrik Wager 2003.

⁵⁷ Jussila 1977, s. 84, 89.

Kartanon vanhin talousrakennus on kaksikerroksinen, suurehko vilja-aitta. Noppamaisen, pyramidikattoisen rakennuksen vierustoille on rakennettu 1940-luvulla varasto- ja liiterirakennusten osat. Aitta on 1800-luvulta. Myös kartanon holvattu maakellari on säilynyt (se saattaa olla kartanon vanhin rakennettu kohde).

Kuva 38. Mäntsälän kartanon viljamakasiini etelästä. Henrik Wager 2003.

Päärakennuksen runko on 1820-luvulta. Rakennusta laajennettiin ja exteriööriä muutettiin klassistisvaikutteiseksi 1920-luvun alussa arkkitehti Valde Aulangon laatimien suunnitelmien mukaan. Kartanoa laajennettiin ja vanha umpikuisti korvattiin komealla altaanikuistilla. Päärakennusta laajennettiin myös järvenpuolella sekä lännessä yksikerroksisella siivellä. Aumakattoisen rakennuksen toisen kerroksen 4- ja ensimmäisen kerroksen 6-ruutuiset ikkunat ovat 1800-luvulta.

Kuva 39. Mäntsälän kartanon päärakennus vuonna 1916. Idästä. Lähde: Hiidensalo 2000.

Kuva 40. Mäntsälän kartanon päärakennus vuonna 2003. Idästä. Henrik Wager 2003.

Kartanon sihteerskan rakennuksen on arveltu olevan 1820-luvun alusta ja nykyasun olevan 1800-luvun lopusta. Poikkipäädystä pohjoiseen oleva osa on betoniperustuksella, jossa on lisäksi kellari ja autotalli. Poikkipäädyn eteläosassa on luonnonkiviperustus ja pieni kellari. Autotalli on kaivettu rakennuksen alle myöhemmin tai koko rakennusosa on rakennettu jälkeempään. 2+4 –ruutuiset ikkunat vaikuttavat 1920-/1930-luvun vaihteesta olevilta.⁵⁸

Kuva 41. Mäntsälän kartanon sihteerskan rakennus idästä. Henrik Wager 2003.

2. Kaunisto (3:15)

Tilan rakennukset ovat sijoittuneet Korkoistenpeltojen eteläpäähän, pellolta nousevan rinteeseen päälle. Kaksikerroksinen lomautavuorattu päärakennus on rakennettu 1980/1990-luvulta. Kauniston pihapiirissä oleva vanhempi rakennus palautuu ilmeisesti 1900-luvun alkuun. Sitä lienee laajennettu myöhemmin poikkipäädellä. Talo rakennettiin alun perin Heikkilän suvun vanhan isäntäparin syytinkirakennukseksi. Yksikerroksinen, satulakattoinen rakennus on pystytetty luonnonkiviperustalle. Talossa on pysty- vaakaponttivuoraus ja osa sen T- sekä kuusiruutuisista ikkunoista on alkuperäisellään. Rakennus sijaitsee lähes kiinni Saukkola-Sammatti –maantiessä. Pihapiirissä on lisäksi peiterimavuorattu navetta. Kauniston eteläpuolella on 1970-/1980 –luvulla rakennettu omakotitalo (2:16).

⁵⁸ Härö 1989, s. 3; Jussila 1977, s. 342; Suullisia tietoja antanut Mäntsälän kartanon isäntä Jyri Mela 18. 11. 2003.

Kuva 42. Kauniston syytinkirakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

3. Omakotitalo (2:10)

Tyypitalovaikutteinen, puolitoistakerroksinen talo on rakennettu 1940-1950- luvulla. Satulakattoinen rakennus on hyväkuntoinen ja siinä asutaan. Pihapiirissä on tiilinen, pienehkö ulkorakennus. Päärakennus on lähes kiinni maantiessä. Pihapiiristä aukeaa komea näkymä etelään, maisemaa hallitsevaan peltolaaksoon.

4. Kotala (2:8?)

Pienehkö tilakeskus sijaitsee suurehkon peltolaakson pohjoislaidassa. Tilan päärakennus on rakennettu 1960-luvun alussa. Tyypitalovaikutteinen rakennus on puolitoistakerroksinen ja peiterimavuorattu. Satulakattoinen rakennus on hyväkuntoinen ja siinä asutaan. Pihapiirissä on navetta, jossa on lomautavuoraus. Hieman pihapiirin ulkopuolella on huonokuntoinen hirsinen sauna. Vuoden 1928 pitäjänkartassa paikka on tunnettu Kotola –nimisenä ja paikalla on ollut rakennus.

5. Metsälä (4:22)

Tila on perustettu 1940-luvun alussa pienehköksi rintamamiestilaksi. Päärakennus valmistui 1941. Tilan rakennukset ovat peltolaaksosta nousevan kumpareen laella, sen pohjoislaidalla. Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen tyypitalovaikutteinen päärakennus on hyvässä kunnossa ja käytössä vapaa-ajanasuntona. Taloa on laajennettu kuistilla, jossa on myös varastotiloja.

6. Entinen tilakeskus (4:19)

Tilakeskus rakennuksineen on rakennettu todennäköisesti 1930-1940-lukujen vaihteessa. Hyväkuntoisen puolitoistakerroksisen päärakennuksen lisäksi pihapiirissä on hyväkuntoinen sementtitiilinen navetta. Rakennukset sijaitsevat Metsälän tapaan peltolaaksosta nousevan rinteeseen laella. Päärakennuksen kuusiruutuiset ikkunat lienevät alkuperäiset. Rakennukset ovat vapaa-ajan käytössä.

Tilan itä- ja länsipuolella on kaksi uudempaa omakotitaloa (1990- ja 2000-luvulta; 4:39, 2:37)

7. Yrjölä (Luttula, 1:20)

Yrjölä sijaitsee aivan peltolaakson länsilaidassa, pellolta nousevan rinteeseen päällä. Se kuuluu Luttulan kylään, mutta maisemallisen sijaintinsa vuoksi se käsitellään tässä yhteydessä. Metsäreuna alkaa välittömästi pihapiiristä. Muutoin tila on peltojen ympäröimä. Tilalle johtava tie kulkee peltojen halki. Entinen pientila on perustettu 1950-luvun alussa. Puolitoistakerroksien päärakennus valmistui 1952. Tilan pellot ovat vuokralla.

Kuva 43. Yrjölän päärakennus lännestä. Rakennus on jälleenrakennuskaudelle tyypillinen tyypitalovaikutteinen rakennus. Henrik Wager 2003.

8. Koivupirtti (3:13)

Päärakennus sijaitsee Kaukolanpellon läpi kulkevan Kunnamonojan ääressä, peltolaakson ympäröimänä. Pienehkö, lohkokiviperustalla oleva, puolitoistakerroksinen talo on rakennettu ilmeisesti 1900-luvun alussa. Hyväkuntoisen rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat tosin uudet. Myös rakennuksen kuisti vaikuttaa myöhemmin rakennetulta.

9. Entinen tilakeskus, (2:12)

Paikalla on pitäjänkartan mukaan ollut rakennus 1920-luvun lopussa. Tila on kuulunut Nikkilän taloon. Päärakennuksen ulkoasu viittaa 1940-/1950-lukuun, mutta osittain luonnonkivi- ja osittain betoniperustuksella olevan rakennuksen runko on todennäköisesti vanhempi⁵⁹. Rakennusta on korotettu ja mahdollisesti myös laajennettu myöhemmin. Myös sen kuisti vaikuttaa uudemmalta. Nykyisin vapa-ajan asuntona oleva entinen tilakeskus sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla peltolaakson itälaidalta kohoavalla töyräällä. Kunnamonoja kulkee tilan pohjoispuolitse. Sen äärellä on hirsinen sauna. Pihapiirissä on myös hirsinen navetta. Rakennukset ovat hyväkuntoiset.

10. Kuoppamäki (4:43)

Mäntsälän kartanon entinen muonamiehen talo on rakennettu 1926. Se sijaitsee komealla paikalla peltolaaksosta kohoavan rinteiden laella. Talolta aukeaa näkymä Mäntsälän kartanoon sekä peltolaakson yli Valkerpyyn järveen. Muonamiehen talon viereen on rakennettu uusi (1995) yksikerroksinen omakotitalo. Pihapiirissä oleva sauna on siirretty.

⁵⁹ Rakennus- ja huonerekisterin mukaan talo on rakennettu 1929.

Kuva 44. Mäntsälän muonamiehen rakennus 1920-luvulta. Etelästä.
Henrik Wager 2003.

11. Nikkilän päärakennus (2:26)

Luonnonkiviperustuksella oleva yksikerroksinen, malkakattoinen rakennus on tyhjiillään ja päässyt rapistumaan. Rakennus on katettu peltilevyillä, joiden alla on vanha pärekatto. Peiterimavuorattu hirsirakennus on maalamaton. Rakennuksen pohjakaava on ilmeisesti alun perin perustunut parituparatkaisuun, mutta taloa on todennäköisesti laajennettu myöhemmin. Talo on rakennettu todennäköisesti 1800-luvun puolenvälin ja lopun aikana. Vanhimmita osiltaan se saattaa tosin olla varhaisempikin. Se on ilmeisesti siirretty muualta nykyiselle paikalleen. Vesakoituneen pihapiirin laidalla on samanikäinen hirsinen navetta. Pohjoispuoleisella tontilla on uudempi, kaksikerroksisen omakotitalo (2:36).

Kuva 45. Tyhjiillään oleva ja rapistunut Nikkilän tilan päärakennus idästä.
Henrik Wager 2003.

Luttulan kylä (Alue A)

12. Ahtela/Ahtiala (1:23)

Ahtelan tilan päärakennus on rakennettu 1924, mutta sen ulkoasu on muuttunut täysin myöhempien korjausten yhteydessä. Lohkokiviperustuksella oleva talo on verhoiltu 1970-/1980-luvulla betonielementeillä. Ainoastaan toisessa kerroksessa on säilynyt rakennuksen alkuperäistä puuverhousta (pysty-vaaka). Osa ristipuitteisista ikkunoista on uusittu vanhanmallisina. Osa suurikokoisista ikkunoista on uusittu 1970-/1980-luvulla. Pihapiirissä on

suurehko, 1940-luvun lopussa rakennettu sementtitiilinen navetta. Pihaa reunustaa matala, ladottu kiviaita.

13. Luttulan talo (1:48?)

1300-luvun lopussa muodostuneessa Luttulan kylässä oli kolme taloa 1500-luvun alussa. 1600-luvun alussa kylässä olleet kaksi taloa yhdistettiin. Luttulan talo kuului 1600-luvun alussa pitäjän harvoin suurtiloihin. 1680-luvulla siitä tuli ratsutila.⁶⁰

Nykyinen kaksikerroksinen, päärakennus on rakennettu todennäköisesti 1800-luvun puolivälin ja lopun välisenä aikana. On tosin mahdollista, että sen vanhimmat osat ovat tätäkin varhaisempia. Lohkokiviperustuksella oleva peiterimavuorattu rakennus on maalaamaton. Rakennuksessa on kaksi erillistä, kuistilla varustettua sisäänkäyntiä. Toinen kuisti on aumakattoinen ja kaksikerroksinen. Toisen, yksikerroksisen päällä on parveke. Kuistit lienevät 1900-luvun alusta. Hieman rapistunut rakennus sijaitsee pellolta nousevan pienen mäen laella. Pihapiirin lähetyillä on romahtanut riihi sekä huonokuntoinen hirsinen navetta.

Kuva 46. Luttulan päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

Päärakennuksen lähetyillä, sen länsipuolella on pienempi puolitoistakerroksinen asuinrakennus. Lohkokiviperustuksella oleva satulakattoinen, peiterimavuorattu talo lienee 1910-1920 luvulta. Hyväkuntoisen rakennuksen T-ikkunat ovat alkuperäisellään.

Luttulan päärakennukseen johtavan tien alkupäässä on uudempia omakotitaloja ja Valkerpyyn järven rannassa uudempia vapaa-ajanasuntoja.

⁶⁰ Jussila 1977, s. 16, 84, 87.

Kuva 47. Luttulan ja Tavolan kylät 1700-luvun lopulla kuninkaan kartaston mukaan. Iso- ja uusjaon myötä tapahtunut kylien tiiviin rakenteen hajottanut prosessi ei ole vielä käynnistynyt. Lähde: Alanen & Kepsu 1989.

14. Mäkilä (Mäkelä) (1:34 / 1:38)

Tilakeskuksen vanhemmasta rakennuskannasta on säilynyt vanha, 1900-luvun alussa rakennettu tupa. Uusi, yksikerroksinen, satulakattoinen päärakennus on valmistunut 1966. Se on rakennettu vanhemman rakennuksen paikalle. Puolitoistakerroksisen vanhan tuvan kuusiruutuiset ikkunat lienevät alkuperäiset. Pihapiirissä on uudempia ulkorakennuksia ja hieman pihapiirin ulkopuolella on vanhempi talli sekä uudempi (1980-l) omakotitalo. Tila sijoittuu peltolaakson etelälaitaan, pellosta loivasti nousevan mäen töyräälle. Peltola reunustava metsän reuna avautuu tilan takana lännessä. Tavolan ja Luttulan kylien raja kulkee tilan pihapiirin läpi.

Mäkilää vastapäätä, Saukkola-Sammatti maantien itäpuolella on uudempia (1980-/1990-l) omakotitaloja. Niiden paikalla (Kuusisto) on ollut vanhempia rakennuksia, jotka on purettu. Mäkilän pohjoispuolella on uudempien (1980-/1990-l) omakotitalojen ryhmittymä.

Heimolan, Luutulan ja Tavolan kylissä sijaitsevat kohteet. Alue A. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Tavolan kylä (Alue B)

Valkerpyyn järven länsirannalla sijaitseva Tavolan kylä kuuluu pitäjän vanhimpaan asutukseen. Tietoja kylän asukkaista on 1400-luvulta.⁶¹ Kylään on keskittynyt pitäjän vanhimpiin, 1500-lukuun palautuvia kantatiloja. Myös pitäjän vanhempi rakennuskanta on sijoittunut Tavolaan. Maisemallisesti sekä kulttuuri- ja rakennushistoriallisesti selkeän kokonaisuuden muodostaa Mattilan, Kuuston, Ikustin, Ali-Seppälän ja Kosken kantatilojen muodostama kokonaisuus. Alueella on myös Tavolan kylän historiaan liittyvä entinen kansakoulu sekä muita yksittäisiä kohteita. Kohteista Kuusto, Koski ja Ali-Seppälä ovat sijoittuneet Tavola-Oittilan -maantien varteen ja Mattila sekä entinen kansakoulu Saukkola-Sammatti -maantien varteen.

Saukkola – Sammatti maantie, Tavola (Alue B)

1. Kalliola (5:55)

Kalliolan on perustanut rakennusurakoitsija Theodor Lindström 1900-luvun alussa. Tuolloin Kalliola erotettiin Kuuston kantatilasta itsenäiseksi tilaksi. Lindströmin urakoimiin kohteisiin kuului mm. Tavolan entinen kansakoulu.

Puolitoistakerroksinen päärakennus valmistui 1904. Lohkokiviperustuksella oleva talo on hyväkuntoinen ja säilyttänyt hyvin 1900-luvun alun ulkoasunsa. T-ikkunat tosin on uusittu alkuperäisen mallisina. Kalliola sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla Saukkola-Sammatti maantien varrella, sen itäpuolella avautuvalta pellolta kohoavan rinteiden päällä. Pihapiiristä avautuu näkymä peltolaakson yli Valkerpyyn järvelle.

⁶¹ Jussila 1977, s. 13; Kylän, 1800-luvun lopulla tapahtunutta isojakoa edellä nähtävissä mm. 1700-luvun lopun Kuninkaan kartastossa. Kts, Alanen & Kepsu 1989. s. 93, karttalehti 65.

Kalliolan pihapiirissä on hyväkuntoinen 1920-luvun puolivälissä rakennettu saharakennus, jonka käyttökunnossa oleva laitteisto on jäljellä. Nyt neljäs käytössä oleva laitteisto on rakennettu ja koottu paikanpäällä 1950-luvulla. Sahalla harjoitettiin ainoana paikkakunnalla rahtisahausta, ja mm. lähes kaikkien paikkakunnan rintamamies- ja siirtolaistalojen puutavara on sahattu Kalliolassa. Päärakennuksen tupa toimi sahan aikana puusepänverstaana. Tästä ovat muistumana tuvan katossa olevat koukut, joissa kuivattiin puutavaraa.

Pihapiirissä on uudempi varastorakennus. Navetta, kanala ja talli on purettu. Vanhempaan rakennuskantaan kuuluu sauna. Muistitiedon mukaan se on rakennettu lähistöllä olleen, 1900-luvun alussa puretun vesimyllyn hirsistä. Kalliola on nykyisin vapaa-ajanasuntona.⁶²

Kuva 48. Kalliola kaakosta. Henrik Wager 2003.

2. Kalteva, entinen muorintupa (7:4)

Pienehkö lohkokiviperustuksella oleva talo on rakennettu 1930-luvun alussa lähistöllä sijainneen Mäkitupa –nimisen tilan muorintuvaksi. Rakennusta on laajennettu myöhemmin ja se on nykyisin vapaa-ajanasuntona. Lisäksi myöhempi peruskorjaus on muuttanut rakennuksen ulkoasua. Mäkituvan rakennukset on purettu ja niiden tilalla on uudempi (1980-l), hirsinen vapaa-ajanasunto (7:14).

3. Entinen mäkitupa (7:7)

Oittilan tien risteyksen länsipuolella oleva puolitoistakerroksinen, lohkokiviperustuksella oleva talo on rakennettu 1910-luvun alussa. Sitä on laajennettu peruskorjauksen yhteydessä 1992. Laajennus on toteutettu vanhemman osan piirteitä noudattaen. Ikkunat on uusittu. Entisen mäkituvan länsipuolella on 1950-/1960-luvulla rakennettu, myöhemmin melko voimakkaastikin laajennettu omakotitalo (7:15). Alueen länsiosassa on myös uudempaa loma-asutusta.

4. Omakotitalo. (7:21)

Lähes maantiessä kiinni on pienehkö 1940-/1950-luvun vaihteessa rakennettu yksikerroksinen, satulakattoinen omakotitalo. Sen itä- ja pohjoispuolella on uudempia 1960- ja 1980-luvulta olevia omakotitaloja ja kesähuiloita (7:50, 7:26, 7:34, 7:33, 7:53).

5. Mattila (7:50)

Mattilan tilan 1800-luvun lopussa rakennettu yksikerroksinen päärakennus on maisemallisesti näkyvällä paikalla, lähes maantiessä kiinni. Sisäänkäynti hyväkuntoiseen rakennukseen tapahtuu kahden erillisen kuistin kautta. Kuistit on rakennettu myöhemmin. Mattilan päärakennuksen maantienpuoleinen pitkäjulkisivu kuusiruutuisine ikkunoineen antaa edustavan

⁶² Suullisia tietoja antanut Jaakko Lindström 24. 10. 2003

kuvan 1800-luvun lopun suurehkosta kantatilan päärakennuksesta. Pihapiirissä on lisäksi suurehko sementtitiilinen navetta sekä liiteri. Ne on rakennettu todennäköisesti 1930- / 1940-luvulla. Mattila on asuinkäytössä.

Kuva 49. Mattilan päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

6. Asuinrakennus (8:5)

Mattilan itäpuolella on suurehko puolitoistakerroksinen asuinrakennus. 1930-/1940-luvulla rakennettua taloa on peruskorjattu melko voimakkaasti, mikä on muuttanut sen alkuperäistä ilmettä. Hyväkuntoisessa rakennuksessa asutaan.

7. Tavalan entinen kansakoulu (2:27)

Koulu lopetti toimintansa 1990-luvun puolivälissä. Se on nykyisin asuinkäytössä. Nykyiset omistajat ostivat koulun 1998.

Jugend-vaikutteinen koulu rakennettiin arkkitehti Birger Brunilan laatimien Taidetta kouluihin yhdistyksen mallipiirustussarjan mukaan. Rakennus valmistui 1912, mutta sitä laajennettiin 1919-1920 rakennusmestari Heikki Siikosen suunnitelmien mukaan.⁶³ Koulun tontti erotettiin lähistöllä sijaitsevan Kosken kantatilan maista. Osa maista saatiin lahjoituksena ja osa ostettiin. Kosken tilan silloinen isäntä Robert Stenberg kuului myös kouluhankkeen alullepanijoihin.

Rakennuksen nykyiset omistajat pyrkivät kunnostamaan koulua rakennuksen ehdoilla, mm. ulkokuuoraus on uusittu vanhan mallin mukaan. Kokonaan uudessa terassissa on myös pyritty seuraamaan koulun arkkitehtonista ilmettä.

Koulun ja maantien välisellä alueella on 1980-1990 –luvuilla rakennettuja omakotitaloja.

Koulu nivoutuu tiiviisti Tavalan kulttuurimaisemaan. Sieltä on näkymäyhteys niin Mattilan tilaan kuin Kuustoa, Ali-Seppälää ja Kosken tiloja ympäröivään peltomaisemaan ja edelleen Valkerpyyn järvelle.

⁶³ Härö 1989, s. 2.

Kuva 50. Tavolan entinen kansakoulu idästä. Henrik Wager 2003.

Tavola - Oittilan maantie, Tavola (Alue B)

Oittilan tien varrelle sijoittuu pitäjän vanhimpia tilakeskuksia, joiden päärakennukset palautuvat 1800-luvulle. Kuuston kantatila on päässyt rapistumaan pahoin, mutta Ali-Seppälän ja Kosken kantatilat ovat säilyneet hyvin. Paikkakunnan vanhoihin tiloihin niin ikään kuuluvan Ikustin päärakennus on 1940-luvulta. Sitä on peruskorjattu myöhemmin melko voimakkaasti. Alue nivoutuu kulttuurimaisemallisesti ja historiallisesti kiinteästi sen länsi- ja lounaispuolella sijaitsevan Mattilan ja Tavolan entisen kansakoulun muodostamaan rakennettuun kulttuuriympäristökokonaisuuteen. Maisemallisesti alue rajautuu etelässä Kosken kantatilan etelän puoleisiin peltoihin ja Vieremän tilaan. Alueella on myös aluekokonaisuudesta irrallaan olevia yksittäisiä kohteita. Maisemallisesti yhtenäinen alue päättyy Tavolan ja Oittilan kylien rajalla olevaan metsää kasvavaan rinteeseen.

Tavolasta Oittilaan johtavan tien länsipäässä on 1980-luvulla rakennettu omakotitalo (5:34) on erotettu Kuuston kantatilasta. Paikka tunnettiin aiemmin Paakkala –nimisenä. Paikalla ollut vanha tuparakennus on purettu. Rakennusta vastapäätä on 1950-luvulla rakennettu, mutta myöhemmin laajennettu omakotitalo (5:30). Alue muodostaa laajoine, avoimine peltomaisemineen ja niitä reunustavine vanhoine kantatiloineen maisemallisesti vaikuttavan ja historiallista syvyyttä omaavan kulttuurimaisemakokonaisuuden. Pelloilta avautuu näkymä Valkerpyyn järvelle.

8. Kuusto (5:56)

Pitäjän vanhimpiin kantatiloihin kuuluvan Kuuston rakennukset ovat erittäin huonossa kunnossa ja yhtä rakennusta lukuun ottamatta tyhjiään. Tilan Kusto –nimisestä isännästä on mainintoja 1500-luvun alusta, mutta se on perustettu ilmeisesti jo 1400-luvulla. Ikustin tila erotettiin siitä tuolloin. Monien pitäjän kantatilojen tapaan myös Kuustosta tuli 1680-luvun alussa ratsutila. Tavolan kylästä on myös maininta 1700-luvun lopulta Kusto –nimisestä kievarista.⁶⁴

Huonosta kunnostaan huolimatta tilan rakennukset antavat hyvän kuvan suuren kantatilan 1800- ja 1900 –luvulle ajoittuvasta rakennuskannasta. Rakennukset ovat sijoittuneet Tavola-Oittilan –tien pohjois- ja eteläpuolelle siten, että asuinrakennukset ovat eteläpuolella ja talousrakennukset pohjoispuolella. Ne muodostavat tiiviin kokonaisuuden ja maisemallisesti hallitsevan elementin peltolaakson keskivaiheilla.

⁶⁴ Jussila 1977, s. 15, 87, 389.

Tilan asuinrakennukset käsittävät entisen päärakennuksen, syytinkirakennuksen ja saunan. Kaksikerroksinen, satulakattoinen, lohkokiviperustuksella oleva päärakennus on ilmeisesti rakennettu 1800-luvun puolivälin ja lopun välisenä aikana. On tosin mahdollista, että sen vanhimmat osat ovat tätäkin varhaisempia. Rakennuksen kaksikerroksinen, nurkistaan viistottu kuisti on nuorempi. Se on rakennettu ilmeisesti 1900-luvun alussa. Kaksi sisäänkäyntiä käsittävän kuistin toisessa kerroksessa on säilynyt koristeellinen, pienistä ikkunaruuuduista sommiteltu ikkuna. Muutoin osa päärakennuksen alkuperäisistä 12- ja 6-ruutuisista ikkunoista on rikki. Päärakennus on ollut tyhjiällä 1950-luvun alusta lähtien ja se on päässyt huonoon kuntoon.

Pihapiirissä oleva satulakattoinen, puolitoistakerroksinen rakennus on asuinkäytössä. Lohkokiviperustuksella oleva talo rakennettiin alun perin syytinkirakennukseksi, todennäköisesti 1800-1900-lukujen vaihteessa. Se peruskorjattiin nykyiseen asuunsa 1950-luvun alussa, jolloin silloinen isäntäperhe muutti sinne päärakennuksesta. Sen yksiruutuiset, tuuletusikkunoin varustetut ikkunat vaikuttavat olevan 1970-/1980-luvulta. Rakennus on tyydyttävässä kunnossa. Hirsinen saunarakennus on rakennettu myös 1950-luvulla.

Tien toisella puolella oleva, huonokuntoinen, mutta komea sementtitiilinen navetta on 1930-1940-lukujen vaihteesta. Rakennuksessa on tiettyä arkkitehtonista, navetan toimintojen määrittämää tyylittelyä, kuten murrettu katto, tornimainen osa sekä tiilestä muurattuja pieniä detaljeja ikkunoiden ja ovien yläpuolella. Navetta on tyhjiällä ja päässyt huonoon kuntoon. Sen länsipuolella on lautarakenteinen traktoritalli 1960-luvulta. Läntisimpänä talousrakennuksena on huonokuntoinen talli-/liiterirakennus, jonka päätykolmion laella on tilakeskuksille tyypillinen, työpäivää rytmittänyt vellikello.

Kuustosta on näkymäyhteys vanhaan, uusjaon myötä sirpaloituneeseen kyläpaikkaan, jossa jäljellä ovat Ikustinranta ja Ali-Seppälä.

Kuva 51. Kuuston pahoin rapistunut päärakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

9. Ikustinranta / Ikusti (10:25)

Ikusti sijaitsee peltolaakson itälaidassa, korkeahkon rinteiden laella, josta avautuu komea näkymä niin peltolaaksoon kuin Valkerpyyn järvellekin. Päärakennus on rakennettu 1947, mutta sitä on peruskorjattu 1990-luvulla melko voimakkaasti. Pihapiirissä on liiterirakennus ja aitta sekä uusi autotalli. Pihapiirin eteläpuolella, mäen rinteessä on 1950-luvulla rakennettu, puolitoistakerroksinen syytinkirakennus. Myös se on peruskorjattu ja asuinkäytössä.

10. Harjula (3:82)

Harjulan puolitoistakerroksellista päärakennusta peruskorjataan. Lohkokiviperustuksella oleva satulakattoinen talo on todennäköisesti 1900-luvun alusta. Harjula sijaitsee lähes kiinni maantiessä, peltolaakson länsirinteessä.

Harjulan entinen sauna ja savustamo (3:80) on nykyisin asuinkäytössä. Se on samanikäinen päärakennuksen kanssa. Lohkokiviperustuksella olevan talon ulkomuoto on myöhempien peruskorjausten vuoksi muuttunut voimakkaasti. Rakennusta on laajennettu; se on päällystetty punaisilla mineriittilevyillä ja päädyissä on tiilivuoraus.

Pihapiirissä on muistuma Kosken talosta, joka siirrettiin täältä nykyiselle paikalleen isojaon yhteydessä 1800-luvun lopussa. Pihalla on Kosken taloon kuulunut luonnonkivestä holvattu maakellari.

11. Ali-Seppälä (3:81)

Ali-Seppälä sijaitsee Harjulan itäpuolella komealla paikalla, peltolaaksosta nousevan rinteiden töyräällä. Talolta aukeaa näkymä peltolaakson yli Valkerpyyn järvelle. Yksikerroksinen päärakennus on rakennettu todennäköisesti 1800-luvun puolivälissä.⁶⁵ Kaksoiskuistilla varustetun talon kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään.

Päärakennuksen pohjoispuolitse kulkee vanha, rantaan johtava tila-/kylätie. Tien varrella on tilan vanha, ilmeisesti 1860-luvun alussa rakennettu hirsinavetta. Navetan vieressä on suurehko (samanikäinen?) aitta. Erityispiirteenä aitassa on sen länsipäädyn pärevuoraus. Navetta on päässyt rapistumaan.

Rannassa on uudempia (1970-1980-l) vapaa-ajan asuntoja sekä 1950-luvulla rakennettu puolitoistakerroksinen, tyypitalovaikutteinen asuinrakennus / kesähuvi (10:13). Ikstin, Harjulan ja Ali-Seppälän ympäristössä on vielä aistittavissa tiivihköä kylärakennetta. Alue on maisemallisesti komea.

Kuva 52. Ali-Seppälän päärakennus etelästä. Henrik Wager 2003.

12 a Koski (1:24)⁶⁶

Koski sijaitsee komealla paikalla, peltolaakson pohjoisosassa jyrkähkön mäen laella. Tilalle johtaa kapeahko tie, joka erkanee Raatintieltä. Tien varteen sijoittuu entinen poikakoti, ulkovarasto- ja aittarakennuksia sekä vaarin talo.

⁶⁵ Härö 1989, s. 2.

⁶⁶ Kosken tilaan ja siihen liittyviin rakennuksiin on suullisia tietoja antanut Kosken emäntä Sara Leino, os. Stenberg.

Kantatila on kuulunut Stenbergin –suvulle 1550-luvun alusta lähtien. Tilasta tuli ratsutila 1635.⁶⁷ Tilaa viljellään nykyisin 15. polvessa. Päärakennus siirrettiin isojaon yhteydessä nykyiselle paikalleen 1880-luvun lopussa. Rakennusta on laajennettu kolmella huoneella. Rakennuksen peruskorjaus valmistui vuonna 2002. Tuolloin uusittiin mm vuoraus (vaakapontti). Myös kuusiruutuiset ikkunat ovat uudet.

Suurehko luonnonkivinavetta on samanikäinen päärakennuksen kanssa. Tilalla on 23 lehmää. Pihapiirissä niinikään oleva tallirakennus on 1930-luvulta. Siinä on kaksikerroksinen osa, joka käsitti mm. työmiehen ja karjakon huoneet.

Kuva 53. Kosken päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

12 b Kosken syytinkirakennus (1:24)

Talon rakennutti Kosken isäntä Robert Stenberg 1930-luvun puolivälissä itselleen vanhuuden asunnoksi. Puolitoistakerroksisen, pelkistettyä arkkitehtuuria noudattavan rakennuksen sisäänkäyntiä reunustaa kaksi pylvästä, jotka kannattelevat parveketta. Parvekkeen ovi on sommiteltu suorakaiteen muotoisista pienistä, mosaiikkimaisista ikkunaruuduista. Parveke avautuu toisen kerroksen frontonista. 1930-luvun omakotitaloille tyypilliset suurehkot kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset.

Kuva 54. Kosken syytinkirakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

⁶⁷ Jussila 1977, s. 87.

12 c Kosken muonamiehen talo (1:24)

Tyhjillään oleva yksikerroksinen rakennus sijaitsee Kosken pohjoispuolella olevan mäen laella. Päällisin puolin rakennus vaikuttaa hyväkuntoiselta ja ulkoasultaan ilmeisen alkuperäisellään säilyneeltä. Rakennus on ilmeisesti 1910-1920 –luvulta.

12 d Koski. Poikakoti (3:53)

Raatin ja Oittilan teiden risteyksessä oleva suurehko kaksikerroksinen rakennus on Kosken isännän Robert Stenbergin 1880-luvulla rakennuttama. Aumakattoinen rakennus rakennettiin Helsingin kaupungille vuokrausta varten. Rakennuksessa toimi poikakoti. Tyhjillään oleva rakennus on päässyt huonoon kuntoon. 1960-luvulla rakennus oli kuivurina ja kuivurin vaatimat laitteistot ovat yhä sisällä. Osa rakennuksen ikkunoista on rikki, mutta osa neljä- ja kuusiruutuisista ikkunoista on säilynyt. Rakennuksesta on purettu kuisteja ja sisäänkäyntejä on suurennettu maatilalan tarpeita varten.

Kuva 55. Poikakoti etelästä. Henrik Wager 2003

13. Lahdelma (3:18)

Rakennus on valmistunut 1930-luvun puolivälissä, mutta myöhemmät peruskorjaukset ovat muuttaneet sen ulkoasua. Rakennukseen on tehty mm. kaksikerroksinen avoin kuisti. Lahdelma rakennettiin alun perin sen eteläpuolella olevan Vieremän tilan (28) isännän vanhuuden taloksi.

14. Huvila (3:28?)

Huvilan tontti on lohkottu Kosken tilasta. Päärakennus valmistui 1950-luvun alussa. Puolitoistakerroksinen tyyppitalopiirteitä omaava huvila rakennettiin talviasuttavaksi. Se on pitäjän varhaisempia kesähuviloita. Hyväkuntoinen talo sijaitsee korkeahkon rinteiden töyräällä, maisemallisesti näkyvällä paikalla.

15. Vieremä (3:69)

Vieremä sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla pellolta nousevan kummun laella. Tila perustettiin iso-/uusjaon aikana ja päärakennus valmistui 1910-luvun alussa. Puolitoistakerroksisen rakennuksen tupaa laajennettiin 1920-luvun lopussa. Suurehkoa rakennusta on peruskorjattu; mm. ikkunat ja ovet on uusittu. Päärakennuksen länsipuolitse kulkevan Tavola-Oittila –maantien länsipuolella on tilan navetta. Se on samanikäinen päärakennuksen kanssa. Huonohkossa kunnossa olevassa lohkokiviperustukselle pystytetyssä hirsinavetassa on aumakatto ja alkuperäiset kuusiruutuiset ikkunat.

Kuva 56. Vieremä lännestä. Henrik Wager 2003.

16. Raatinniemi, (3:3)

Entinen tilakeskus on vapaa-ajan / asuinkäytössä. Se sijaitsee ympäristöään korkeammalla, loivan rinteön töyräällä. Hyväkuntoinen, puolitoistakerroksinen päärakennus on 1950-luvulta. Se on rakennettu paikalla aiemmin sijainneen rakennuksen tilalle. Pihapiirissä on lisäksi jäljellä osa luonnonkivistä navettaa sekä hirsinen aitta.

17. Entinen mäkitupa / muonamiehen talo (3:69)

Pieni, yksikerroksinen rakennus käsittää tuvan. Lohkokiviperustuksella olevaan taloon liittyy lautarakenteinen liiteri. Peltojen ympäröimä rakennus on tyhjillään ja huonohkossa kunnossa. Kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Talo lienee 1910-/1920-luvulta. Rakennuksen pohjoispuolella on lato.

18. Kesähuvila (3:66)

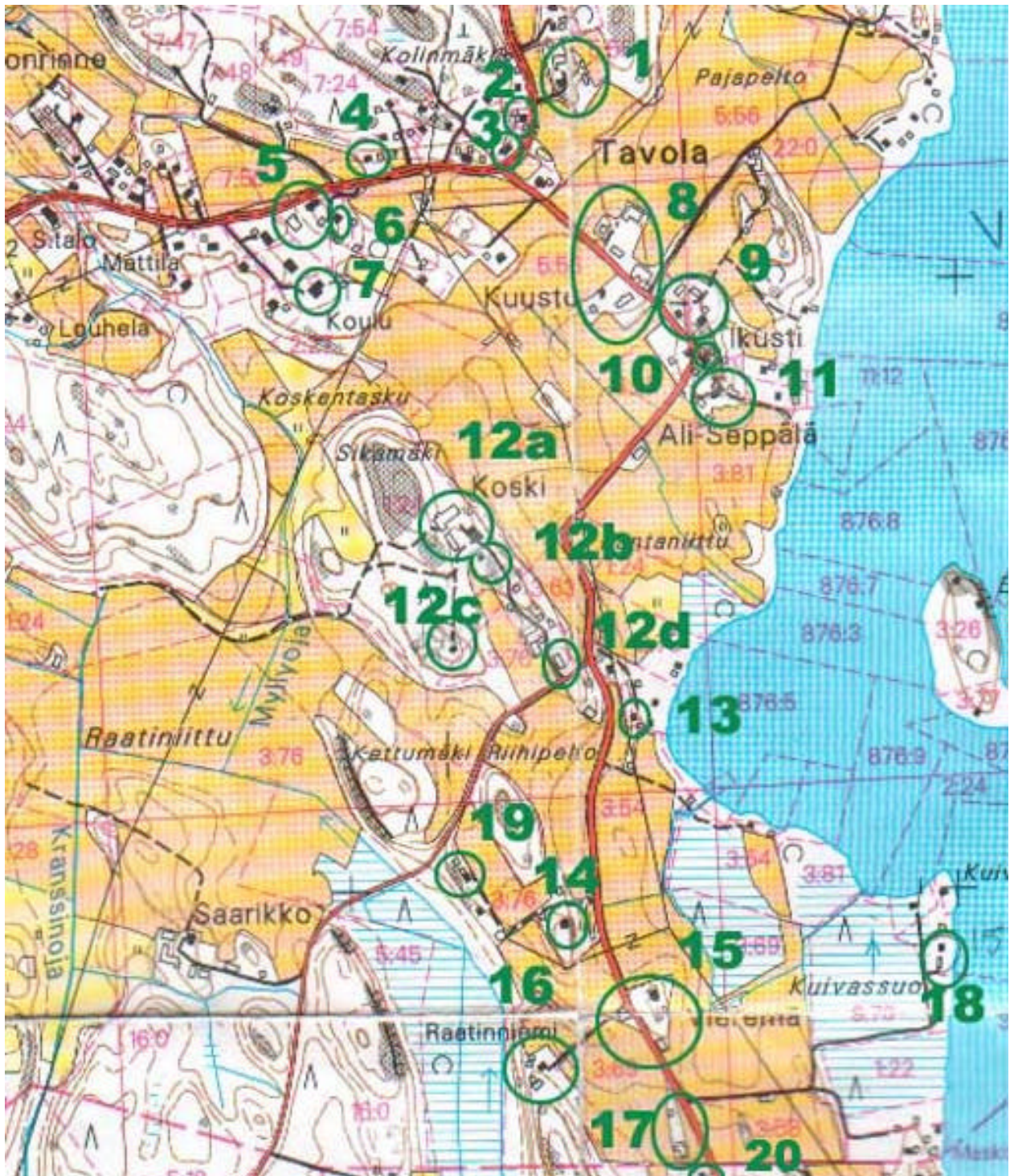
Valkerpyyn järven rannalla sijaitsee, pienehkö, puolitoistakerroksinen, 1950-/1960-luvulta oleva kesähuvila. Sen lähetyvillä on uudempia, 1970-/1980 –luvulla rakennettuja pieniä kesämökkejä.

19. Entinen mäkitupa / muonamiehen talo (3:76?)

Rakennukselle johtaa ura, joka kulkee kesähuvilan (kohde 14) pohjoispuolitse, peltojen halki. Pienehkö, yksikerroksinen rakennus sijaitsee rinteön töyräällä, ja kapea pelto alkaa välittömästi sen pihapiiristä. Talo on rakennettu 1930-luvulla. Sen suurehkot kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pihapiiristä on näkymäyhteys Kosken muonamiehen taloon (kohde 12c). Talousrakennuksia eikä niiden perustuksia ole havaittavissa. Hyväkuntoinen rakennus on vapaa-ajanasantona.

20. (16) Asuinrakennus (Oittila 2:4)

Rakennus sijaitsee Oittilan kylän puolella, mutta se liittyy kuitenkin maisemallisesti alueeseen B. Pienehkö yksikerroksinen rakennus sijaitsee pienellä tontilla. Lohkokiviperustukselle pystytetty talo on todennäköisesti 1910-/1920 –luvulta. Talon T-ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Rakennusta on laajennettu sekä tien että pihan puolelta. Sen pohjois- ja itäpuolella on 1980-1990 –luvulla rakennettuja vapaa-ajan asuntoja (4:3, 4:10, 4:12).

Tavolassa, Saukkola-Sammatin ja Oittilan teiden varrella sijaitsevat kohteet. Alue B. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Tavola, Saukkola-Sammatti maantie (Alue C)

1. Entinen mäkitupa (2:8)

Maantiestä Alhonrinteeseen erkanevan tien eteläpäässä on pienehkö entinen mäkitupa. Rakennus on tyhjiällä ja tyydyttävässä kunnossa. Siinä on asunut aikoinaan suutari. Talon pienessä pihapiirissä on huonokuntoinen, pienehkö hirsinen navetta. Yksikerroksisen rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Talo on rakennettu 1922. Sitä on mahdollisesti laajennettu myöhemmin. Rakennuksen omistajan 1990-luvulla rakentama omakotitalo on mäkituvan pohjoispuolella. Mäkituvan itäpuolella on 1960-luvulla rakennettuja omakotitaloja (2:2, 7:29, 7:27).

2a. Päivärinta (25:0)

Kapeahkon, terävän metsänreunan rajaaman peltolaakson ympäröimä tila perustettiin 1947. Puolitoistakerroksinen päärakennus valmistui 1952. Sementtitiilinen navetta on vuodelta 1947 ja hirsinen saunarakennus vuodelta 1951. Tilan rakennukset ovat sijoittuneet peltojen väliin jäävälle kallioiselle saarekkeelle.

Kuva 57. Päivärinnan tyyppitalovaikutteinen päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

2b.

Pihapiirin eteläpuolella oleva yksikerroksinen, pienehkö rakennus oli alun perin Kuuston kantatilan muonamiehen talo. Talo on rakennettu 1920-1930 -lukujen vaihteessa. Lohkokiviperustuksella olevan talon kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Tyhjiillään oleva rakennus on hyväkuntoinen.

Kuva 58. Kuuston muonamiehen talo idästä. Henrik Wager 2003.

3. Entinen Salmisen kauppa (2:11)

Lähes maantiessä kiinni oleva puolitoistakerroksisen rakennus on rakennettu 1910-/1920-luvulla. Rakennuksessa on ollut maakauppa, jota piti vielä 1940-luvulla rakennuksessa asunut Salminen –niminen pariskunta. Rakennuksen alkuperäinen ulkoasu on muuttunut myöhemmän peruskorjauksen yhteydessä.

4. Tavola-Seuran talo (2:3)

Hyväkuntoinen rakennus toimi alun perin vuonna 1924 perustetun Tavolan pienviljelijä-yhdistyksen kokoontumispaikkana. Rakennuksen vanhimman osan muodostaa paikalla olleen torpan hirsirunko. Sitä laajennettiin rankarakenteisena nykyisellä näyttämö- ja juhlasaliosalla 1953. Näyttämön samanikäiset maisema-aiheiset lavasteet ovat säilyneet alkuperäisellään. Pienviljelijä-yhdistyksen nimi muutettiin Tavola-Seuraksi 1992. Rakennus peruskorjattiin 1993.⁶⁸

Suurehko, puolitoistakerroksinen rakennus sijaitsee maantien pohjoispuolella, lähes tiessä kiinni. Rakennuksen suurikokoiset 6- ja 12-ruutuiset ikkunat ovat 1950-luvun laajennuksen aikaiset.

Kuva 59. Tavola-Seuran talo lännestä. Henrik Wager 2003.

5. Louhela (2:21)

Tila on erotettu Kosken kantatilasta 1910-luvun alussa. Päärakennus on samanikäinen, mutta sen ulkoasu on muuttunut peruskorjauksen myötä.

6. Asuinrakennus (2:20)

Yksikerroksinen rakennus on 1800-luvun lopusta. Se on vapaa-ajanasuntona. Rakennusta on laajennettu myöhemmin. Luonnonkiviperustuksella olevan talon ovet ja kuusiruutuiset ikkunat on uusittu. Talo on Louhelan ensimmäisen isännän syntymäkotina. Pihapiirissä on säilynyt navetan osa, joka on autotallina. Päärakennuksen itäpuolella on pienempi 1940-/1950-luvun vaihteessa rakennettu puolitoistakerroksinen omakotitalo, joka on saatettu rakentaa vanhan isännän syytinkirakennukseksi.

⁶⁸ Suullisia tietoja antanut Tavola-Seuran puheenjohtaja Ritva Bäckman 19. 11. 2003.

Kuva 60. 1800-luvun lopussa rakennettu asuinrakennus idästä (kohde 6). Rakennusta on laajennettu myöhemmin. Henrik Wager 2003.

7. Entinen mäkitupa (2:17)

Vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan paikalla on ollut mäkitupa. Nykyisin paikalla olevan rakennuksen runko tai sen osa saattaa olla peräisin vanhemmasta mäkituvasta, mutta muutoin rakennus on muuttunut täysin. Betoniperustuksella olevan rakennuksen ikkunat ja ovet ovat uudet.

Entistä mäkitupaa vastapäätä, maantien pohjoispuolella on 1950-luvulla rakennettu omakotitalo, jota on laajennettu tasakattoisella, tiilivuoratulla lisärakennuksella 1960-luvulla (9:3).

Saukkola-Sammatin maantien varteen Tavolassa sijoittuvat ajallisesti ja toiminnallisesti kerroksellisen rakennetun alueen muodostavat kohteet. Alue C . Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Valkerpyyn järven itäpuoli

Inventoitu alue seuraa Lohjalle johtavaa maantietä (1090) sekä kylien ja kunnan rajaa etelässä. Inventoidun alueen ulkopuolelle jää Millolan kantatila sekä muita yksittäisiä kohteita, kuten Tavolan tien risteyksessä oleva autoitunut isohko tilakeskus, jossa on ilmeisesti ollut myös kauppa. Lohjan tien varrella on kolme, todennäköisesti Millolaan kuulunutta muonamiehentaloa 1910-1920 -luvulta. Hyväkuntoiset rakennukset ovat vapaa-ajanasuntoina. Millolan kantatilan vaiheet palautuvat 1500-lukuun, jolloin kylässä oli kaksi taloa, jotka sulautuivat 1600-luvulla. Millolasta muodostettiin suurtila 1620-luvulla, kun siihen yhdistettiin kaksi taloa. Ratsutila siitä

tuli 1635. Nykyinen päärakennus on 1860-luvun lopusta. Talousrakennuksista navetta on rakennettu 1910-luvun alussa ja vilja-aitta ja luhti 1880-luvulta. Tilan ympärillä on myös muita talous- ja asuinrakennuksia. Millola sijaitsee maisemallisesti hallitsevalla paikalla, peltolaaksosta kohoavan rinteen laella, Savijärven länsipuolella.⁶⁹

Vivolan kylä

1. Vivola (6:19)

Vivola muodostaa Mäntsälän kartanon kanssa yhtenäisen kulttuurimaisemallisen kokonaisuuden Valkerpyyn järven pohjois- ja koillispuolella. Vivola myös jatkaa Valkerpyyn järven länsipuolelta alkavaa, ajallisesti syvää kulttuurimaisemaa järven pohjois- ja koillispuolella. Tila sijaitsee komealla paikalla Valkerpyyn järven koillisrannalla, tilan peltojen ympäröimänä. Vivolan rakennukset sijaitsevat muuta ympäristöään korkeammalla kumpareella, josta on näkymäyhteys Mäntsälän kartanoon.

Vivolan kylän on arveltu syntyneen samasta kantatalosta. Vivola -niminen lautamies mainitaan 1507. Tila oli Yli-Immolaa ja Mäntsälää hallinneella Rennerfelt –suvulla 1500-/1600 –luvulla. Kuningas myönsi Vivolan tilalle verovapauden 1606.⁷⁰

Vivolan nykyinen yksikerroksinen päärakennus on rakennettu ilmeisesti kahdessa vaiheessa 1860-1870 -luvulla.⁷¹ Rakennus on peruskorjattu, mutta sen ulkoasu on säilyttänyt hyvin 1800-luvun loppupuolen asunsa. Pylväiden kannattama altaanikuisti vaikuttaa myöhemmin rakennetulta. Talon järven puoleisen pitkäjulkisivun edessä on komea luonnonkivistä rakennettu patiomainen terassi Pihapiirissä on nurkkakivillä oleva hirsiaitta, joka lieenee samanikäinen päärakennuksen kanssa. Valkoiseksi rapattu navetta vaikuttaa olevan 1930-luvulta.

Hieman pihapiirin ulkopuolella, pohjoisessa, on pienehkö, yksikerroksinen asuinrakennus. Hyväkuntoinen, todennäköisesti 1930-luvulta oleva (muonamiehen)talo on vapaa-ajanasuntona. Sen lähetyillä on 1970-80 –luvulla rakennettu pieni omakotitalo (6:6). Rannassa on pienehkö, hirsinen saunarakennus.

Kuva 61. Vivolan päärakennus etelästä. Henrik Wager 2003.

2. Pihkakorven kivilouhos (peruskartta 2041 02, koordinaatit 6699-3335)

Louhos (punagraniitti) kuuluu Rauhaniemen tilaan. Louhos lieene perustettu 1800-1900-lukujen vaihteessa. Viimeisin iso louhintatyö siellä suoritettiin 1950-luvulla, kun sieltä louhittiin kiveä teiden siltarumpuihin. Lohjan kauppalan katujen reunuskiviä louhokselta louhittiin 1940-luvun alussa. Saukkolassa sijaitsevassa Nummen 1904 valmistuneessa osuusmeijerissä käytetty

⁶⁹ Kts. lähemmin Härö 1989, s. 3-4; Jussila 1977, s. 20, 84, 87.

⁷⁰ Jussila 1977, s. 17, 90, ; Vivolassa oli 1600 –luvulla useampikin talo, ibid.

⁷¹ Härö 1989, s. 3.

punagraniitti on myös peräisin Pihkakorvesta.⁷² Louhoksen ympärillä oleva rakennuskanta käsittää 1970-1990 –luvuilla rakennettuja omakotitaloja ja vapaa-ajanasuntoja.

Yli-Immolan kylä

3. Rauhaniemi (1:50)

Rauhaniemi sijaitsee komealla paikalla, Valkerpyyn järven rannalla, rantatöyräältä kohoavassa rinteessä. Tilan pellot ympäröivät Rauhaniemeä. Tilalle johtaa koivukuja. Rauhaniemi on perustettu 1889, jolloin Immolan tilan perilliset halkoivat Immolan. Tilan osti eversti Elfvengren 1909. Hän rakennutti nykyisen, 1910 valmistuneen kaksikerroksisen, mansardikattoisen päärakennuksen. Sitä edelsi Immolasta siirretty asuinrakennus. Nykyisen omistajan suvulle tila siirtyi pakkohuutokaupan kautta 1935. Päärakennuksen toisen kerroksen ulkoasu on peräisin 1930-luvulta, jolloin tilan ostanut Yrjö Leikola uusi toisen kerroksen. Päärakennuksen järvenpuoleista pitkäjulkisivua jäsentävät kaksi erkkeriä, frontoni sekä suuri terassi. T-ikkunat ja toisen kerroksen soikeat ja kaksiosaiset ikkunat ovat alkuperäiset.

Ulkorakennuksista hirsisen, mansardikattoisen navetan vanhimmat osat ovat 1880-luvun lopusta, mutta sitä on uusittu tarpeen mukaan. Viimeisin laajennus on 1950-luvun puolivälistä (viimeksi navetassa oli lihakarjaa n 10 vuotta sitten). Hieman pihapiirin ulkopuolella olevat puimaliiteri ja suurehko heinälato ovat 1930-luvun lopusta. Viljan kuivaamo on 1940-luvun lopusta. Hirsinen rantasaua on samanikäinen päärakennuksen kanssa. Pihapiiriin 1910-luvulla siirretty väenrakennus paloi 1980-luvulla.⁷³

Kuva 62. Rauhaniemi. Päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

4. Päivärinne (1:32)

Päivärinne on pitäjän vanhimpia huviloita. Sen rakennutti mm. eduskunnan puhemiehenä ja arkkipiispana toiminut Lauri Ingman vuonna 1904.⁷⁴ Suurehkossa hirsihuvilassa (pysty-vaaka-pysty-vuoraus) on sekä jugend- että nikkarityylisiä vaikutteita. Kaksikerroksisen talon pihan ja järvenpuoleisia pitkäjulkisivuja jäsentävät poikkipäädyt. Järven puoleisen julkisivun toisen kerroksen kulmassa on sisäänvedetty parveke, jota elävöittävät puoliympyrän muotoiset seinät. Ensimmäisen kerroksen terassissa on puukoristeltu kaide. Julkisivuja rytmittää listoitus.

⁷² Suullisia tietoja antanut Rauhaniemen tilan isäntä Olavi Leikola 18. 11. 2003

⁷³ Suullisia tietoja antanut Rauhaniemen tilan isäntä Olavi Leikola 18. 11. 2003

⁷⁴ Suullisia tietoja antanut Rauhaniemen tilan isäntä Olavi Leikola ja Immolan emäntä Sirkka Saastamoinen os. Sipilä 18. 11. 2003

Rakennusta on peruskorjattu 1990-luvulla, jolloin mm. kattotiilet korvattiin peltikatolla ja ovet ja ikkunat uusittiin alkuperäisen mallisina (T-ikkunat). Muutoin hyväkuntoisen rakennuksen vuorauksessa on kosteus- ja lahovaurioita (vanhat kattotiilet on säilytetty).

Kuva 63. Päivärinne idästä. Henrik Wager 2003.

5. Immola (1:56, 1:57?)

Immolan tila sijaitsee komealla paikalla laajan, kumpuilevan peltolaakson reunassa, peltolaaksosta kohoavan rinteen laella. Tilalta avautuu näkymä Valkerpyyn järvelle ja Rauhaniemen tilalle.

Yli-Immolassa sijainneen yksinäistalon ensimmäisestä tunnetusta isännästä on mainintoja 1540-luvulta. Ratsutila (Yli-)Immolasta tuli 1635. Immolan talo oli Mäntsälän ja Kovelan lisäksi yksi kolmesta talosta Nummella, jotka kohosivat aatelistoon. Yli-Immola kuului Rennerfelt –suvulle (1652 saakka Remais ja Remanen, jolloin suku aateloitiin). Yli-Immolassa heidän tiedetään asuneen vuodesta 1540. Yli-Immola on ollut sekä nimismiehen talona että vanhimpana tunnettuna kievarina Nummella 1500-luvun lopussa ja 1610-luvulla. Nykyiselle Sipilän suvulle tila siirtyi 1917.⁷⁵

Tilan nykyinen suurehko päärakennus on rakennettu piipun muuriin tehdyn vuosiluvun mukaan 1860-luvun puolivälissä. Rakennuksessa on myös 1700-luvun lopun piirteitä. Luonnonkivi-perustuksella (aiemmin multapenkki) olevan yksikerroksisen talon peiterimavuorattua julkisivua jäsentävät listoitukset sekä frontoni ja kookas kuisti sekä suurehkot kuusiruutuiset ikkunat. Tuvassa on kookas, lähes 30 leivän leivinuuni, jossa on mahdollisesti jäljellä 1600-luvun lopussa palaneen päärakennuksen uunin perustuksia. Tuvan lattian on mainittu olleen 1700-luvulta. Nykyinen lattia on korotettu 1970-luvulla alkuperäisestä. Päärakennuksen aikaisia talousrakennuksia ei ole säilynyt. Sementtitiilinen navetta on 1930-luvun puolivälistä. Navetassa oli sikala omassa siivessään. Myös hevosille oli tarkoitus rakentaa oma siipi, mutta sitä ei toteutettu. Eri eläinten pitäminen omissa osastoissaan samassa rakennuksessa liittyi 1930-luvulla olleeseen uuteen talousrakennusten suunnitteluajatteluun. Pihapiirissä oleva hirs- ja lautarakenteinen talli on 1920-/1930-luvun vaihteesta.

Tilan eteläpuolella on suuri puimala, joka rakennettiin 1930-1940 –lukujen vaihteessa. Se rakennettiin vanhan, höyrykäyttöisen puimalan tilalle, joka tuhoutui tulipalossa. Uuden puimalan koneisto toimi polttoöljyllä. Laitteisto sijaitsee betonista valetussa osassa. Puimala on muuten

⁷⁵ Jussila 1977, s. 16, 87,89-90, 96.

lautarakenteinen. Sen lähetyvillä on 1900-luvun alusta oleva hirsirakenteinen rihi. (Tuhoutunut puimala sijaitsi riihtä vastapäätä.) Riihen mansardikatto on rakennettu myöhemmin. Rakennus on vapaa-ajanasuntona. Tuhoutuneen puimalan paikalla on pieni 1970/-80 –luvulla rakennettu vapaa-ajanasunto⁷⁶

Immolasta lounaaseen olevilla Valkerpyyn järven rannoilla on uudempaa vapaa-ajan asutusta.

Kuva 65. Immola kaakosta. Henrik Wager 2003.

6. Päivälä, entinen muonamiehen talo / torppa (1:6)

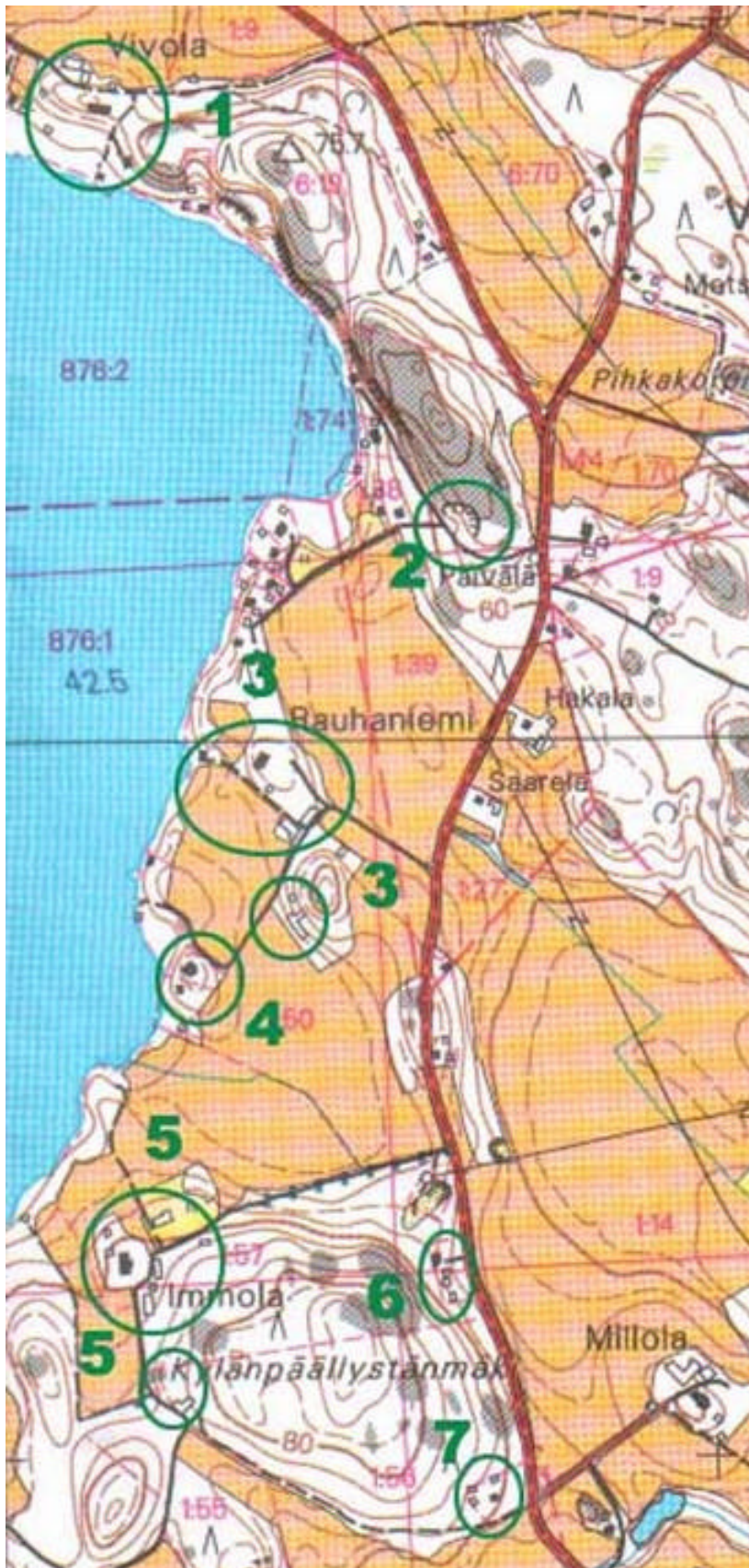
Lähes Lohjan tiessä kiinni oleva yksikerroksinen rakennus on rakennettu 1960/-70 –luvulla. Paikalla on ollut Päivälä –niminen muonamiehen talo tai torppa. Pihapiirissä on jäljellä nurkkakivillä oleva pieni hirsinen navetta sekä ilmeisesti 1940-luvulla rakennettu kapearunkoinen, rankarakenteinen asuinrakennus, joka tosin on saatettu rakentaa vanhan rakennuksen paikalle. Paikka on ollut rakennettu 1910-luvun alussa.⁷⁷

7. Eloniemi, entinen muonamiehen talo / torppa (1:4)

Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen rakennus on rakennus- ja huonerekisterin mukaan rakennettu 1925. Paikalla on ollut Eloniemi –niminen muonamiehen talo tai torppa. Talon ulkoasu tosin viittaa 1930-/1940 –luvun vaihteeseen. Rakennus on betonisokkelilla ja ikkunat ovat kaksiosaiset. Vuorauksena on vaakapontti. Toisen kerroksen T-puitteisen ikkunan yläosassa on kahdeksanruutuinen aukotus. Rapistunut rakennus on tyhjillään. Pihapiirissä on romahtamispisteessä oleva hirsi- ja lautarakenteinen navetta.

⁷⁶ Rennerfelt 1963, s. 181; Suullisia tietoja antanut Immolan emäntä Sirkka Saastamoinen os. Sipilä 18. 11. 2003

⁷⁷ Nummi-Pusula. Rakennus- ja huonerekisteri.

Valkerpyyn järven itäpuolen kohteet. Lähde: Peruskartta 2041 02. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Maskilan kylä

8a. Maskilan tila (1:14, 1:23)

Maskilaan alkoi syntyä asutusta ihmisten ryhtyessä harjoittamaan kaskiviljelyä Valkerpyyn järven rannoilla. Alkujaan Maskila oli jonkin suuremman kylän tytärkylä. Kylään jäi 1500-1600 – lukujen vaihteessa vain yksi talo, Maskilan yksinäistalo. Ratsutila Maskilasta muodostettiin 1630-luvulla. Venäläismiehityksen ja nälkävuosien aikaan 1710-luvulla Maskila oli autiona, mutta sitä ryhdyttiin viljelemään uudestaan jo 1720-luvulla.⁷⁸

Tila oli muistitiedon mukaan rappiotilana 1920-luvulle saakka. Tilan nykyinen yksikerroksinen, satulakattoinen päärakennus on rakennettu 1960-luvun lopussa, jolloin vanha päärakennus purettiin huonokuntoisena. Pihapiirissä olevan hirsisen aitan sisäseinissä on merkintöjä 1800-luvun lopusta, mutta aitta saattaa olla vanhempikin. Sementtitiilinen navetta on rakennettu 1940-luvulla ja liiteri, jossa on myös yksi asuinhuone sekä kanala on rakennettu 1930-1940 lukujen vaihteessa. Kanala muutettiin konevarastoksi 1950-luvulla. Maskilaan johtavan Tavalan tien varrella on komea hirsi- ja lautarakenteinen lato (8b). Malkakattoinen rakennus on pystytetty osittain lohkokiviperustukselle. Se on konevarastona.

Tilan lähetyville, Valkerpyyn järven rannalle rakennettiin 1950-luvulla puolitoistakerroksinen asuinrakennus (8c) yhdelle tilaa pitäneen suvun sisaruksista. Lisäksi Maskilasta lohkottiin 1950-luvulla pieni tila (8d), Laaksola (1:24). Ensin mainittu rakennus on tyhjillään ja jälkimmäinen on asuinkäytössä. Laaksolan maa-alueet on hankittu takaisin kantatilaan. Laaksolan puolitoistakerroksisen päärakennuksen lisäksi pihapiirissä on hirsi-/lautarakenteinen navetta sekä liiteri.⁷⁹

Tavalan tien varrella ja Valkerpyyn järven rannoilla on myös uudempia (1970-1990-l) omakotitaloja ja vapaa-ajanasuntoja.

9. Leponiemi, ent. torppa (1:2)

Leponiemi on ilmeisesti ollut Maskilan kantatilan torppa, josta muodostettiin 1920-luvun alussa pientila. Pienehkö päärakennus on peruskorjattu täysin äskettäin, mm. ikkunat sekä vuoraus on uusittu ja rakennusta on madallettu. Talousrakennukset on purettu ja paikalla on suuri, 2003 valmistunut kaksikerroksinen vapaa-ajanasunto ja talousrakennus.

Leponiemeen johtavan tien varrella on uudempi (1990-l) suurikokoinen kaksikerroksinen huvila.

⁷⁸ Jussila 1977, s. 12, 16, 87,

⁷⁹ Suullisia tietoja antanut Maskilan emäntä Edi Laakso 18. 11. 2003

Maskilan kylään sijoittuvat kohteet. Lähde: Peruskartta 2041 02. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

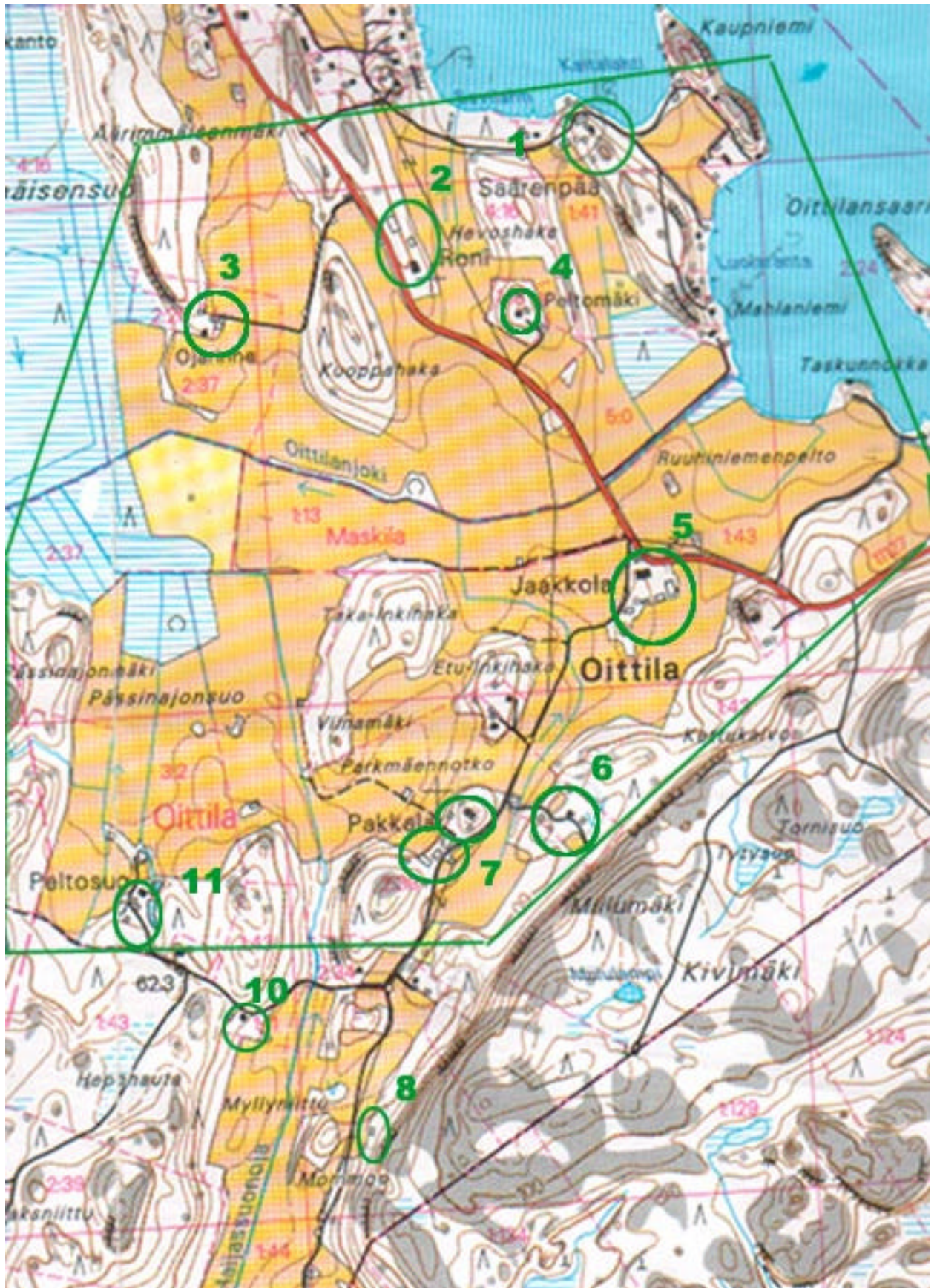
Valkerpyyn järven lounaisosa

Oittilan kylä

Oittila lukeutuu pitäjän vanhimpiin asuinpaikkoihin. Ronin ja Jaakkolan vanhat 1500-luvulle palautuvat kantatilat laajoine, kumpuilevine peltolaaksoineen muodostavat oman, yhtenäisen kulttuurimaisemakokonaisuuden, johon luonnonmaisemallisena elementtinä liittyy Valkerpyyn järven eteläinen pohjukka. Luonnonmaisemalle ominaisiin piirteisiin lukeutuvat myös melko jyrkät korkeuserot. Ronin ja Jaakkolan välisen maisemallisesti kauniin peltolaakson läpi virtaa Oittilan joki. Järven rannoilla on uudempaa vapaa-ajan asutusta. Peltolaakson lounaisosassa on myös pitäjän vanhempia tiloihin lukeutuva Pakkala. Kulttuurimaiseman muotoutumiseen ovat vaikuttaneet omalta osaltaan 1940-1950 –lukujen vaihteessa perustetut Ojarinteen ja Peltosuo-rintamamies- ja siirtolaistilat.

Alueella on myös muutama yksittäinen kohde, jotka eivät muodosta kulttuurimaisemallisesti yhtenäistä kokonaisuutta. Ne ovat kuitenkin osa pitäjän rakennus- ja

kulttuurihistoriaa.

Roni ja Jaakolan kantatilojen ympäristöön muodostunut kulttuurimaisemakokonaisuus inventoituine kohteineen. Oittilassa. Raja on viitteellinen. Lähde: Peruskartta 1023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

1. Saarenpää (1:41)

Tilakeskus on ollut alun perin Ronin kantatilan 1900-luvun alussa perustettu torppa. Torpan aikaiset rakennukset on purettu ja nykyinen kaksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1960-luvun alussa. Hieman pihapiirin ulkopuolella on puolitoistakerroksinen asuinrakennus 1940-1950 -lukujen vaihteesta. Navetta on samanikäinen. Pihalla oleva aitta on siirretty muualta.

2. Roni (4:16)

Roni kuuluu pitäjän vanhimpiin kantatiloihin. Siitä on mainintoja 1500-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä. Roni oli ratsutilana 1630-luvulla, jolloin se oli varustanut ratsumiehen.⁸⁰ Tila siirrettiin nykyiselle paikalleen Jaakkolan lähetytyltä. Tilan nykyinen kaksikerroksinen päärakennus on 1910-luvun alusta. Lohkokiviperustuksella olevassa komeassa jugend-vaikutteisessa rakennuksessa on pitäjän rakennuksille harvinainen aumakatto. Suurehko kivinavetta on samanikäinen. Hyväkuntoiset rakennukset sijaitsevat maisemallisesti näkyvällä ja komealla paikalla Oittilan tien itäpuolella, peltolaaksosta kohoavan rinteen laella. Tien länsipuolella on ilmeisesti 1910-luvulta oleva pienehkö viljamakasiini.

Hieman tilan rakennusryhmästä pohjoiseen on tilan saharakennus. Pienehkö, kotitarvesahana toiminut saharakennus on lautarakenteinen ja tyydyttävässä kunnossa. Sahan sirkkeli ja kuljettimet ovat säilyneet.

Kuva 66. Ronin päärakennus luoteesta. Henrik Wager 2003.

3. Ojarinne (2:25)

Pienehkö rintamamies- tai siirtolaistila on perustettu 1940-1950-lukujen vaihteessa. Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen päärakennus on vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä oleva sementtitiilinen navetta on huonossa kunnossa. Päärakennus on tyydyttävässä kunnossa.

4. Peltomäki (1:18)

Mahdollisesti 1930-luvulta oleva puolitoistakerroksisen rakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjauksen vuoksi. Peltomäen itäpuolella on uudempia (1970-1980 -l) vapaa-ajanasuntoja.

5. Jaakkola (2:14)

Jaakkola sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla, voimakkaasti kumpuilevan peltolaakson pohjukassa. Tilalta on näkymä Valkerpyyn järvelle. Jaakkolasta on mainintoja 1510-luvulta. Se oli Ronin tapaan ratsutilana 1630-luvulla.⁸¹ Tilan vanhemmista rakennuksista on jäljellä

⁸⁰ Jussila 1977, s. 15, 87.

⁸¹ Jussila 1977, s. 15, 87.

ainoastaan 1800-luvulta oleva aitta. Työmiesten kasarmimainen talo on 1950-luvulta. Vanha päärakennus paloi 1960-luvun lopussa ja uusi valmistui 1970-luvun alussa. Osa talousrakennuksista on samanikäisiä ja osa uudempia.

6. Haapahaka (2:7)

Todennäköisesti entinen mäkitupa sijaitsee jyrkän rinteiden laella ja sen eteläpuolella kohoaa melko jyrkkä, metsäinen kalliorinne. Puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu todennäköisesti 1910-1920-luvulla. Rakennuksen T-ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Paikka on ollut asuttu 1920-luvun lopussa. Pihapiirissä on samanikäisiä ulkorakennuksia ja sauna sekä 1990-luvulla rakennettu pieni kesämökki. Myös vanhempi asuinrakennus on vapaa-ajan asuntona.

7. Pakkala (2:39)

Tilalta avautuu etelässä maisemallisesti komea metsää kasvava jyrkkä kalliorinne ja pohjoisessa laaja peltomaisema. Komealla paikalla, korkean mäen laella sijaitseva päärakennus on mahdollisesti vanhimmilta osiltaan 1830-luvulta.⁸² Talossa on komea luonnonkiviperustus, joka on tosin betonoitu osittain. Rakennuksen ulkoasu on kuitenkin muuttunut myöhempien laajennusten ja peruskorjausten vuoksi. Osa T-ikkunoista vaikuttaa alkuperäisiltä, suurin osa on uusittu. Talossa on kaksi kuistia, joista ainakin toinen vaikuttaa myöhemmin rakennetulta. Mäen rinteiden alaosassa oleva suurehko kivenavetta lienee samanikäinen päärakennuksen kanssa. Navetan lähetyvillä, maantien laidassa on kaksi hirsistä viljamakasiinia 1800-1900-lukujen vaihteesta.

Kuva 67. Pakkalan päärakennus lounaasta. Rakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten vuoksi. Henrik Wager 2003.

8. Vuorensivu, entinen mäkitupa (1:44 / 2:8)

Tuvan ja kamarin käsittävä peiterimavuorattu hirsirakennus on rakennettu 1910-luvulla lähistöllä sijaitsevan Haijalan tilasta erotetulle tontille. Huonokuntoisen rakennuksen erikoisena piirteenä ovat kaksiosaiset, 10-ruutuiset ikkunat. Ikkuna-avauksessa on siis 20-ruutua. Ikkunat ovat alun perin kuuluneet Karstuun perustettavaksi aiottuun tervatehtaaseen, jota ei kuitenkaan rakennettu. Mäkituvan rakentaja, kivimies Vuorela osti ikkunat itselleen.⁸³

⁸² Härö 1989, s. 1.

⁸³ Suullisia tietoja antanut Antti Tuominen 04. 11. 2003

Kuva 68. Vuorensivu lounaasta. Henrik Wager 2003.

9. Haijala (1:44)

Tilakeskus sijaitsee kapean peltolaakson keskivaiheilla, Lohjan kunnan rajalla. Tila on alun perin ollut Jaakkolan kantatilan Lehtikalliona tunnettu torppa, johon on sittemmin liitetty useampi tila. Päärakennus on vanhimmilta osiltaan 1910-luvun lopusta. Sitä on laajennettu 1940-luvun puolivälissä ja peruskorjattu 1980-luvulla. Rakennuksen ulkoasu on 1940-luvulta. Pihapiirin lähetyvillä oleva aitta on 1930-1940 –lukujen vaihteesta ja vanhan isäntäparin yksikerroksinen vanhuuden talo 1960-luvun lopusta. Ulkorakennukset ovat sekä 1930-1940 –lukujen vaihteesta että 1960-luvulta.⁸⁴

10. Rintamamiestalo (1:11)

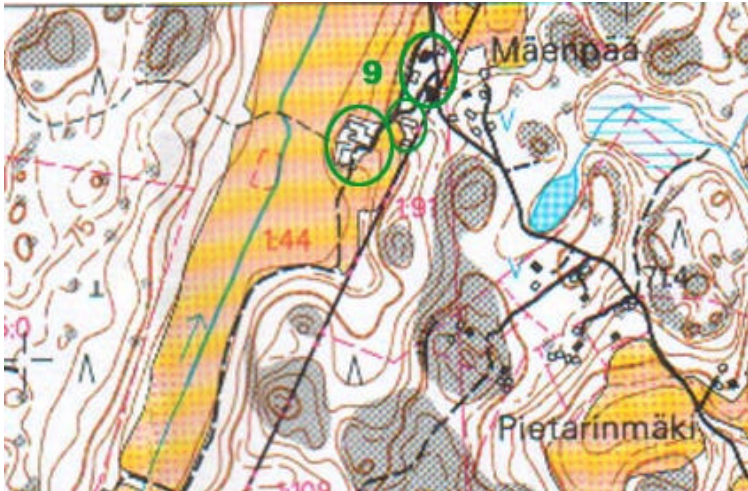
Hyväkuntoinen, puolitoistakerroksinen, 1940-1950 –luvulla rakennettu (tyyppi)talo on vapaa-ajanasuntona.

11. Peltosuo (3:2)

Entinen rintamamiestila on perustettu 1950-luvun alussa. Puolitoistakerroksisen rakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten ja laajennusten johdosta. Sementtitiilinen navetta ja puimala ovat päärakennuksen kanssa samanikäiset. Pihapiiristä kaakkoon sijaitseva vanhuuden talo on 1970-luvun lopusta.

Peltosuo sijaitsee samaisen peltolaakson lounaispohjukassa, jonka äärellä ovat sekä Ronin, Jaakkolan että Pakkalan tilat. Tilan länsipuolelta alkaa metsävyöhyke, joka jatkuu lähes Raatin kylässä sijaitseviin Pakasen ja Sipilän kantatiloihin asti.

⁸⁴ Suullisia tietoja antanut Antti Tuominen 04. 11. 2003

Hajalan sijainti Oittilassa. Lähde. Peruskartta 2041 01. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa)

Raadin kylä

Suuret Sipilän ja Pakasen vanhat kantatilat ovat näkymäetäisyydellä ja muodostavat yhtenäisen kulttuurimaisemallisen kokonaisuuden. Pakasen ja Sipilän tilakeskukset ovat niiden vaikutuksesta vuosisatojen aikana syntyneiden laajojen peltujen ympäröimät ja maisemallisesti hallitsevia. Sipilän pohjoispuolella olevan syvän ja voimakkaasti kumpuilevan peltolaakson läpi kulkee Raatinjoki.

Alueella on myös yksittäisiä, kylän ja pitäjän historiaan kuuluvia rakennuksia ja tiloja, kuten Katulan entinen valtion entinen sotilasvirkamiestalo sekä Laiskan tien varrella olevia Pakasen ja Sipilän taloihin kuuluneita torppia ja 1940-1950 –luvulla perustettuja rintamamies-/siirtolaistiloja ja –taloja, jotka omalta osaltaan ovat vaikuttaneet kulttuurimaiseman muotoutumiseen. Maisemalle tyypillisiä piirteitä ovat suurehkot korkeuserot sekä voimakkaasti kumpuilevat pellot.

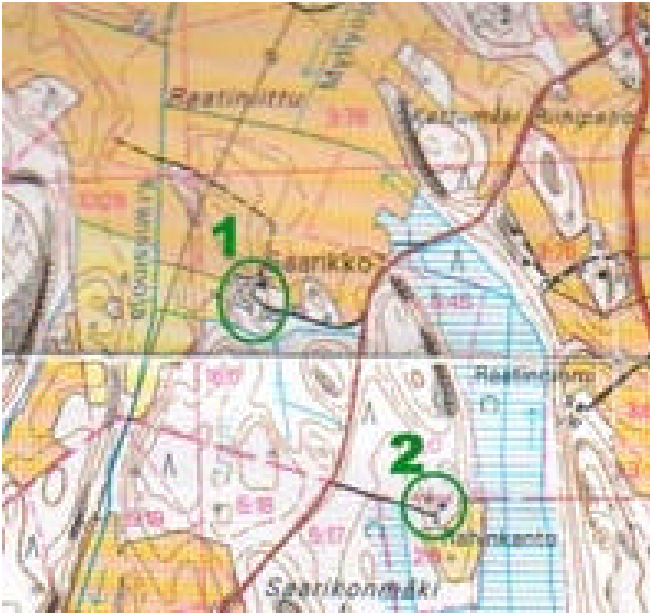
Alueesta koilliseen jää kaksi pienempää Tavolaan sijoittuvaa, 1940-1950 –luvulla perustettua tilaa. Koska ne jäävät alueista irrallisiksi ja sijoittuvat Tavolasta Raatiin johtavan itäisen kylätien varrella käsitellään ne tässä yhteydessä, muun tien varrelle sijoittuvan rakennuskannan kanssa.

1. Saarikko (Tavola 16:0)

Tila on perustettu 1940-luvun puolivälissä joko rintamamies- tai siirtolaistilaksi. Puolitoistakerroksinen päärakennus on samanikäinen. Sitä on laajennettu 1970-luvulla. Osa talousrakennuksista on 1940- ja 1950-luvulta ja uusimmat 1990-luvun alusta. Tilakeskus antaa suurehkoine talousrakennuksineen hyvän kuvan pienehkön rintamamies- tai siirtolaistilan kehityksestä nykypäivän vaatimuksia vastaavaksi keskikokoiseksi maatilaksi.

2. Rahinkanto, entinen asutustila? (Tavola 2:9)

Pienehkö, yksikerroksinen päärakennus on todennäköisesti 1930-1940 –lukujen vaihteesta. Hyväkuntoista, asuinkäytössä olevaa taloa on laajennettu. Pihapiirissä on säilynyt osa sementtitiilistä navettaa, joka on varastokäytössä.

Tavolassa sijaitsevien Saarikon ja Rahinkannon tilojen sijainti. Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

3. Ajopelto (5:15)

Siirtolais- tai rintamamiestila sijaitsee peltöjen ympäröimänä, peltolaaksosta nousevan rinteiden laella. Tilalta on näkymäyhteys Katulan entiseen valtion sotilasvirkamiestaloon. 1940-luvun puolivälissä rakennetussa, puolitoistakerroksisessa päärakennuksessa valkoiseksi maalatut nurkkaliseenit ja alkuperäisiltä vaikuttavat kuusiruutuiset ikkunat (osa on uusittu). Talossa on kaksikerroksinen umpikuisti. Rinteiden alapuolella oleva, samanikäinen hirsinen navetta on päässyt huonoon kuntoon. Pihapiirissä on lisäksi ilmeisesti siirretty aitta- ja tallirakennus sekä 1940-1950 –lukujen vaihteesta oleva rakennus, joka vaikuttaa kanalta.

Kuva 69. Ajopelto lounaasta. Henrik Wager 2003.

4. Katula (5:14)

Kukkusmäen juurella, peltolaaksosta kohoavan korkean rinteiden laella sijaitseva Katulan entinen sotilasvirkamiestalo siirrettiin nykyiselle paikalleen 1926 Pakasen ja Sipilän kantatilojen lähetyiltä.⁸⁵ Tila hallitsee maisemaa maamerkin tavoin.

⁸⁵ Suullisia tietoja antaneet Marjatta ja Pentti Leijavuori 04. 11. 2003

Päärakennuksen ulkonäkö on muuttunut myöhempien laajennusten ja peruskorjauksen vuoksi. Ikkunat ovat suurehkot, tuuletusikkunalla varustetut yksiruutuiset ikkunat. Päärakennuksen kanssa samanikäinen, suurehko vuoraamaton hirsinavetta on hyvässä kunnossa ja alkuperäisellään. Pihapiirissä on myös samanikäinen huonokuntoinen aitta ja sauna sekä muita talous- ja ulkorakennuksia. Aitta ja navetta siirrettiin samanaikaisesti päärakennuksen kanssa. Siirretyt rakennukset ovat 1800-luvulta.

Kuva 70. Katulan päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

5. Pakanen (rek.no ?)

Pakasta pidetään kylän vanhimpana talona. Siitä on mainintoja 1540-luvulta. Pakanen oli ratsutilana 1600-luvun alussa. Nykyisellä suvulla tila on ollut vuodesta 1649 lähtien.⁸⁶

Nykyinen suurehko, puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1940-luvun lopussa. Vanha, 1750-luvulta peräisin ollut päärakennus purettiin tuolloin huonokuntoisena. Vanha päärakennus sijaitsi Katulan talon tapaan Sipilän lähetyvillä. Tilan navetta on 1950-luvulta ja muut ulkorakennukset ovat uudempia.

Pihapiirin itäpuolella on vanhuuden taloksi 1960-luvulla rakennettu pienehkö omakotitalo sekä 1950-luvulla rakennettu pieni kotitarvesaha. Sahan sirkkeli ja kuljettimet ovat säilyneet.

⁸⁶ Jussila 1977, 15, 86; Suullisia tietoja antanut Pakasen isäntä 05. 11. 2003

Kuva 71. Pakasen 1940-luvun lopussa rakennettu päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

6. Metsämäki (2:4)

Lähes romahtamispisteessä olevan entisen rintamamies- / siirtolaistilan päärakennus on rakennettu 1940-luvun puolivälissä. Tilan navetta on romahtanut. Tila on lohkottu Sipilän kantatilasta rintamamiestilaksi. Tila on ollut hylättynä vuosikymmeniä.⁸⁷

7. Sipilä (rek:no)

Sipilän kantatilasta on Pakasen tapaan mainintoja 1540-luvulta. Se on keskiaikaisen kylän ainoa alkuperäisellä paikallaan oleva talo. Katulan ja Pakasen talot olivat lähes kiinni Sipilässä, muodostaen tiiviin kylärakenteen. Nykyinen päärakennus on vuodelta 1900. Se on peruskorjattu 1980-luvulla, mutta sitä ei ole laajennettu. Rakennuksen ulkoasu on säilynyt 1900-luvun asussa. T-ikkunat on uusittu peruskorjauksen yhteydessä.

Kuva 72. Sipilän päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

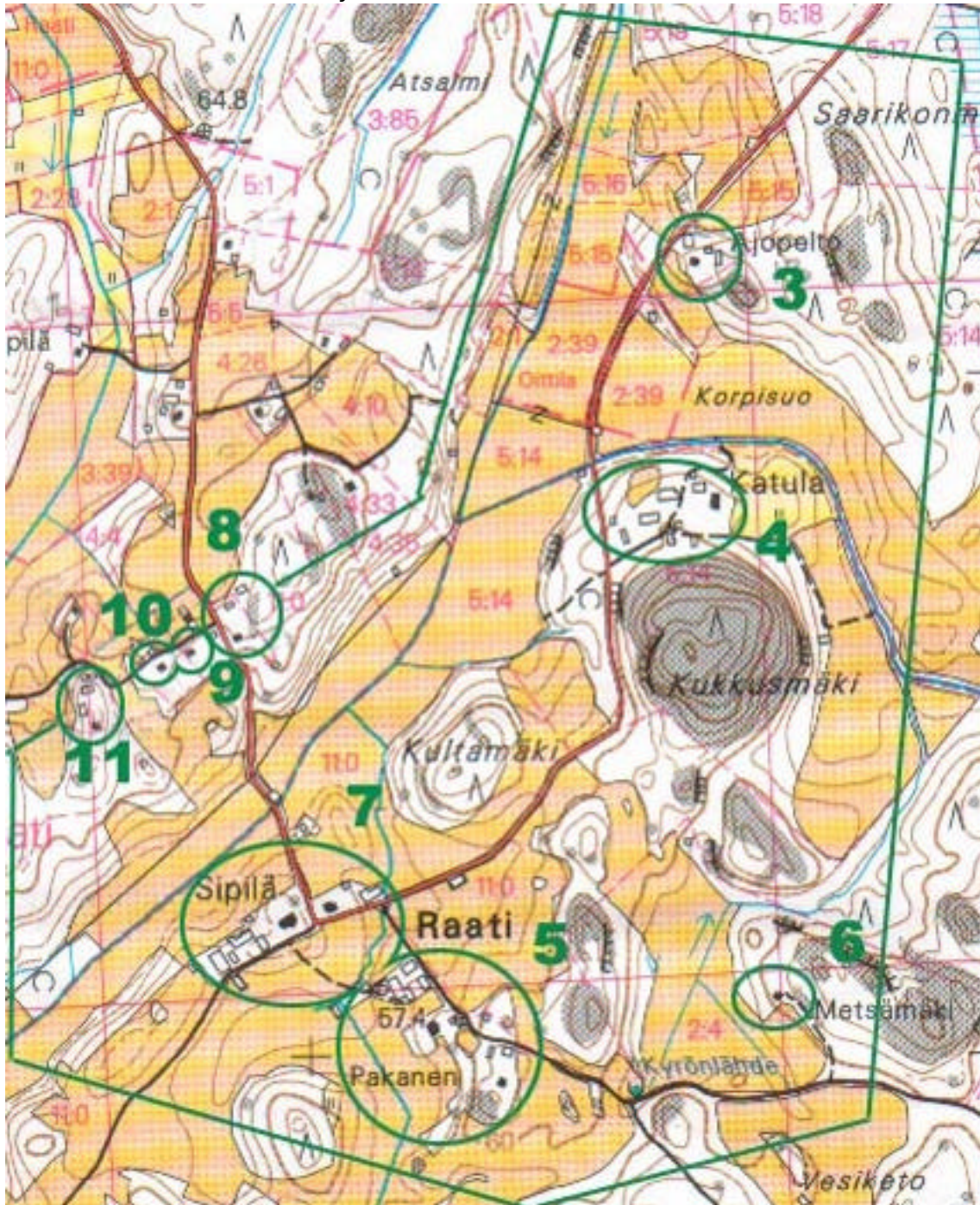
Pihan laidalla on vuonna 1909 rakennettu sauna sekä päärakennuksen kanssa samanikäinen karjakon asunto ja sen yhteydessä olevan tallin osa. Talousrakennukset ovat 1930-luvulla rakennettua puimalaa lukuun ottamatta 1980-luvulta. Päärakennusta vastapäätä, tien itäpuolella on 1930-1940 -lukujen vaihteessa rakennettu tilan vanhan isännän vanhuuden talo (Kulmala).

⁸⁷ Suullisia tietoja antanut Tuija Pakkasmaa 05. 11. 2003

Hyväkuntoinen, puolitoistakerroksinen rakennus on tilapäiskäytössä. Sitä on laajennettu myöhemmin.⁸⁸

8. Entinen rintamamies-/siirtolaistila (4:19)

Tilan puolitoistakerroksinen 1940-1950 –lukujen vaihteesta oleva päärakennus sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla peltolaaksosta kohoavan korkean mäen laella. Pihapiirissä on samanikäinen hirsinen navetta ja lautarakenteinen lato. Rakennukset ovat hyväkuntoiset. Entinen tilakeskus on asuinkäytössä.

Raadin kylän viljelylaaksoon sijoittuvat kohteet. Pakasen, Sipilän ja Katulan kantatilojen sekä jälleenrakennuskaudella perustettujen siirtolaisten ja rintamamiestilojen vaikutuksesta syntynyt kulttuurimaisemakokonaisuus on rajattu. Rajaus on viitteellinen. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

⁸⁸ Jussila 1977, s. 15; Suullisia tietoja antanut Tuija Pakkasmaa 05. 11. 2003.

Kohteet 8 -11 sijaitsevat maisemallisesti näkyvällä paikalla syvän peltolaakson luoteispuolelta kohoavan rinteen laella. Ne luovat ajallista kerrostumaa kulttuurimaisemaan nivoutuvaan rakennuskantaan. Sipilän hyvin säilynyt päärakennus antaa hyvän kuvan suuren tilakeskuksen 1900-luvun alun päärakennuksesta, Pakasen päärakennus puolestaan on hyvä esimerkki 1940-1950 -lukujen vaihteen suuren tilakeskuksen päärakennuksesta. Laiskan tien varrella olevat rakennukset kertovat rintamamies- ja siirtolaistilojen päärakennusten koosta ja arkkitehtonisista, tyyppitalovaikutteisista pyrkimyksistä ja Katulan entinen torppa on muistuma 1900-luvun alun torppien talonpoikaisesta, pienimuotoisesta rakentamisesta. Myös Katulan sotilasvirkamiestalo (kohde 4) on maisemallisesti hallitsevalla paikalla. Keskiaikaisen kylän rakennuksista ainoastaan Sipilän talo on vanhalla paikallaan. Tilakeskuksiin oleellisesti liittyvät ja niitä ympäröivät peltoalueet ovat oleellinen osa kulttuurimaisemakokonaisuutta.

Laiskantie

9. Asuinrakennus (4:5)

Suurehko, lohkokiviperustuksella oleva puolitoistakerroksinen rakennus on rakennus- ja huonerekisteritietojen mukaan rakennettu 1920. Taloa peruskorjataan.

Kuva 73. Laiskantien varrella oleva, 1920-luvulla rakennettu asuinrakennus idästä. Henrik Wager 2003.

10. Entinen Katulan torppa (4:3)

Pieni, yksikerroksinen luonnonkiviperustuksella oleva rakennus on rakennettu 1870-luvulla. Kyseessä lienee Katulan sotilasvirkamiestalon torppa. Hyväkuntoinen rakennus on vapaa-ajanasuntuna. Talo on lähes kiinni Laiskan tiessä. Tien pohjoispuolella on hyväkuntoinen, taloon kuuluva liiterirakennus.

Kuva 74. Entinen Katulan torppa idästä. Henrik Wager 2003.

11. Mäkilä (4:23)

Puolitoistakerroksinen rakennus on pystytetty 1940-luvun alussa asuinrakennukseksi. Tontilla on uusi, 1990-luvulla rakennettu omakotitalo. Vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan paikalla on ollut Mäkilä –niminen torppa. On mahdollista, että rakennuksessa on hyödynnetty torpan rakenteita. Osa rakennuksesta on nurkkakivillä.

12. Rintamamiestalo (4:28)

Pieni, yksikerroksinen 1940-luvulta oleva talo on muuttunut ulkoasultaan peruskorjausten ja laajennusten vuoksi. Vapaa-ajanasuntona oleva rakennus sijaitsee komealla paikalla peltolaaksosta kohoavan jyrkähkön kumpareen laella.

13. Kovessalo (2:5)

Sipilän tilasta erotetulla tontilla oleva puolitoistakerroksinen, entinen rintamamiestalo on hyväkuntoinen. Se on rakennettu 1940-luvulla. Vapaa-ajanasuntona oleva rakennus on vuorattu myöhemmin keltaisilla mineriittilevyillä. Talon lähetyvillä on karjan kulkemista varten pengerretty polku.

14. Asuinrakennus (1:17)

Lohko- ja luonnonkiviperustuksella oleva, malkakattoinen, puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu 1900-luvun alussa. Rakennuksen suhteet ovat suurehkot. Metsän reunassa kiinni oleva hyväkuntoinen talo on vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä on uudempi saunarakennus. Rakennuksen paikalla ja läheisyydessä on vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan ollut torppia, joista Aholan torppa on jäljellä.

Taloa vastapäätä, Laiskan tien eteläpuolella on uudempia (1980-2000-l) vapaa-ajanasuntoja.

Kuva 75. Vapaa-ajanasuntona oleva vanhempi asuinrakennus etelästä.
Henrik Wager 2003.

15. Rintamamiestalo (1:5)

Pienen pellon etelälaidassa sijaitseva 1940-1950 –luvulla rakennetun puolitoistakerroksisen talon itäpuolella kulkee pieni puro, joka laskee melko jyrkkää rinnettä pitkin. Rinteen pohjukassa ovat rakennuksen perustukset ja sieltä löytynyt, talon pihalla oleva myllynkivi viittaavat siihen, että paikalla on ollut puromylly. Harmailla mineriittilevyillä vuorattu rintamamiestalo on vapaa-ajanasuntona.

16. Ahola (1:1)

Entinen Pakasen kantatilan torppa on vapaa-ajanasuntona. Luonnonkiviperustuksella oleva pieni, yksikerroksinen rakennus on hyvässä kunnossa. Peiterimavuoratun talon pohjoisjulkisivu on vuoraamaton. 1900-luvun alusta olevan rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Pihapiirissä on pieni liiterirakennus ja Laiskan tien pohjoispuolella talli. Tallin lähetyvillä on puretun rakennuksen perustuksia.

Torpan itäpuolella on louhittu / kaivettu uoma, joka johtaa etelässä olevan pellon halki vanhalle myllynpaikalle. Uoman pohjoispäässä on myöhemmin (?) kaivettu metsälampi. Aholasta pohjoiseen sijaitsevassa Tervakorvessa on poltettu tervaa, mistä muistumana on tervahautoja.⁸⁹ Vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan Tervakorven itäosassa on ollut mäkitupa. Se on purettu, mutta sen paikalla/lähetyvillä on 1940-luvulla rakennettu rintamamiestila (kohde 22).

⁸⁹ Suullisia tietoja antanut Tuija Pakkasmaa 05. 11. 2003

Kuva 76. Aholan torppa lännestä. Henrik Wager 2003.

Raati-Tavola läntinen kylätie, Raati

Kylätie kulkee peltovainioiden halki. Alueelle luonteenomaista on pienehköjen tilojen sijoittuminen tien varteen ja niiltä avautuva melko kapea, mutta osittain syvätkö peltolaakso. Tien keskivaiheilla maasto muuttuu jyrkkiäkin rinteitä omaavaksi luonnonmetsäksi. Luonnonmaisemalle tyypillisiä piirteitä ovat myös suurehkot korkeuserot.

17. Harmiskari (2:1)

Lähes kylätiessä kiinni oleva, pienehkö, yksikerroksinen ja satulakattoinen päärakennus on rakennettu 1860 –luvun puolivälissä. Katteena olevan kattotiilen alla on vanha pärekatto. Kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Harmiskari oli alun perin Sipilän tilan torppa. Itsenäinen tila siitä muodostettiin torpparilain säätämisen aikaan 1921. Päärakennusta on laajennettu tasakattoisella elintasosiivellä 1970-luvun alussa. Pihapiirissä oleva kanala on 1960-luvun alusta ja nykyisin varastokäytössä. Uusi talousrakennus on 1970-luvun alusta. Pihapiirin laidalla on myös ränsistynyt sauna, joka on ilmeisesti samanikäinen päärakennuksen vanhimman osan kanssa. Myös sitä on laajennettu myöhemmin.⁹⁰

Kuva 77. Harmiskari idästä. Henrik Wager 2003.

⁹⁰ Suullisia tietoja antanut Matti Aaltonen 11. 11. 2003

18. Männistö(4:32)

Puolitoistakerroksinen entisen rintamamies-/siirtolaistilan päärakennus on rakennettu 1940-1950 –lukujen vaihteessa. Pihapiirissä on samanikäinen talli. Hyväkuntoinen, alkuperäisellään oleva päärakennus on asuinkäytössä.

19. Entinen rintamamies- / siirtolaistila(4:36)

Puolitoistakerroksinen päärakennus on samanikäinen Männistön kanssa. Sen ulkoasu on kuitenkin muuttunut peruskorjauksen ja laajennuksen myötä. Pihalla on hirsi-/lautarakenteinen talli / riihi.

20. Kemppilä (6:10)

Entinen rintamamies-/siirtolaistila sijaitsee metsärinteen alareunassa, kapeasta peltolaaksosta nousevan kumpareen laella. Puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1940-luvulla. Sen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Sementtitiilinen navetta on samanikäinen. Tila on vapaa-ajanasuntona.

Kuva 78. Kemppilä idästä. Henrik Wager 2003.

21. Asuinrakennus (5:4)

Pienehkön, yksikerroksisen rakennuksen detaljit, kuten ikkunat viittaavat 1940-lukuun. Sen perustus on osittain lohkokivestä ja osittain betonista. Rakennus saattaa rungoltaan olla vanhempikin. Paikka on ollut rakennettu 1920-luvun alussa. Pienehköllä pihalla on pieni hirsinen sauna. Rakennukset ovat vapaa-ajan käytössä. Talo on lähes kiinni maantiessä ja sen pohjoispuolelta alkaa laaja, kallioinen metsävyöhyke.

22. Tervakorpi, (3:10)

Puolitoistakerroksisen entisen rintamamies- / siirtolaistalon ulkoasu on muuttunut peruskorjausten myötä. 1940-luvulla rakennettu talo sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla, korkeahkon mäen laella. Pihapiirissä on päärakennuksen kanssa samanikäinen liiteri. Nykyisen talon paikalla tai sen lähetyvillä on ollut mäkitupa.

Raati-Tavola läntinen kylätie, Tavola

23. Koivisto (3:83)

Tavolan ja Paloniemen rajalla sijaitseva Koivisto on ollut Kosken kantatilan torppa. Siitä tuli itsenäinen tila 1910-1920 lukujen vaihteessa. Päärakennus valmistui 1924. Se on tyhjiään ja erittäin huonossa kunnossa, mm. katto ja osa toisesta pitkäjulkisivusta on romahtanut. Rakennus on ollut tyhjiään lähes 25 vuotta. Uusi yksikerroksinen, tiiliverhoiltu päärakennus valmistui vanhan päärakennuksen länsipuolella olevan mäen laelle 1979. Vanha torpparin mökki oli uuden ja vanhan päärakennuksen välissä. Tilan vanhan navetan perustukset ovat

vanhaa päärakennusta vastapäätä, kylätien länsipuolella. Tien itäpuolella on suurehko lautarakenteinen talli.⁹¹

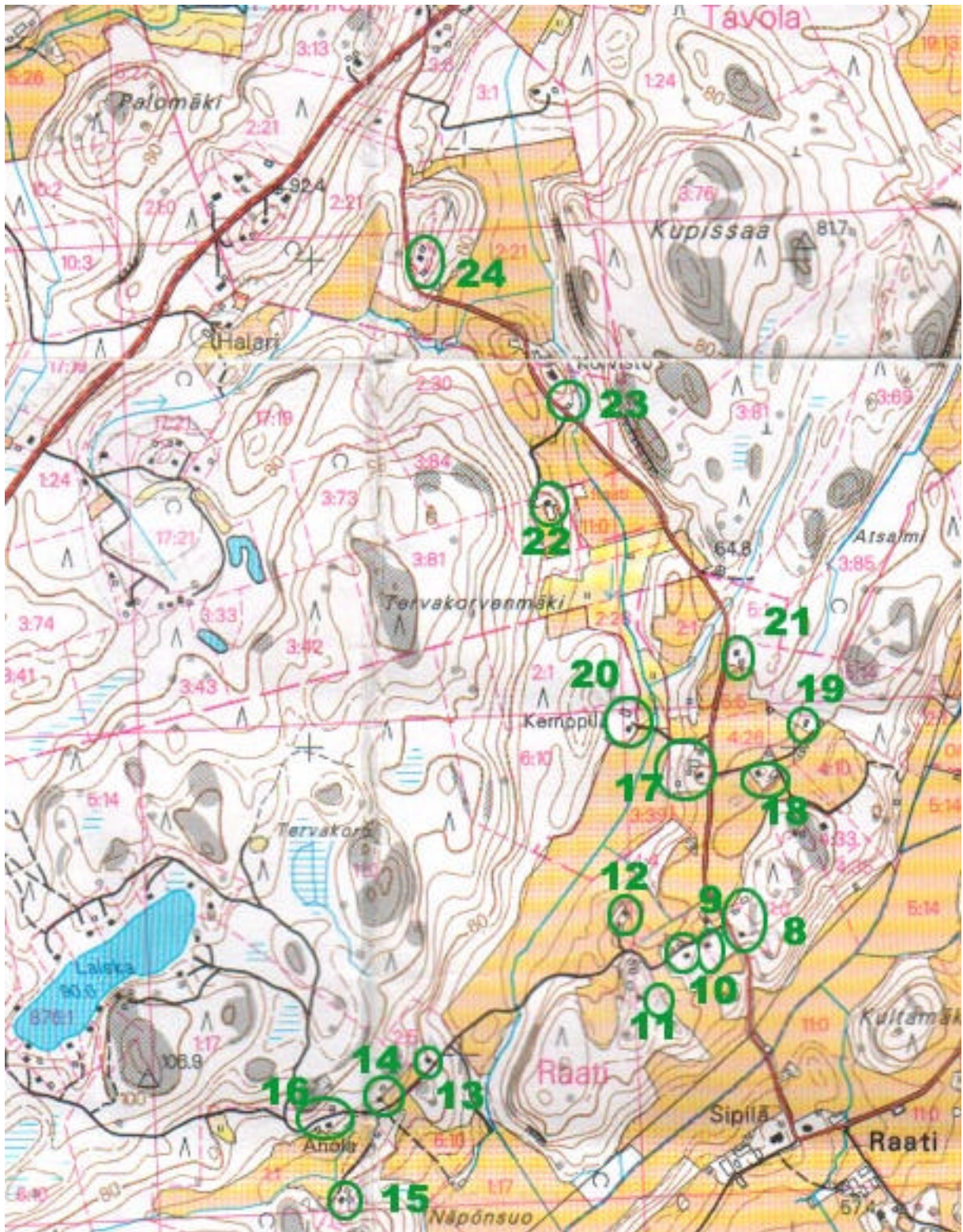
Kuva 79. Koiviston entinen, romahtamispisteessä oleva päärakennus lounaasta. Henrik Wager 2003.

24. Entinen rintamamies- / siirtolaistila, (Lövkulla?) (2:4)

Puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1940-1950 –luvulla. Hyväkuntoinen talo on vapaa-ajanasuntona. Pihalla on uudempi (1980-l) hirsisauna ja päärakennuksen kanssa samanikäinen liiteri. Rakennukset on ilmeisesti rakennettu Lövkullan torpan paikalle. Torpan rakennukset on purettu.

Kylätien pohjoispäästä itään erkanevan tien päässä on ollut Rintala –niminen torppa tai mäkitupa. Torpan rakennukset on purettu ja uusi, yksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1960-luvulla (3:1?). Pihapiirissä on liiterirakennus. Rakennukset ovat vapaa-ajan käytössä.

⁹¹ Suullisia tietoja antanut Koiviston emäntä 05. 11. 2003

Laiskantien sekä Raatista Tavolaan johtavan läntisen kylätien varrella olevat kohteet. Pienehköjen tilojen ja entisten torppien ympärille on muotoutunut kapeahko peltomaisema, joka muodostaa pienempiä kulttuurimaisemallisia kokonaisuuksia. Maisemallisesti vaikuttavia ovat Sipiän ja Laiskantien risteysmäkeen rajautuva alue sekä Laiskantien pohjoisen puoleinen peltoalue, pientiloineen, joista vanhin Harmiskari (kohde 17) palautuu 1860-luvulle. Alue rajautuu kohteen 21 pohjoispuoleiseen metsävyöhykkeeseen. Lähde. Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (Ei julkaisulupaa).

Saukkola-Sammatti maantie (Tavola, Paloniemi)

Saukkola-Sammatti –maantien varrelle ja ympäristöön keskittynyt rakennuskanta ei muodosta yhtenäistä kulttuurimaisemallista kokonaisuutta. Joukossa on 1980- ja 2000- luvuilla rakennettuja omakotitaloja ja vapaa-ajanasuntoja, mutta myös pitäjän vanhempaan historiaan kuuluvia yksittäisiä kohteita, kuten tilakeskuksia ja mäkitupia. Kolme rakennusta alueella sijaitsevat Paloniemen kylässä (kohteet 8-10).

1. Alhonrinne (8:2)

Tilakeskuksen suurehko, puolitoistakerroksinen päärakennus on valmistunut 1937, mutta sen ulkoasu on 1960-luvulta, jolloin rakennus peruskorjattiin. Tila on ollut aikaisemmin Pakkalan torppa. Pihapiirissä on sementtitiilinen navetta. Päärakennuksen lounaispuolella on 1940-luvun alussa rakennettu syytinkirakennus. Se on tyhjillään ja päässyt rapistumaan.

2. Alhonpää (rek.no?)

Alhonpää on ollut alkujaan 1910-luvun alussa perustettu lkustin torppa. Nykyinen puolitoistakerroksinen päärakennus on valmistunut 1940-luvun puolivälissä. Torpan rakennukset on purettu. Pihapiirissä on vanhempi hirsinen aitta, joka on saattanut kuulua torppaan sekä 1940-luvulta oleva liiteri- ja tallirakennus. Tila sijaitsee näkyvällä paikalla peltojen ympäröimänä. Pellon laidassa on pieni hirsinen sauna. Alhonpään pohjois-, itä- ja länsipuolella on uudempaa (1980-1990-l) omakotitalo- ja vapaa-ajan asutusta.

Kuva 80. Alhonpään päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

3. Pohjola (18:5)

Pohjola on 1950-luvun alussa perustettu siirtolaistila. Samanikäistä, puolitoistakerroksellista päärakennusta on laajennettu myöhemmin. Talo on vuorattu mineriiilevyillä. Pihapiirissä on samanikäinen navetta ja liiteri. Pihapiirissä on myös lekaharkkoinen, 1980-luvun alussa rakennettu suurehko korjaamorakennus.

Pohjolan länsipuolella ja Sevolammen rannoilla on uudempaa vapaa-ajan asutusta.

4. Entinen mäkitupa (1:8)

Pieni, yksikerroksinen rakennus on aivan maantiessä kiinni, sen pohjoispuolella. Rakennus on todennäköisesti rakennettu 1910-/1920-luvun vaihteessa, mutta sitä on laajennettu ilmeisesti 1940-luvulla. Osa ikkunoista on kuusi- ja osa kaksiruutuisia. Ikkunat ovat alkuperäiset. Todennäköisesti rakennus on käsittänyt alun perin vain tuvan. Hyväkuntoinen rakennus on Vapaa-ajanasuntona.

Kuva 81. Lähes Saukkola-Sammatin maantiessä kiinni oleva entinen mäkitupa. Sitä on laajennettu todennäköisesti 1940-1950 –luvulla. Henrik Wager.

5. Entinen mäkitupa (rek.no?)

Edellistä rakennusta viistottain vastapäätä etelässä on sitä hieman suurempi, samanikäinen asuinrakennus. Hyväkuntoisen rakennuksen kuisti on uudempi, mutta kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Talo on vapaa-ajanasuntona.

6. Santala (1:2)

Santalalan tila on lohkottu Kosken kantatilasta 1800-1900 –lukujen vaihteessa. Entinen, pienekö, yksikerroksinen päärakennus on säilynyt. Hyväkuntoisen rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennusta on laajennettu myöhemmin kuistilla. Rakennus on tyhjillään. Tilan uusi, yksikerroksinen päärakennus on 1960-luvun puolivälistä.

Kuva 82. Santalan entinen päärakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

7. Metsola (1:11)

Entinen tila sijaitsee lähes vastapäätä Santalaa, maantien pohjoispuolella. Tila on Santalaa nuorempi ja sen rakennukset ovat 1910- luvun alusta. Yksikerroksinen, Santalaa kookkaampi päärakennus on hyväkuntoinen. Luonnonkiviperustuksella olevan rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennuksessa on parikuisti. Pihapiirissä oleva melko kookas

hirsinen navetta vaikuttaa samanikäiseltä päärakennuksen kanssa, mutta erillinen hirsinen saunarakennus lienee 1940-luvulta. Tila on loivalla rinteellä, aivan metsärajaan kiinni. Tilan ja maantien väliin jää kapea peltokaistale. Rakennukset ovat tyhjillään ja piha on pusikoitunut.

Kuva 83. Metsolan päärakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

8. Entinen Alangon kauppa (Paloniemi 3:3)

Pienehkössä, todennäköisesti 1910-1920 –lukujen vaihteessa rakennetussa talossa on pidetty kauppaa. Rakennuksessa on pienehköt, alkuperäiset T-ikkunat. Luonnonkiviperustuksella olevaa kapearunkoista taloa on laajennettu lähes kaksinkertaiseksi alkuperäisestä (1930-/1940-luvulla?).

Kuva 84. Entinen Alangon kauppa pohjoisesta: Henrik Wager 2003.

9. Asuinrakennus (Paloniemi 3:6)

Lähes Alangon kauppaa vastapäätä, Saukkola-Sammatti tien ja Raatintien risteyksessä oleva kaksikerroksinen asuinrakennus on rakennettu ilmeisesti 1930-luvulla, mutta sen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten vuoksi huomattavasti. Rakennus on komealla paikalla, jyrkähkön rinteiden laella.

Taloa seuraava rakennuskanta Saukkola-Sammatti maantien varrella, Sammatin kunnanrajalle saakka koostuu yhtä poikkeusta lukuun ottamatta 1980-1990 –luvuilla rakennetuista omakotitaloista ja vapaa-ajan asunnoista.

10. Mikkola (Paloniemi 3:16)

Mikkola sijaitsee komealla paikalla metsän ympäröimällä korkeahkolla rinteellä. Suurehko kaksikerroksinen asuinrakennus on 1950-1960 –lukujen vaihteesta. Paikka on tosin ollut asuttu jo aiemmin. Mikkola on vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä on myös uudempi, pienehkö asuinrakennus.

11. Takasuo, tilakeskus (rek:no?)

Tila on perustettu 1950-luvun alussa. Samanikäisen päärakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten myötä. Tila sijaitsee pienehkön peltolaakson pohjukassa, kalliorinteen juurella.

12. Lehtilä, tilakeskus (5:14?)

Lehtilä on ollut alun perin 1800-luvun alussa perustettu Sohlbackana tunnettu Kuuston kantatilan torppa. Torpan rakennukset on purettu. Nykyinen puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1950-luvun puolivälissä.

13. Koivumäki (5:13)

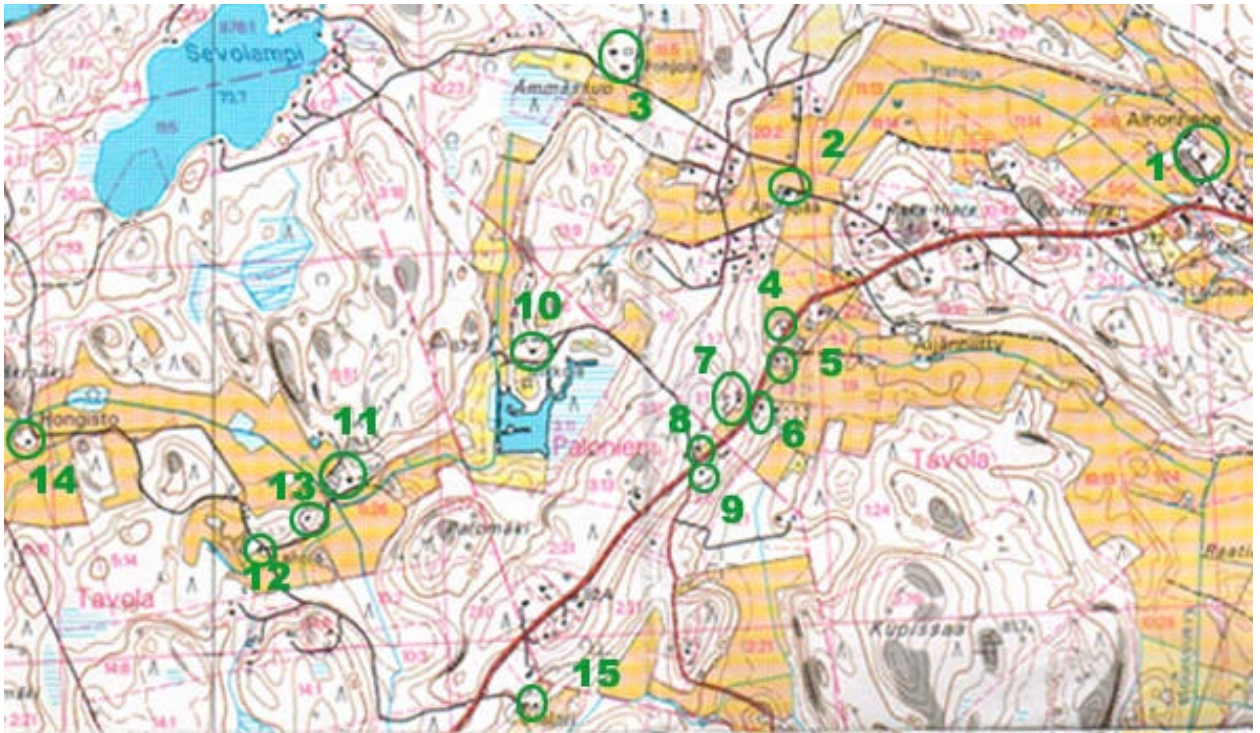
Lehtimäen vanha isäntä rakennutti Koivumäen puolitoistakerroksisen talon vanhuuden asunnokseen 1920-/1930-luvun vaihteessa. Rakennus käsitti alun perin tuvan ja kamarin. Taloa on laajennettu ja korotettu myöhemmin lähes kaksinkertaiseksi. Talon peruskorjauksessa mm. ikkunat ja ovet on uusittu. Se on nykyisin vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä on vanhempia, pienehköjä ulkorakennuksia sekä 1990-luvun lopussa rakennettu, ympäristöönsä sopeutuva kaksikerroksinen asuinrakennus.

14. Hongisto (5:48)

Hongisto on muodostettu Kuuston kantatilasta itsenäiseksi tilaksi. Puolitoistakerroksinen päärakennus on 1950-luvulta. Sen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten vuoksi, mm. ikkunat ovat yksiruutuiset, tuuletusikkunalla varustetut. Pihapiirissä on päärakennuksen kanssa samanikäinen sementtitiilinen navetta ja liiteri.

15. (47) Halari (17:19)

Rintama- tai siirtolaistila on perustettu 1940-/1950-luvun vaihteessa. Puolitoistakerroksien päärakennus on samanikäinen. Pihapiirissä on samanikäinen sementtitiilinen navetta. Hyväkuntoinen talo on ilmeisesti vapaa-ajanasuntona.

Saukkola-Sammatti maantien varrelle, Tavolan ja Paloniemen kyliin sijoittuvat yksittäiset kohteet. Kuriositeettina voi mainita, että Paloniemen kylä nivoutuu Lohjan kartanoon ja on ollut osa Lohjaa. Sevolammen rannoille on rakentunut uudempaa, pienimuotoista vapaa-ajan asutusta. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Oinolan kylä⁹²

Nummi-Pusulassa on kaksi, Oinolan ja Kovelan kyliin sijoittuvaa aluetta, joihin on ryhmittynyt keskittymä 1940-1950 –luvuilla perustettuja rintamamies- ja siirtolaistiloja. Lammenpään (1), Latoniityn (2) ja Kivilähteen (5) tilat ovat tosin vanhempia. Vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan Lammenpää ja Latoniitty ovat olleet tuolloin tiloina. Kivilähteen paikalla on ollut mäkitupa.

Osa rintamamies- ja siirtolaistiloista on rakennuksineen ja tiluksineen alkuperäisillään, mutta osaa on laajennettu tai rakennettu uudisrakennuksia. Tilat ovat pääosin ilmeisesti vain asuinkäytössä ja pellot on vuokrattu. Alueilla on myös vapaa-ajan asutusta.

Tyypitalopiirteet rintamamies- ja siirtolaistilojen päärakennuksissa ovat selkeät. Niissä on suorakaiteen muotoinen pohjakaava, usein katettu sisäänkäynti pitkässä julkisivussa ja satulakatto. Julkisivuarkkitehtuuri on niukan asiallinen. Pitkässä julkisivussa on lähes poikkeuksetta pelkistetyt kaksiruutuiset ikkunat ja ylemmän kerroksen päädyssä kaksi- tai kolmiruutuiset ikkunat. Vuorauksena on peiterima ja ulkoväritys on hillityn vaalea.

Toisaalta ulkorakennukset noudattavat talonpoikaista rakennustapaa. Ne ovat joko ranka- tai hirsirakenteisia, usein peiterimavuorattuja ja punaiseksi maalattuja. Satulakattoisissa rakennuksissa on useissa tapauksissa katteena sementtitiili. Tilakeskusten peltotilukset alkavat lähes poikkeuksetta välittömästi pihapiiristä.

1. Lammenpää (5:7)

Sorvaston järven eteläpuolella sijaitsevan Lammenpään päärakennus on rakennettu luonnonkiviperustukselle. Osa T-ikkunoista on alkuperäisillään, mutta osa on uusittu yksiruutuisina. Puolitoistakerroksinen talo on rakennettu 1920. Hyväkuntoinen talo on vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä on pieni hirsisauna ja liiteri. Rakennukset sijaitsevat loivan kumpareen laella ja niiden pohjoispuolella on pieni peltotilkku. Tilan luoteispuolella on kapea, mutta syvä peltolaakso, joka alkaa Sorvaston länsipohjukasta.

⁹² Inventoituun alueeseen kuuluvan Syvälammen ja Kalattoman järvien rannoilla on uudempaa kesäasutusta.

Sorvaston järven länsipuolella on kaksi 1970-1980 –luvulla rakennettua pienehköä kesämökkiä.

Kuva 85. Lammenpää pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

2. Latoniitty (5:27)

Tilan, pienehkö, yksikerroksinen, mineriittilevyvuorattu päärakennus on rakennettu 1970-luvulla. Latoniitty sijaitsee kauniilla paikalla, Sorvaston järvelle antavan rinteiden laella. Pihapiirissä on huonokuntoinen hirsinavetta ja pihapiirin ulkopuolella pellon laidassa, kahdesta osasta salvottu hirsinen asuinrakennus. Talo on vuoraamaton. Rakennuksen toinen osa on luonnonkivi-perustuksella ja toinen betoniharkkoilla. Navetta ja asuinrakennus lienevät 1910-1920-luvulta, mutta ne voivat olla vanhempiakin.

Latoniityn koillispuolella, Sorvaston rannalla on 1970-1980 –luvuilla rakennettuja pienehköjä vapaa-ajanasuntoja.

Kuva 86. Latoniitylle johtavan tien varressa oleva paritupapohjainen rakennus lounaasta. Henrik Wager 2003.

3. Tiensivu (Nummenkylä13:0)

Entinen siirtolaistila käsittää 1950 –luvun alussa rakennetun, puolitoistakerroksisen päärakennuksen sekä sementtitiilisen navetan. Päärakennusta on laajennettu myöhemmin. Tilan lautarakenteinen kuivuri sijaitsee tilan eteläpuolella, tien varressa. Tilan pellot avautuvat sen länsipuolella.

Kuva 87. Tiensivun –tilan päärakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

4. Entinen mäkitupa? (Nummenkylä, rek.no?)

Pienehkö, puolitoistakerroksinen päärakennus on osittain luonnonkivi- ja osittain betoniperustuksella. Julkisivu on vuorattu mineriittilevyllä. Pihapiirissä on sementtitiilinen navetta ja hirsinen sauna. Navetasta on purettu osa.

Paikalla on ollut 1920-luvun lopussa Pöytäkivi –niminen mäkitupa. Nykyinen päärakennus vaikuttaa, vuorausta lukuunottamatta olevan 1940-1950 –luvulta, mutta rungoltaan ja perustukseltaan se saattaa osittain olla vanhempikin.

5. Kivilähde (8:0)

Puolitoistakerroksinen, betoniperustuksella oleva päärakennus on rakennettu 1940-luvun puolivälissä. Sen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Pihapiirissä on useita lautarakenteisia ulkorakennuksia sekä hirsinen, suurehko navetta. Hieman etäämpänä pihapiiristä, pellon laidassa on tilan kuivuri-/latorakennus. Tilakeskus sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla, peltovainioilta kohoavan rinteen laella.

Kuva 88. Kivilähteen päärakennus poikkeaa 1940-luvun tyyppitaloperinteestä ensimmäisen kerroksen ikkunoiden osalta. Henrik Wager 2003.

6. Metsäkumpu (5:16)

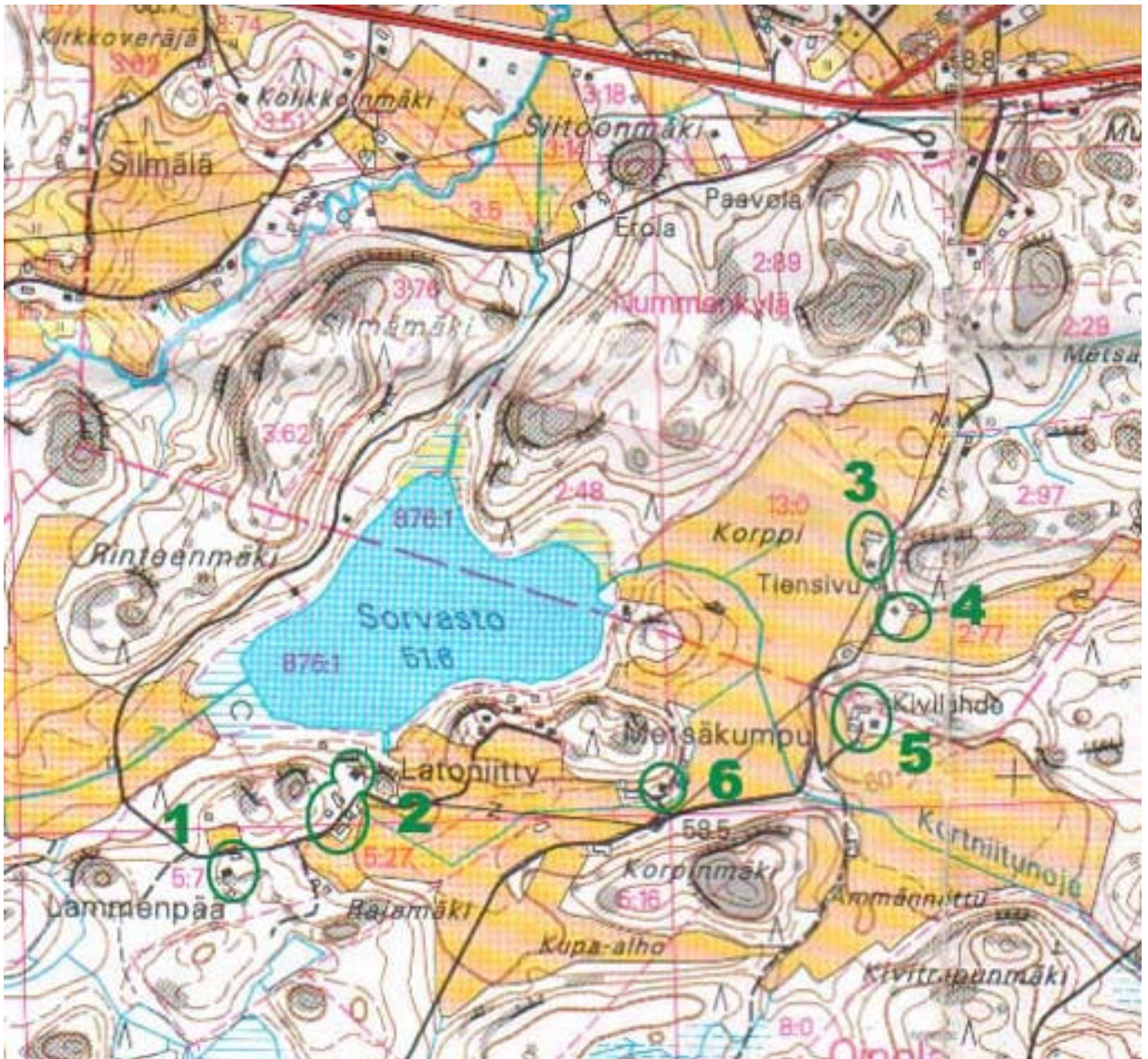
Rintamamies-/siirtolaistila on perustettu 1940-/1950 –lukujen vaihteessa. Tilakeskus käsittää puolitoistakerroksisen päärakennuksen ja sementtitiilisen navetan. Osa päärakennuksen ikkunoista on uusittu yksiruutuisina. Rakennusta on laajennettu pienellä siivellä. Tilalta avautuu näkymä sekä Latoniityn että Kivilähteen ja Tiensivun tilakeskuksiin. Pellot avautuvat välittömästi pihapiiristä.

Kuva 89. Metsäkummun päärakennus on tyypillinen 1940-1950-lukujen tyyppitaloperinteeseen nivoutuva rakennus. Henrik Wager 2003.

Kuva 90. Rintamamies- ja siirtolaistilojen muokkaamaa kulttuurimaisemaa. Näkymä Metsäkummun tilalta Tiensivun ja Kivilähteen tilakeskusten suuntaan. Henrik Wager 2003.

Oinola. Kohteiden sijainti. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

Kovelan kylä

1. Perkiö (26:0)

Siirtolais-/rintamamiestila on muodostettu 1952. Satulakattoinen, puolitoistakerroksinen peiterimavuorattu päärakennus, hirsinavetta sekä puimaliiteri ovat samanikäiset. Päärakennusta on laajennettu siipirakennuksella 1992. Rakennukset sijoittuvat avoimen ja hoidetun pihapiirin ympärille. Tilakeskus sijaitsee sitä ympäröivien peltojen länsilaidassa metsän reunassa. Tilan pellot on vuokrattu ja se on asuinkäytössä. Peltoalueen etelälaidassa, metsäsaarekkeen keskellä on pieni uudempi vapaa-ajanasunto (1:46)

2. Entinen rintamamies-/siirtolaistila (3:7)

Tilakeskus käsittää 1950-luvulla rakennetun rintamamiestalon, hirsinavetan sekä liiteri- ja saunarakennuksen. Satulakattoinen päärakennus on puolitoistakerroksinen ja peiterimavuorattu. Hyväkuntoinen rakennus on asuinkäytössä. Talousrakennukset sijaitsevat pienessä notkelmassa ja päärakennus niistä korkeammalla rinteellä. Tiivis rakennusryhmä on osittain metsän ja tilan peltojen ympäröimä.

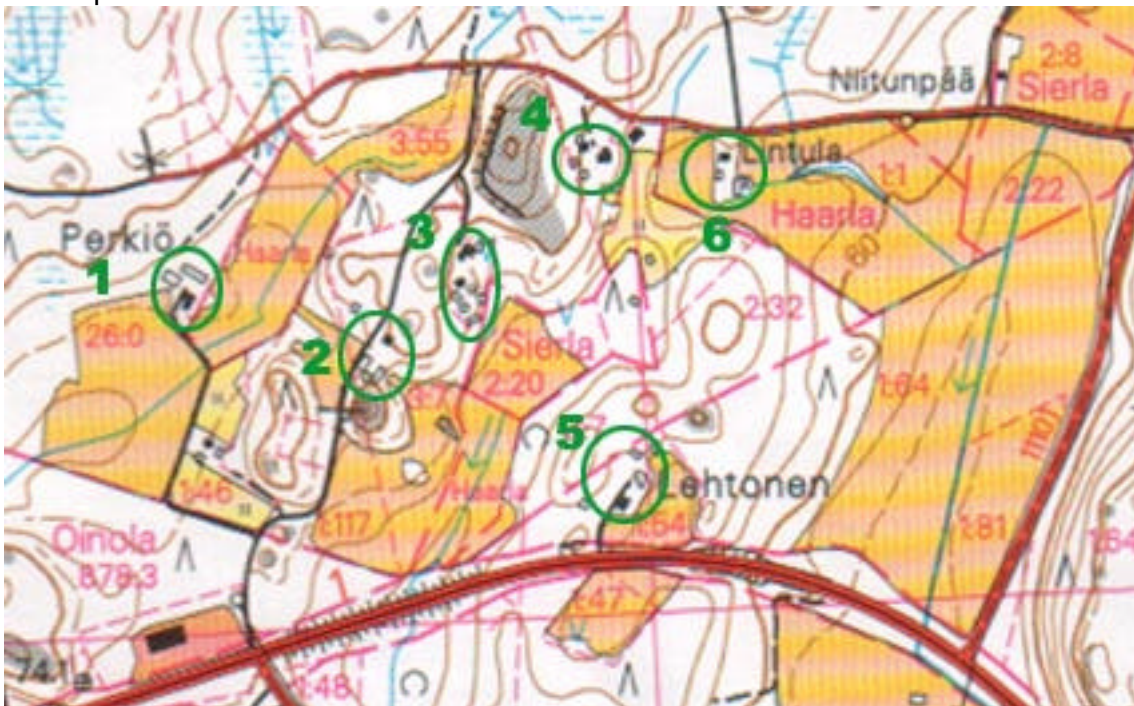
3. Entinen tilakeskus (3:8)

Tilan uusi yksikerroksinen, satulakattoinen päärakennus on betonielementtirakenteinen. Se on rakennettu 1980-1990-luvuilla. Pihapiirissä on vanhempi peiterimavuorattu asuinrakennus. Tyydyttävässä kunnossa olevaa yksikerroksellista rakennusta on laajennettu myöhemmin, mutta kuusiruutuiset ikkunat lienevät alkuperäiset. Rakennus on todennäköisesti 1910-1920 – luvulta

4. Entinen rintamamiestila (2:100?)

Satulakattoinen, puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1950-luvulla tyyppi-piirustusten mukaan tai niitä mukaillen. Pihalle ollaan rakentamassa uutta yksikerroksellista omakotitaloa.

Maantien varrella oleva Lehtosen tila (5) on säilyneistä ulkorakennuksista päätellen samanikäinen edellisten kanssa, mutta päärakennus on rakennettu 1980-luvulla tai vanhaa päärakennusta on peruskorjattu voimakkaasti. Lintulan (6) päärakennus on rakennettu 1980-/1990 –luvulla. Vanhempi navetta (1950-l) on säilynyt. Niitunpään rakennuskanta on myös uudempaa.

Kovela. Kohteiden sijainti. Lähde: Peruskartta 2023 11. Maanmittaushallitus (ei julkaisulupaa).

NUMMEN KIRKONKYLÄ - KOHTEET

Pitkäjärven itäpuolelle syntynyt Nummen kirkonkylä sijoittuu kahdelle, Nummenjoen toisistaan erottamalle kylämäelle. Pitkäjärvi on myös ollut liikenteellisesti merkittävä liikenneväylä. Nummen kirkonkylän ja sen pohjoispäässä olevan Järvenpään kylän välillä oli vilkas höyrylaivaliikenne 1900-luvun alkuun saakka.⁹³

Kirkonkylän itäpuolelta avautuu laaja, avoin viljelymaisema. Tässä inventoinnissa tarkasteltu alue sijoittuu pohjoiselle kylämäelle. Tämä osa myös luetaan varsinaiseksi kirkonkyläksi. Sinne ovat sijoittuneet hallinnolliset rakennukset, kirkko, pappila sekä uusi ja vanha hautausmaa, vanhempi asuinrakentaminen, varhainen sairaanhoito ja vapaa-ajan toiminta.

Vanhimpiin säilyneisiin kunnallisiin rakennuksiin lukeutuvat viljamakasiinit, entinen pitäjän tupa, kunnanlääkärin ja nimismiehen talot sekä kulkutautisairaala. Muita säilyneitä vanhempia julkisia rakennuksia ovat työväentalo sekä entinen apteekki ja 1950-luvulla rakennetut pappila ja terveystalo. Säilyneet rakennukset konkretisoivat kirkonkylän 1800-luvun lopulla alkanutta kehityskulkua, jolloin pitäjiin perustettiin kunnanlääkärin ja nimismiehen virkoja ja apteekkarin oikeuksia myönnettiin myös maaseudulle. Ammattikuntien edustajien rakennukset pystytettiin usein maisemallisesti parhaille paikoille ja niiden suunnittelijoina käytettiin usein arkkitehteja. Näin myös rakentamisen uudet tyylit ja virtaukset levisivät maaseudulle, jossa muutoin pitäydyttiin talonpoikaaisessa rakentamistavassa.⁹⁴ Nummen kirkonkylän ajallisesti eri ikäiset julkiset rakennukset antavat, paitsi että ne konkretisoivat pitäjän julkisen sektorin kehityskulkua, myös kuvan eri aikoina vallinneista arkkitehtonisista suuntauksista.

Vanhemmasta asuinrakennuskannasta on säilynyt muistumana muutama mäkitupa tai torppa sekä 1920-1930 –luville palautuvia huviloita ja asuinrakennuksia. Joen pohjoispuolelle (inventoidun alueen ulkopuolelle) kehittyi pienimuotoista kaupallista ja teollista toimintaa etenkin 1910- ja 1920-luvulla; mm. säästöpankki, osuuskauppa ja suurimpiin teollisiin laitoksiin lukeutuva puusepänverstaas.⁹⁵ Kirkonkylässä on säilynyt museoitu Ylhäisen tila ja toiminnassa oleva Lukkarin tila. Jälkimmäinen ei kuulu inventoitavaan alueeseen.

1. Ylhäisten tila (5:20)

Tila sijaitsee vanhan hautausmaan eteläpuolella, tienristeyksessä. Ylhäinen oli seurakunnan lukkarin virkatalona 1771-1969. Päärakennuksen valmistumisajankohdaksi ilmoitetaan 1772. Ylhäisten ensimmäisenä haltijana ja rakennuttajana oli Johan Ilmonius.

Komean kaksikerroksisen päärakennuksen kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Toisen kerroksen ikkunat ovat hieman korkeammat. Talossa on umpikuisti. Pihapiirissä on talli-/liiterirakennus, hirsinen sauna sekä aitta ja maakellari. Nummentien itäpuolella on suurikokoinen, hirsinen aitta/riihi sekä pienempi liiteri-/tallirakennus. Ne ovat ilmeisesti kuuluneet Ylhäiselle.

Kirkonkylän rakennetun ympäristön muotoutumiseen ovat vaikuttaneet kylän tilakeskukset.⁹⁶ Kotiseutumuseona toimiva Ylhäinen on alkuperäisellään säilynyt, toinen Nummenkylän jäljellä olevista tilakeskuksista. Sen päärakennus on kirkonkylän vanhin asuinrakennus.

⁹³ Ympäristöministeriö 1993 (II), s. 13.

⁹⁴ Knapas & Lounatvuori, 2001, s. 58

⁹⁵ Kts, esim. Härö 1989, s. 8-9; Jussila 1977, s. 341-344.

⁹⁶ Härö 1989, s. 5-6.

Kuva 91. Ylhäisten päärakennus luoteesta. Henrik Wager 2003.

2. Lainajyvästöt

Pitäjänhallinnon tärkeimmäksi taloudelliseksi tehtäväksi 1700-luvulla tuli pitäjänmakasiinin rakentaminen ja ylläpitäminen. Aloite niiden perustamiseen tuli kruunulta, mutta rakentaminen ja hoito oli pitäjäkokouksen vastuulla. Vanhempi lainajyvästö (pohjoisempi) valmistui 1750-luvun alussa. Se rakennettiin tyypilliselle paikalle vanhan kappelikirkon ja (vanhan) hautausmaan viereen. Se oli Porvoon jälkeen varastoltaan suurin pitäjänmakasiini Uudenmaan ja Hämeen läänissä. Lähes kiinni vanhaan lainajyvästöön rakennettiin uusi makasiini 1850-luvulla.⁹⁷

Vanhempi makasiini on pystytetty luonnonkiviperustukselle, varsinaista makasiinia kapeamman hirsikehikon päälle. Uudemman makasiinin kuistissa, ovesa ja voimakkaissa räystääslinjoissa on empireen palautuvaa ilmettä. Uudemmassa makasiinissa on lisäksi komea, luonnonkivestä ladottu porras. Makasiinit sijaitsivat lähes kiinni vanhassa hautausmaassa.

Kuva 92. Lainajyvästöt lounaasta. Etummaisena uudempi, 1800-luvun puolivälissä rakennettu viljamakasiini. Henri Wager 2003.

⁹⁷ Jussila 1977, s. 152, 154; Härö 1989, s. 6.

3. Vanha hautausmaa (srk)

Nummen kylään perustettiin ilmeisesti jo 1500-luvulla pyhättö. Se rakennettiin mahdollisesti vanhan hautausmaan paikoille. Puinen kappelikirkko rakennettiin paikalle 1630-luvun lopussa. 1700-luvun lopussa se oli pahoin rapistunut, minkä vuoksi seurakunta päätti rakentaa uuden kirkon. Hautausmaalla oleva luonnonkivistä muurattu, pyramidikattoinen entinen ruumishuone on mahdollisesti ollut vanhan kappelin sakasti. Pienehköä hautausmaata ympäröi kylmämuurattu kivimuuri.⁹⁸

4. Asuinrakennus (1:20?)

Puolitoistakerroksinen talo on rakennettu 1920-1930 –lukujen vaihteessa. Kuusi- ja yhdeksänruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pihapiirissä on hirsi-/lautarakenteinen liiteri- ja saunarakennus, jossa on myös sementtitiilinen talli.

5. Pappila (srk)

Suurehko, kaksikerroksinen, rapattu pappila rakennettiin 1953 rakennustoimisto Heikki Siikosen laatimien suunnitelmien mukaan. Niukkaa ja asiallista arkkitehtuuria noudattavassa rakennuksessa on 1950-luvun arkkitehtuurille tyypillisiä detaljeja, kuten liuskekiven käyttö sisäänkäynnin portaissa sekä osittain seinäpinnoissa.⁹⁹ Kirkkoherranvirastona oleva pappila sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla kirkonmäellä. Pappilalta avautuu näkymä Pitkäjärvelle.

Kuva 93. Pappila kaakosta. Henrik Wager 2003.

6. Rintamamiestalo (10:0)

Pappilan mäelle, seurakunnan maille rakennettiin viisi rintamamiestaloa 1940-luvun lopun ja 1950-luvun puolivälin aikana. Tämä rakennus eroaa muutoin tyyppiinustusten mukaan tai niitä mukaillen rakennetuista taloista siinä, että se on kaksikerroksinen. Vuonna 1952 valmistuneeseen rakennukseen on rakennettu myöhemmin satulakattoinen kuisti, joka suurehkon kokonsa vuoksi on hieman vieras rakennukselle.

7-10. Rintamamiestalot (11:1, 11:2, 11:3, 11:4)

Puolitoistakerroksiset, satulakattoiset rakennukset sijaitsevat kauniilla paikalla Pitkäjärven rannalle antavalla loivalla rinteellä. Maisemaa hallitsee pappila mäen laelta. Kapeilla ja pienehköillä tonteilla olevien taloihin kuuluu pieni peltotilkku.

Uusi hautausmaa sijaitsee rakennusten itäpuolisen rinteiden laella.

⁹⁸ Jussila 1977, s. 140-141; Härö 1989, s. 5.

⁹⁹ Työpiirustukset ja työselitykset ovat seurakunnan hallussa, kirkkoherranviraston arkistossa.

11. Entinen terveystalo ja neuvola (1:104)

Kirkon itäpuolella sijaitseva, rapattu, osittain yksi- ja kaksikerroksinen terveystalo valmistui 1950. Se rakennettiin Mannerheimin lastensuojeluliitolta tilattujen tyyppipiirustusten (Linnasalmi TT 2) mukaan. Piirustuksia sai tilata 6 000 mk:n hintaan. Työpiirustukset laati arkkitehtitoimisto Linnasalmi 1947 ja päätös rakentamisesta tehtiin 1948. Yksikerroksiseen siipeen sijoitettiin neuvola ja kaksikerroksiseen osaan asunnot terveydenhoitajalle, kätilölle ja kodinhoitajalle. Talossa oli myös tilapäinen asunto esim. vahtimestarille tai vierailijoille. Kellarikerroksessa oli sauna. Pihalle oli erillinen Uudenmaan läänin maanviljelysseuran 1950 –laatima puutarhasuunnitelma. Nykyisin lähes avointa pihaa kiertää matalaksi leikattu pensasaita. Lähes neljän miljoonan markan kokonaiskustannuksista kunta maksoi lähes 2,5 miljoonaa, Mannerheim-liiton Nummen osasto 1,2 miljoonaa ja Suomen huolto 300 000 markkaa.¹⁰⁰ (Ruotsalaisen kummikunta Landshammarin osuus?)

Seurakunnan omistuksessa oleva niukkaa ja asiallista 1950-luvun arkkitehtuuria edustava terveystalo on ollut tyhjiään kolme vuotta. Alkuperäisellään säilynyt rakennus vaikuttaa hyväkuntoiselta.

Kuva 94. Terveystalo lännestä. Yksikerroksisessa osassa sijaitsi neuvola. Henrik Wager 2003.

12. Kirkko (srk)

Nummen kirkonkylää maamerkin tavoin hallitseva kirkko sijaitsee kylämäen laella, Pitkäjärvelle viettävän rinteiden päällä. Päätös uuden kirkon rakentamisesta tehtiin 1803. Piirustukset laadittiin Tukholman yli-intendentin konttorissa 1807, mutta Suomen sodan aiheuttaman viivästyksen vuoksi kirkko valmistui 1822.

Harmaakivestä muuratussa, tasavartisessa ristikirkossa on uusklassistisia piirteitä, kuten sakaroiden päätykolmiot ja pyörökaariset ikkunat. Kirkolla ei ole erillistä tapulitornia, vaan lanterniinipäätteinen kellotorni on sijoitettu alttarisiiven päälle. Kirkkoa ympäröivää uutta hautausmaata reunustaa kivaita. Pitäjien kirkkoille tyypilliset kirkkotallit purettiin kirkon eteläpuolelta 1940-luvun alussa hautausmaan laajennuksen tieltä. Samanaikaisesti purettiin myös kirkkovartijan talo.

Kirkko on korjattu Museoviraston ohjauksessa 1989. Aiemmat korjaukset ovat vuosilta 1885-1887, 1922, 1958 ja 1972.¹⁰¹

¹⁰⁰ Nummi. Rak.ltk. Terveystalon työpiirustukset; puutarhasuunnitelma.

¹⁰¹ Härö 1989, s. 6; Jussila 1977, s. 141; Hiidensalo 2000, s. 9.

Kuva 95. Kirkko kaakosta. Henrik Wager 2003.

13. Entinen pitäjäntupa (1:103)

Nykyisin kansalaisopiston käytössä oleva rakennus siirrettiin nykyiselle paikalleen kirkon pohjoispuolelle 1896, jolloin vuonna 1847 valmistunutta rakennusta korotettiin ja pidennettiin. Syynä tähän oli laajentuneen kunnanhallituksen tarve entistä parempiin toimitiloihin. Rakennukseen tehtiin myös tilat kättilölle. Rakennusta on sittemmin uusittu. Osa T-ikkunoista on uusittu ja osa lienee 1800-luvun lopusta.¹⁰²

Kuva 96. Entinen pitäjäntupa etelästä. Henrik Wager 2003.

14. Entinen apteekki (1:102)

Nykyisin nuorisotilana toimiva rakennus sijaitsee entisen pitäjäntuvan länsipuolella. Kunnan apteekki perustettiin 1920-luvun lopussa. Rakennus on pystytetty 1920-1930 -lukujen vaihteessa. Rakennusvolyymiltään se on kolmiosainen. Syynä tähän on keskiosan korottaminen kaksiosaiseksi, päätyjen jäädessä yksikerroksisiksi. Toisen kerroksen ikkunat on uusittu kaksiruutuisina, mutta ensimmäisen kerroksen ristipuitteiset ikkunat ovat alkuperäiset.

¹⁰² Härö 1989, s. 7; Jussila 1977, s. 246.

Pohjoisjulkisivussa ollut portaikko on purettu, mutta umpikuisti, jossa on suorakaiteenmuotoiset, mosaiikkimaiset ikkunat, on jäljellä. Kuistin päällä on parveke.¹⁰³

Kuva 97. Entinen apteekki kaakosta. Henrik Wager 2003.

15. Kesätupa, entinen kesähuvila (7:0)

Helsinkiläisen apteekkari Virtasen 1930 rakennuttama kaksikerroksinen, mansardikattoinen suurehko huvila sijaitsee Pitkäjärvestä nousevan jyrkän rinteen laella. Osa rakennuksen perustuksista on kuulunut paikalla aiemmin olleeseen, muistitiedon mukaan 1910-rakennettuun taloon, joka tuhoutui tulipalossa. Pihapiirissä on sauna- ja navettarakennus, jossa asui 1940-luvulla siirtolaisia. Järven puoleisella pitkäjulkisivulla on altaanikuisti. Rakennuksen kahdeksan- ja kuusiruutuiset ikkunat on uusittu vanhan mallisina. Rakennus on peruskorjattu 1960-1970- ja 1980-luvulla. Viimeisen peruskorjauksen yhteydessä rakennusta on laajennettu pohjoisessa ja mm. lämpöeristys ja ulkovuoraus on uusittu.¹⁰⁴

Kuva 98. Kesätupa etelästä. Henrik Wager 2003.

16. Omakotitalo (9:0)

Nummen rovasti Mäkinen rakennutti puolitoistakerroksisen omakotitalon itselleen vanhuuden asunnoksi 1950-luvun alussa. Hyväkuntoinen talo on tilapäiskäytössä. Rakennuksessa on

¹⁰³ Jussila 1977, s. 333; Härö 1989, s. 7.

¹⁰⁴ RaHu-rekisteri; suullisia tietoja antanut Jukka Niemelä 24. 11. 2002

1950-luvun omakotitaloille tyypillisiä piirteitä, kuten suorakaiteen muotoinen pohja, peiterimavuoraus, satulakatto, pieni frontoni sekä pelkistettyä julkisivua jäsentävät yksi- ja kaksiruutuiset ikkunat.

17. Entinen kunnanlääkärin talo (1:101)

Kuntaan perustettiin kunnanlääkärin virka 1921. Kaksikerroksisen, aumakattoisen klassistisia piirteitä sisältävän rakennuksen suunnitteli 1922 rakennusmestari Heikki Siikonen, jonka toimiston suunnitelmien mukaan myös pappila rakennettiin 30 vuotta myöhemmin. Siikonen vastasi myös Tavolan kansakoulun laajennuksen suunnitelmista. Lisäksi Siikonen oli tunnettu maaseudun rakennusten rakennusoppaiden kirjoittaja 1920-luvulla. Vastaanottotilat sijoitettiin ensimmäiseen kerrokseen.

Rakennuksen itäjulkisivulla on kaksi lasikuistein varustettua sisäänkäyntiä ja länsipuolella altaanikuisti, jonka päällä oleva parveke on lasitettu myöhemmin. Ensimmäisessä kerroksessa on T-ikkunat, jotka piirustusten mukaan oli tarkoitus toteuttaa kuusiruutuisina ja toisessa kerroksessa pienemmät neliruutuiset ikkunat. Ikkunat ovat alkuperäiset. Ullakon pienet frontonimaiset ikkuna-avaukset katossa on ummistettu. Pihapiirissä on samanikäinen talousrakennus.¹⁰⁵

Kuva 99. Entinen kunnanlääkärin talo idästä. Henrik Wager 2003.

18. Entinen nimismiehen talo (1:6)

Todennäköisesti 1800-1900-lukujen vaihteesta olevaa rakennusta on laajennettu rankarakenteisena pohjoiseen 1920-luvulla. Ensimmäisen kerroksen T-ikkunat ovat alkuperäiset, mutta toisen kerroksen 12-ruutuinen ikkuna on laajennusten aikainen. Itäjulkisivussa on kaunis lasikuisti. Pohjoispäädyssä oleva betonista valettu kuisti on rakennettu myöhemmin. Pihapiirissä oleva talli- ja saunarakennus lienee samanikäinen päärakennuksen kanssa.

Sekä entinen kunnanlääkärin että nimismiehen talo ovat asuinkäytössä. Ulkoasultaan ne ovat säilyttäneet hyvin alkuperäisen asunsa.

¹⁰⁵ Jussila 1977, s. 333; Härö 1989, s. 7.

Kuva 100. Entinen nimismiehen talo pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

19. Tyynelä (1:8)

Nimismiehen talon itäpuolella, korkeahkon mäen laella sijaitseva kaksikerroksinen rakennus on rakennettu rakennus- ja huonerekisterin mukaan 1904. Se rakennettiin muistitiedon mukaan Leppäkorvessa sijainneen Linnun tilan syytinkirakennukseksi. Lohkokiviperustuksella olevan, pystyponttivuoratun rakennuksen T-ikkunat ovat alkuperäisellään. Asuinrakennuksena oleva talo on säilyttänyt hyvin 1900-luvun alun ulkoasunsa. Pihapiirissä oleva liiteri- ja tallirakennus lienee samanikäinen.¹⁰⁶

Kuva 101. Tyynelä idästä. Henrik Wager 2003.

20. Päivärinne (1:10)

Tyynelän eteläpuolella oleva kaksikerroksinen, suurehko, mansardikattoinen talo on rakennettu 1920-luvulla. Huvilamainen rakennus on tilapäiskäytössä. Se on ulkoasultaan alkuperäisellään. Lohkokiviperustuksella olevan talon neljä- ja kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pohjoisjulkisivun frontonista avautuu parveke. Pihapiirissä on kaksi hirs- ja lautarakenteista ulkorakennusta.

¹⁰⁶ Suullisia tietoja antanut Rauno Elomaa 02. 12. 2003

Kuva 102. Päivärinne lännestä. Henrik Wager 2003.

21. Entinen työväentalo, seuratalo (1:33)

Tyynelän itäpuolella sijaitseva työväentalo (nyk. seuratalo) on rakennettu 1907, kaksi vuotta Nummen ensimmäisen työväenyhdistyksen perustamisen jälkeen. Lohkokivi-perustuksella olevan suurikokoisen, arkkitehtonisesti pelkistetyn rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Kuistia on laajennettu länteen ja sen alkuperäiset 16-ruutuiset ikkunat on vaihdettu kuusiruutuisiin ja frontonit on purettu.¹⁰⁷

Työväentalon luoteispuolella on tiilinen, rapattu, pohjakaavaltaan ympyrän muotoinen vesiasema.

Kuva 103. Työväentalo etelästä. Henrik Wager 2003.

22. Entinen kulkutautisairaala (1:141)

Puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu vuonna 1900. Luonnonkiviperustuksella olevan talon ulkoasu on muuttunut peruskorjausten ja laajennusten vuoksi alkuperäisestä. Alkuperäisellään olevaan peiterimavuorattuun runkoon on rakennettu kiinni elintasosiipi ja myös ikkunat on vaihdettu yksiruutuisiksi.

¹⁰⁷ RaHu-rekisteri; Jussila 1977, s. 357.

23. Entinen valokuva-ateljee (1:38)

Puolitoistakerroksinen tyypitalomainen omakotitalo on rakennettu 1949. Rakennuksessa toimi 1950-luvulla valokuva-ateljee, mistä muistumana on itäpäädyn suurikokoinen ateljee-ikkuna. Ateljee toimi ensimmäisessä kerroksessa ja asuinitilat oli sijoitettu toiseen kerrokseen.

24. Asuinrakennus (1:25)

Puolitoistakerroksinen, 1926 rakennettu omakotitalo sijaitsee Karhunpellon uudelle omakoti- ja rivitaloasuinalueelle johtavan tien risteyksessä. Talon ulkoasu on alkuperäisellään. T-ikkunoiden yläosa on kolmiruutuinen. Yhdessä rakennusten 25 ja 26 kanssa se muodostaa kirkonkylän vanhemman asuinrakentamisen rajan pohjoisessa. Talon pihapiirissä on samanikäinen pieni sauna- ja liiterirakennus. Rakennukset ovat hyväkuntoiset ja asuinkäytössä.

Rakennuksen länsipuolella on 1970-luvulla rakennettu omakotitalo (1:64) ja 1980-90 -luvulla rakennettu rivitalo (1:63).

Kuva 104. Nummen kirkonkylän vanhempaan rakennuskantaan kuuluva asuinrakennus. Idästä. Henrik Wager 2003.

25. Entinen mäkitupa (1:27)

Ulkoasultaan alkuperäisellään oleva entinen mäkitupa on rakennettu 1920-luvulla. Vapaa-ajanasantona oleva puolitoistakerroksinen rakennus on hyvässä kunnossa. Luonnonkivi-perustuksella olevan yksikerroksisen talon kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset.

Kuva 105. Nummen kirkonkylässä oleva entinen mäkitupa lounaasta. Henrik Wager 2003.

26. Entinen mäkitupa (1:18)

Luonnonkiviperustukselle pystytetty, todennäköisesti entinen mäkitupa on rakennettu 1920-luvulla, mutta sen ulkoasu on muuttunut myöhempien laajennusten ja peruskorjausten vuoksi. Pihapiirissä on kaksi uudempaa ulkorakennusta sekä 1940-1950 -luvulla rakennettu sauna.

Karhunpellon pohjoispäässä on 1956 rakennettu, pienen tilakeskuksen puolitoistakerroksinen päärakennus. Sitä on laajennettu myöhemmin. Laajennusta lukuun ottamatta rakennuksen muut detaljit, kuten ikkunat ovat alkuperäisellään. Pihapiirissä on huonokuntoinen lautarakenteinen talli/liiteri. Koillispuolella avautuu pieni peltoalue. Rakennus ei kuulu inventoitavaan alueeseen.

27. Asuinrakennus (2:103)

Luonnonkiviperustuksella oleva puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu vuonna 1900, mutta sitä lienee uusittu myöhemmin. Kuisti on sijoitettu poikkipäätyyn, jossa on myös parveke. Hyväkuntoinen talo on asuinkäytössä.

Kuva 106. Suurehko asuinrakennus 1900-luvun alusta. Henrik Wager 2003.

28. Sauna (2:103)

Pieni, kapearunkoinen, lohkokiviperustuksella oleva rakennus kuuluu edelliseen (kohde 27) taloon. Se vaikuttaa rakennetun 1900-luvun alussa. Hyväkuntoisen, yksikerroksisen rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pihapiirissä on nurkkakiville pystytetty liiteri-/tallirakennus.

29. Entinen mäkitupa (2:12)

Metsän siimeksessä sijaitseva lohkokiviperustuksella oleva pieni, yksikerroksinen talo on rakennettu 1910-1920 –luvulla. Tyhjiillään oleva rakennus on tyydyttävässä kunnossa. Pihapiirissä ei ole ulkorakennuksia eikä niiden perustuksia.

30. Entinen mäkitupa (2:110)

Kirkko- ja Nummentien risteyksessä sijaitseva pieni, yksikerroksinen rakennus on rakennettu 1910-1920 –luvulla. Luonnonkiviperustuksella oleva talo on vapaa-ajanasuntona. Tienristeyksessä olevan rakennuksen eteläpuolella on pieni peltoaukea. Kirkonkylää ympäröivät laajat, kumpuilevat peltoaukeat aukeavat rakennuksen itäpuolella. Maantien vieressä on hirsinen talli/lato. Mäkitupaan ei liity talousrakennuksia.

31. Lähtelä (2:24)

Sekä Lähtelä että sitä seuraavat 1920-1950 luvulla rakennetut omakotitalot (32-34) sijoittuvat Nummentien pohjoispuoleisen jyrkähkön rinteeseen töyräälle. Rakennuksilta avautuu laaja, kirkonkylää reunustava peltomaisema. Lähes samassa linjassa olevat rakennukset muodostavat yhtenäisen 1920-1950-luvuilla rakennetun maisemakuvallisen elementin Nummentien pohjoispuolelle.

Puolitoistakerroksinen rakennus on rakennus- ja huonerekisteritietojen mukaan rakennettu 1920. Rakennuksen julkisivu ja ikkunat viittaavat tosin 1940-lukuun. Taloa peruskorjataan.

Kuva 107. Lähtelä lounaasta. Henrik Wager 2003.

32. Välipala (2:67)

1950-luvun alussa rakennettua puolitoistakerroksellista rakennusta on laajennettu 1990-luvun puolivälissä. Rakennuksen pohjakerroksessa toimi vähittäistavarakauppa 1960-luvulle asti. Talon kaksiosaiset ikkunat ovat alkuperäiset.

33. Asuinrakennus (2:60)

1950-luvun alussa rakennetun, puolitoistakerroksisen julkisivu on vuorattu betonilevyillä.

34. Asuinrakennus (2:11)

Suurehko, kaksikerroksinen, mansardikattoinen rakennus on rakennettu vuonna 1920. Taloa on laajennettu myöhemmin. Pihapiirissä on ulkorakennus, jossa on autotalli, sauna ja liiteri.

35. Alhainen(1:143)

Suureholla tontilla sijaitseva puolitoistakerroksinen, lohkokiviperustukselle (osittain betoni) pystytetty talo on rakennettu 1900-luvun alussa. Rakennuksessa on tehty muutostöitä 1930-luvun puolivälissä. Nykyinen ulkoasu, kuten vuoraus ja alkuperäisen mukaisina uusitut T-ikkunat on vuodelta 1975, jolloin rakennus peruskorjattiin. Rakennuksessa toimi kirjakauppa 1930-luvun puoliväliin saakka. Hieman sivummalla päärakennuksesta, Nummentien risteyksessä on 1930-luvun puolivälissä rakennettu tiilinen autotalli ja konesuoja, johon kuulunut navettaosa on purettu 1950-1960 -luvun vaihteessa. Tallin toisessa kerroksessa on pieni asunto. Pihapiirissä on myös liiterirakennus.¹⁰⁸

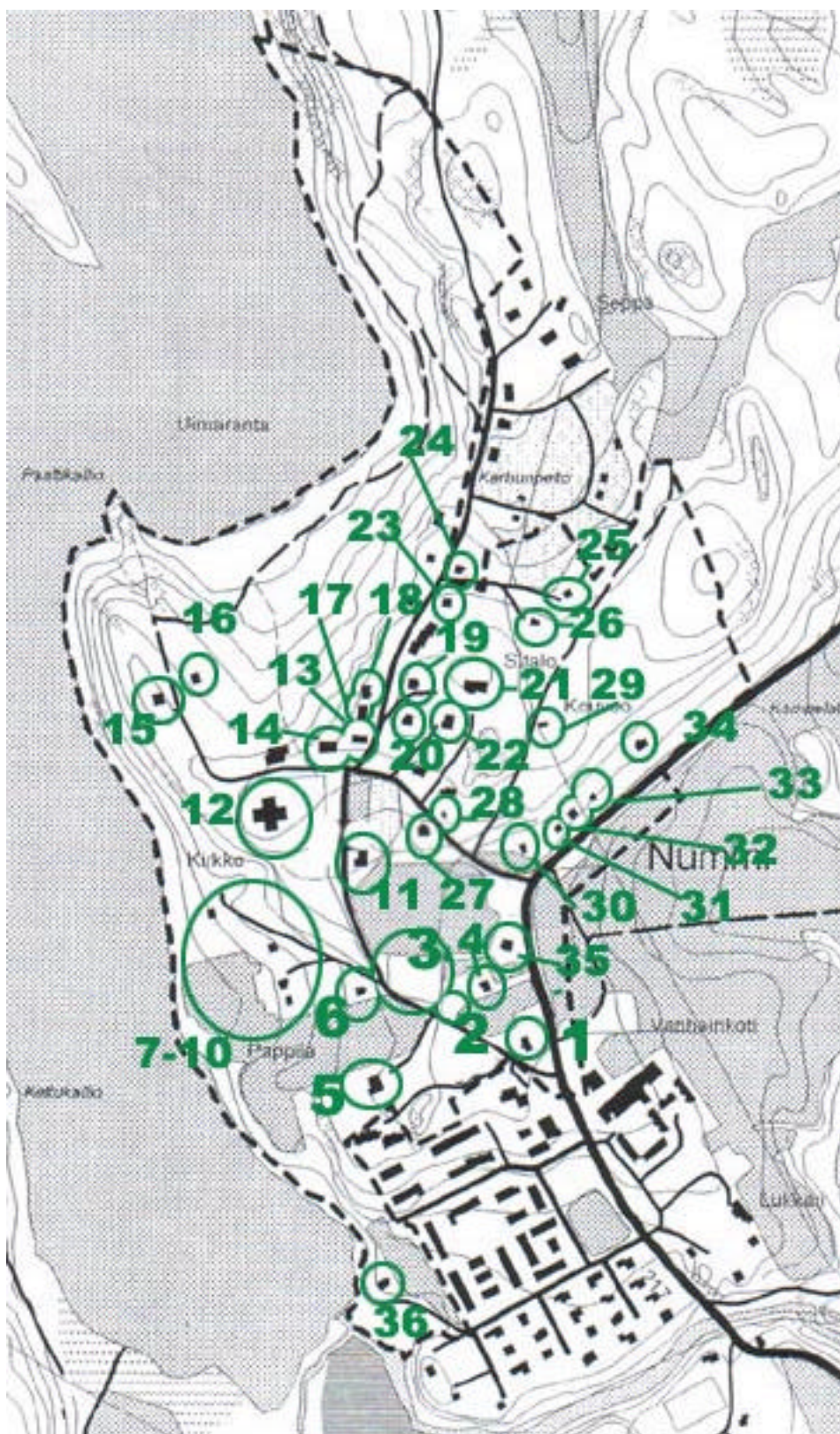
36. Seppä (rek.no?)

Kauniilla paikalla, Pitkäjärven pohjukassa sijaitseva yksikerroksinen, 1920-1930 lukujen vaihteessa rakennettu talo on alun perin ollut kunnan omistaman Siipoon tilan työntekijöiden asuinrakennus. Rakennuksessa oli kaksi asuntoa, joiden sisäänkäynnit on sijoitettu talon päätyihin. Betoniperustukselle pystytetyn rakennuksen yhdeksänruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pihapiirissä olevassa talousrakennuksessa on pieni sementtitiilinen keskiosa, joka on ollut tarkoitettu eläinten pitoon (lantaruuma on jäljellä). Talousrakennus on muuten lautarakenteinen. Hyväkuntoinen rakennus on asuinkäytössä.

Kuva 108. Seppä idästä. Henrik Wager 2003.

¹⁰⁸ Suullisia tietoja antanut Arto Tamminen 24. 11. 2003

Nummen kirkonkylän kohteet. Inventointialue on rajattu katkoviivalla. Lähde: Nummi-Pusulan kunta. Tekninen osasto 2003.

Yhteenveto – Sammatin, Nummi-Pusulän ja Nummen kirkonkylän kulttuuri- ja rakennushistoriallinen luonnehdinta

Sammatin ja Nummi-Pusulän luonnonmaisema palautuu viimeisen jääkauden jälkeisiin Itämeren vaiheisiin. Tämä ilmentyy mm. harjumuodostumissa. Itämeren eri vaiheet, etenkin 9 500 – 8 500 vuotta sitten ollut Ancylusjärven vaihe on pitäjien maiseman kannalta merkittävin. Viljelyssä maisemassa tämä näkyy siten, että Ancylusjärven aikainen muinaisranta kulkee lähes poikkeuksetta nykyisten peltojen ja metsän rajassa.¹⁰⁹

Pitäjien vuosisatojen kuluessa syntyneissä kulttuurimaisemissa ilmenee kulttuurihistoriallinen kerroksellisuus maanviljelyn varhaisvaiheista nykyaikaan. Ne on määritelty valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi ja perinnemaisemiksi. Nummenjoen-Pusulänjoen viljelymaisema sekä Nummen ja Sammatin kirkonkylät on määritelty myös valtakunnallisesti merkittäviksi kulttuuriympäristöiksi.

Laajempien ihmisen vaikutuksesta syntyneiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien lisäksi pitäjissä on **yksittäisiä, pitäjien vanhempaan historiaan nivoutuvia rakennuksia**. Näistä erityisesti mäkituvat ja muonamiesten talot sekä torpat ovat muistumia vaatimattomasta ja niukasta elämästä maaseudulla 1800- ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tunnetuin näistä rakennuksista on 1800-luvun alkuun palautuva Paikkarin torppa Sammatin Haarjärven kylässä. Haarjärvellä, vanhan kylätien varrella sijaitseva Lindénin tupa talousrakennuksineen edustaa puolestaan 1920-luvun pienimuotoista, omavaraisuuteen perustunutta elämistä. Katavan entisessä torpassa Lehmustossa ilmentyy 1900-luvun alun torpan kehitys 1930-1940-luvun vaihteen pientilaksi. Nummi-Pusulän puolella näitä vaatimattomaan elämään kuuluneita kohteita ovat mm. Saukkola-Sammatti maantien varrella olevat mäkituvat Tavolassa sekä Mäntsälän kartanon ja Kosken kantatilan muonamiesten talot (s. 11, 18, 23, 55, 95, 96). Saukkola-Sammatti maantien varrella on myös kaksi 1800-1900 –lukujen vaihteeseen palautuvaa pientilaa; Santala ja Metsola. Etenkin jälkimmäisen alkuperäisellään ovat pää- ja talousrakennukset ilmentävät hyvin 1900-luvun alun tilakeskusta (s. 96-97). Kansanomaista rakennusperinnettä edustavat, sopusuhtaiset ja maisemaan sointuvat hyväkuntoiset rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään.

Lammin tien varrelle ja sen läheisyyteen Haarjärven kylässä on keskittynyt pitäjän rakennus- ja kulttuurihistoriaan nivoutuvaa vanhempaa rakennuskantaa, kuten Miinan mökki, Ilmi Vainion talo, Töyryn tilan päärakennus, Ahosen mökki sekä kauppoina olleet Paikkarin marttatupa ja Varjomäen tupa (s. 12-16). Nummi-Pusulassa, Tavalan kylässä on säilynyt vanhempia, vaatimattomia kaupan rakennuksia, kuten Salmisen ja Alangon maakaupat (kts s. 69, 97). Seuraelämästä ja vanhemmasta kansakoululaitoksesta muistuttavat Tavola-Seuran talo ja Tavalan entinen kansakoulu (s. 61, 70). Toiminnallisesti erityyppiset rakennukset ilmentävät pitäjän asukkaiden arkipäivää 1800-luvun lopusta 1900-luvun alkuvuosikymmenille. Tavalan kansakoulun myötä, pitäjän muutoin kansanomaisen rakennustaide täydentyi ajalleen tyypillisiä arkkitehtonisia tyylipiirteitä omaavalla rakennuksella. Rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään.

Pitäjien 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosikymmenien arkipäivään kuuluvien rakennusten hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Viime vuosisadan alun huvilakulttuurista on muistumana Tuulentupa Sammatin Myllykylässä ja Päivärinne Yli-Immolan kylässä Nummi-Pusulassa. Edellinen sijaitsee korkealla mäellä Kirmusjärven ääressä ja jälkimmäinen Valkerpyyn järven itärannalla. Varsinaisesti 1950 –luvulla kukoistamaan alkaneesta vapaa-ajanasetuksesta ovat jäljellä Haarjärven kylässä, Iso-Ruokjärven ja Haarjärven rannoilla sijaitsevat huvilat sekä Kirmusjärven ja Kärjenlammen rannalla olevat huvilat Myllykylässä. Myllymäessä on niin ikään vanhempaa vapaa-ajanasetusta. Myös Nummi-Pusulassa on 1950-luvulla rakennettuja huviloita (s. 17, 22, 39, 42,

¹⁰⁹ Keskinen 1998, s. 35; Virkkala 1977, s. 231-232.

44, 66, 73). Rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään. Rakennukset ovat muistuma pitäjien varhaisemmasta huvilakulttuurista ja –arkkitehtuurista ja niiden hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Nummi-Pusulan Tavolan kylässä sijaitseva Kalliola nivoutuu pitäjän muutoin vaatimattomaan teollisuusperinteeseen sikäli, että talossa harjoitettiin ainoana pitäjässä rahtisahausta. Myös pitäjän kulttuurimaisemaan vaikuttaneiden siirtolais- ja rintamamiestalojen puutavara sahattiin pääosin Kalliolassa. 1920-luvun puolivälissä rakennettu saharakennus, 1950-luvun laitteistoinen sekä Kalliolan 1900-luvun alussa rakennettu, näkyvällä paikalla sijaitseva päärakennus ovat säilyneet alkuperäisellään (s. 58-59).

Pitäjissä on myös muita tässä mainitsemattomia, niiden vanhempaan rakennus- ja kulttuurihistoriaan nivoutuvia, sirpaleisesti sijaitsevia yksittäisiä kohteita, joiden hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Kulttuurimaisemallisia selkeästi hahmotettavia, laajoja, keskiaikaisten kylien ympärille muotoutuneita viljelymaisemia vanhoine tilakeskuksineen inventointialueella on Sammatissa Haarjärven ja Myllykylän kylissä sekä Nummi-Pusulassa Tavolan, Oittilan ja Vivolan, Yli-Immolan ja Raadin kylissä. Kylien kantatalot palautuvat 1400-1500 –luville.

Kulttuurimaiseman vuosisatojen aikana tapahtuneeseen muotoutumiseen sekä viljelyn ja laiduntamisen että rakentamisen kautta ovat vanhojen kantatilojen lisäksi vaikuttaneet jälleenrakennuskauden rintamamies- ja siirtolaistilat, joiden maat otettiin usein paitsi kuntien maista myös kantatiloista. Uuden ja vanhan maanviljelys- ja rakentamisperinteen kohtaaminen ja toisiinsa nivoutuminen ilmentyy mm. Heimolan ja Raadin kylissä Nummi-Pusulassa sekä Myllykylän eteläosassa.

Sammatin Haarjärven kylässä Nikun, Paikkarin, Kokin ja Katavan talojen ympärille 1400-luvun lopusta alkaen muotoutunut kulttuurimaisema on eheänä säilynyt ja maisemallisesti kaunis kokonaisuus. Alueen historiallista syvyyttä lisäävät hyvin säilyneet vanhat kylätiet. Kantatilojen eri-ikäiset päärakennukset ilmentävät eri aikakausina olleita rakennushanteita. Tilakeskukset siirrettiin, Paikkaria lukuun ottamatta, 1800-luvun puolivälissä nykyisille paikoilleen. Tämä havainnollistaa iso- ja uusjaon vaikutusta maaseudun kulttuurimaiseman ilmeeseen (s. 11, 19-21).¹¹⁰ Tätä kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa muistumana Haarjärven, 1400-luvun lopussa alkaneesta maanviljelyyn ja karjanhoitoon perustuneesta rakentumisesta ja kulttuurimaiseman muotoutumisesta.

Haarjärven kylän itäosassa sijaitsevat Tuokkolan, Palkkisillan ja Uusipellon pientilat sijaitsevat maisemallisesti vaikuttavan, syvän peltolaakson reunatöyräillä. Maastoltaan kumpuilevassa ja terävään metsäreunaan rajautuvassa peltolaaksossa erottuu selkeästi pitäjän maisemalle tyypillinen jääkauden jälkeiseen Itämeren vaiheisiin liittyvä Anculysjärven vaihe, joka on tullut esille ihmisen raivaamassa peltolaaksossa. Laakson ympäriltä kohoavilla rinteillä sijaitsevat pientilat ovat konkreettisia muistumia tästä. 1920-, 1930- ja 1940-luvulta olevat pää- ja talousrakennukset ovat säilyttäneen ulkoasunsa hyvin. Palkkisillan pihapiirissä oleva vanhempi asuinrakennus saattaa olla tilan/torpan vanhempi päärakennus (s. 26-27). Maisemallisesti komeaa kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa. 1920- ja 1930 –lukuun palautuvien, paikkakunnalla harvinaiseksi käyvien tilakeskusten hoitoa ja säilymistä ei tulisi myöskään unohtaa.

Sammatin Myllykylässä, Kirmusjärven eteläosan viljelymaisema on muotoutunut vanhojen kantatilojen, Ylitalon, Naatun, Iso-Pousun ja Arveen vaikutuksesta 1400-luvun lopulta lähtien. Vuosina 1848-1850 hajonneesta, keskiaikaisesta ryhmäkylästä muistuttaa tuolloin siirretty Ylitalon tilakeskus viljelysmaineen, Ylimylly sekä Naatua ja Iso-Pousua ympäröivät peltovainiot.

¹¹⁰ Tämä vaikutus on havaittavissa kaikissa tässä inventoinnissa mukana olevissa keskiaikaan palautuvissa ryhmäkylissä.

Ylitalon päärakennus sekä komea tiilinavetta ilmentävät hyvin vauraan tilan 1800-luvun puolivälin rakentamista. Lohjantien pohjoispuolella sijaitsevien 1930-luvulla ja jälleenrakennuskaudella rakennettujen tilakeskusten (tyyppi)rakennukset, viljely- ja laidunmaisemineen muodostavat maisemallisesti eheän ja vaikuttavan keskittymän. Historiallista kerroksellisuutta ja ajallista syvyyttä omaavan rakennetun ympäristön hoitamiseen ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Kansakoululaitoksen kehitykseen nivoutuu alkuperäisellään säilynyt Myllykylän entinen kansakoulu. 1920-luvun klassismiin lukeutuva rakennus toi Tavolan kansakoulun tavoin vanhaan kyläkeskukseen kansanomaisesta rakentamisesta poikkeavan, aikakauden arkkitehtuurille tyypillisiä piirteitä omaavan rakennuksen. Kansanomaisesta rakennustaiteesta muistuttavat Ylitalon komeiden rakennusten lisäksi 1900-1910 –lukuun palautuvat asuinrakennukset koulun eteläpuolella sekä sen vieressä sijaitseva 1890-luvulla rakennettu Arveen muorintalo. 1900-luvun alun maakaupasta on muistumana Vares-kantolan entinen kauppa. Myllyjoen kahdessa koskessa olleista vesimyllyistä toinen on hävinnyt, mutta Ylimylly on säilynyt muistumana viljelytalouden raaka-aineen jalostukseen liittyneistä rakennuksista. (s. 29-36). Kyläkeskuksen historiaan oleellisesti liittyvää, vanhempaa ja rakennustaiteellisesti eri piirteitä sisältävää sekä toiminnallisesti erilaista rakennuskantaa tulisi hoitaa ja vaalia.

Sammatin Leikkilässä, Kirmusjärven pohjoisosassa Myllypakan tilakeskus rakennuksineen ja viljelyksineen muodostaa oman pienemmän kulttuurimaisemallisen osan. Rakennushistoriallisesti alueen kerroksellisuutta täydentävät Myllypakan lähetyvillä oleva 1910-1920 – luvuilla rakennetut Rauhalan entinen torppa ja Varjolan tilan päärakennus (s. 46-47).

Nummi-Pusulassa laajan ja yhtenäisen kulttuurimaisemakokonaisuuden muodostaa **Valkerpyyn järven** ympäristöön vuosisatojen aikana muodostunut viljelymaisema sitä hallitsevine tilakeskuksineen. Historiallisesti kerroksellista ja ajallisesti syvää, komeaa kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa. (s. 49-50).

Järven luoteis- ja länsiosassa, **Mäntsälän ja Heimolan kylissä** kulttuurimaiseman muotoutumiseen on vaikuttanut voimakkaasti Mäntsälän kartano. Kartanon 1920-luvun klassismin piirteitä omaavan päärakennuksen muutostöistä vastasi arkkitehti, mikä poikkeaa muutoin vallinneesta kansanomaisesta rakennustaiteesta. 1930-luvulla rakennetut talous- ja väenrakennukset ovat muistuma 1930-luvun suurtilan vaatimasta rakennuskannasta. Viljamakasiini ja sihteerskan rakennus ovat muistumia tilan varhaisemmista vaiheista 1800-luvulla (s. 51-53).

Myös pitäjän vanhempaan rakennuskantaan kuuluvilla Nikkilän ja Luttulan taloilla on ollut vaikutuksensa kulttuurimaiseman muotoutumiseen Valkerpyyn länsipuolella. Nikkilän vanha päärakennus on päässyt huonoon kuntoon. Luttulan, todennäköisesti 1800-luvulle palautuva päärakennus on hieman rapistunut. Tilan päärakennus, huonokuntoisine talousrakennuksineen on fyysinen muistuma **Luttulan kylässä** 1600-luvun alussa olleesta, pitäjän harvoista suurtiloista (s. 56-58).

Valkerpyyn lännen puoleisen kulttuurimaiseman keskivaiheilla maisemakuvaa muokanneita rakennettuja kokonaisuuksia ovat **Tavolan kylässä** sijaitsevat Kuuston, Ali-Seppälän ja Kosken kantatilat niitä ympäröivine peltovainioineen. Mattilan talo nivoutuu maisemaan. Sen 1800-luvun lopusta oleva päärakennus on edustava aikansa rakennustaiteen edustaja. Pienehkö Ali-Seppälän päärakennus talousrakennuksineen noudattaa pienempimuotoista kansanomaista rakennustapaa kuin Kosken suurikokoinen päärakennus ja kivinavetta, jotka Ylitalon talon tapaan ilmentävät hyvin 1800-luvun lopun vauraan suurtilan rakennusperinnettä. Kuusto rakennuksineen on päässyt huonoon kuntoon. Rakennushistorialliselta kerroksisuudeltaan se on Mäntsälän kartanoon rinnastettava, mutta siitä sikäli erottuva, että päärakennus on pääosin

1800-luvun asussaan (s. 62-66). Hieman edellisistä tiloista sivussa olevan Mattilan tilakeskuksen 1800-luvun lopussa rakennettu päärakennus

Valkerpyyn lounaispohjukassa, **Oittilassa** sijaitsevat Ronin, Jaakkolan ja Pakkalan tilakeskukset. Syvän peltolaakson laitamille ryhmittyneet tilakeskukset muodostavat viljelymaisemaa hallitsevan rakennetun elementin. Ronin jugend-vaikutteinen päärakennus poikkeaa Mäntsälän kartanon päärakennuksen tavoin muutoin lähinnä kansanomaista rakennusperinnettä noudattavista päärakennuksista. Tilan suurehko kivinavatta on keskeinen osa suuren ja vauraan tilan 1910-luvulla rakennettua rakennuskantaa. Jaakkolan tilan rakennuskanta on uusiutunut. Pakkalan tilan päärakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten ja laajennusten vuoksi. Tilakeskuksen suurehko kivinavetta ja peltojen laidoilla sijaitsevat viljamakasiinit ovat säilyneet alkuperäisellään. 1800-luvun vauras ja suurikokoinen tila on yhä hahmotettavissa. (s. 78-81).

Vanhojen kantatilojen pääosin 1800-1900 lukujen vaihteeseen palautuva rakennuskanta Valkerpyyn järven länsipuolella ilmentää etenkin 1800-luvun lopun suurten ja vauraiden tilakeskusten ilmettä. Tilojen toisistaan rakennustaiteellisesti poikkeavat rakennukset antavat ilmeikkään kuvan eri aikakausina rakentuneista ja uusiutuneista vanhoista kantatiloista sekä rakentamisessa maaseudulla vallalla olleista suuntauksista. Vanhojen kantatilojen läheisyyteen Valkerpyyn länsipuolella Heimolassa, Tavalassa ja Oittilassa perustetut rintamamies- ja siirtolaistilat (tyyppi)rakennuksineen sekä muonamiesten talot ja mäkituvat lisäävät Valkerpyyn järven länsiosan historiallista kerroksellisuutta ja ovat omalta osaltaan vaikuttaneet kulttuurimaiseman muotoutumiseen. Rakennus- ja tyylihistoriallisesti kerroksellista rakennuskantaa sekä kulttuurihistoriallisesti kerroksellista kulttuurimaisemaa tulisi hoitaa ja vaalia (s. 54-55, 80-81).

Valkerpyyn järven idän puoleisen kulttuurimaiseman muotoutumiseen ovat vaikuttaneet voimakkaasti **Vivolan ja (Yli-)Immolan** vanhat kantatilat. Jälkimmäisestä lohkottu Rauhaniemi sekä Päivärinteén huvila syventävät alueen syvää historiallista kerroksellisuutta. Useisiin rakennushankkeisiin rakennusmateriaalia antanut Pihkakorven kivilouhos tuo oman lisänsä alueen kulttuurihistoriaan. Inventoinnin ulkopuolelle jäänyt Millola on oleellinen osa Valkerpyyn itäpuolen kulttuurimaisemaa. Immolan ja Vivolan 1860-luvulla rakennetut päärakennukset ovat säilyttäneet alkuperäisen ilmeensä. Rauhaniemen päärakennus on 1900-luvun alkuvuosikymmenien asussaan. Rauhaniemen ja Immolan 1930-1940 –lukujen vaihteessa rakennetut puimaliiterit edustivat rakennusajankohtanaan uutta teknologiaa ja ovat kooltaan vaikuttavia. Päivärinne on säilyttänyt 1900-luvun alun asunsa hyvin. Maisemallisesti vaikuttavaa ja rakennuskannaltaan monipuolista kulttuuriympäristökokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa (s. 72-75).

Raadin kylässä näkymäetäisyydellä toisistaan sijaitsevat Sipilän ja Pakasen vanhat kantatilat muodostavat yhtenäisen, kulttuurimaisemakokonaisuuden. Elimellinen osa kulttuurimaisemaa on tilakeskusten vaikutuksesta vuosisatojen aikana syntynyt laaja peltolaakso. Tilakeskukset ovat myös maisemallisesti hallitsevia. Ainoana tilana keskiaikaisen ryhmäkylän paikalla sijaitseva Sipilän kantatilan päärakennus on säilyttänyt 1900-luvun alun asunsa. Pakasen suurehko päärakennus on rakennettu 1940-luvun lopussa. Tilahistorialtaan samanikäisten Pakasen ja Sipilän päärakennukset ilmentävät eri aikakausien rakennusihanteita. Sipilän lähettyviltä niin ikään siirretty Katulan sotilasvirkamiestalo sijaitsee maisemallisesti hallitsevalla paikalla, jota ympäröivät viljelysmaat nivoutuvat Pakasta ja Sipilää ympäröiviin peltovainioihin. Kantatilojen lisäksi maisemaa ovat muokanneet peltolaakson pohjois-, itä- ja länsipuolella sijaitsevat rintamamies- ja siirtolaistilat sekä Laiskantien varrelle sijoittuvat Katulan ja Pakasen talon torpat. Ajallisesti ja rakennustaiteellisesti kerroksellista kulttuurimaisemaa ja rakennuskantaa tulisi hoitaa ja vaalia. (s. 84-90).

Kovelan ja Oinolan kyliin on keskittynyt jälleenrakennuskaudella perustettuja siirtolais- ja rintamamiestiloista koostuvia alueita. Yhtenäisimmän kokonaisuuden muodostavat Oinolassa, Sorvaston järven itäpuolella sijaitsevat Tiensivun (Nummenkylä), Kivilähteen ja Metsäkummun

tilat. Päärakennukset (ja mahdollisesti talousrakennukset) on rakennettu tyyppipiirustusten mukaan tai niitä mukaillen. Lähes alkuperäisellään säilyneet tilakeskukset ovat näkymäyhteydessä toisiinsa. Myös niiden pellot nivoutuvat toisiinsa, muodostaen yhtenäisen ja kauniin viljelymaiseman. Kovelassa tilat ovat sijoittuneet sirpaleisimmin ja osaa niistä on myös muutettu melko voimakkaasti (s. 99-103).

Nummen kirkonkylän rakennetun ympäristön lähtökohtana ovat olleet kylien maatilat. Toinen Nummenkylässä säilyneistä tilakeskuksista on Ylhäisten tila, jonka 1772 rakennettu päärakennus on kirkonkylän vanhin säilynyt asuinrakennus. Kirkonkylän vanhempaan rakennuskantaan lukeutuvat myös 1750- ja 1850- luvulla rakennetut lainajyvästöt, joiden rakentaminen ja ylläpito oli pitäjänhallinnon tärkein taloudellinen tehtävä 1700-luvulla. Ne rakennettiin vanhan kappelikirkon läheisyyteen. Kirkko on hävinnyt, mutta vanha hautausmaa on säilynyt. Kirkkomaan muurissa kiinni oleva entinen ruumishuone, on mahdollisesti vanhan kirkon sakasti. Uusi, 1822 valmistunut kirkko ja sitä ympäröivä hautausmaa on kirkonkylää maisemallisesti hallitseva elementti, jonka ympärille kirkonkylän vanha hallinnollinen keskus palveluineen muodostui (s. 105-107). Mainitut rakennukset ja hautausmaat ympäristöineen ovat rakennustaiteellisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita, joiden hoitoa ja säilymistä tulisi pitää yllä.

Kirkonkylän entinen hallinnollinen keskus on säilyttänyt asunsa hyvin. Säilyneet rakennukset konkretisoivat kirkonkylän 1800-luvun lopulla alkanutta kehitystä, jolloin pitäjiin perustettiin mm. uusia kunnallisia virkoja ja toimintoja. Nummen kirkonkylän vanhemmassa rakennuskannassa tämä näkyy kunnanlääkärin ja nimismiehen taloissa. Niiden lähetyillä sijaitsevat entinen kunnantupa ja apteekki. Rakennukset sijoitettiin kirkon pohjoispuolelle, aikakauden tavan mukaisesti maisemallisesti hyvälle paikoille. Hieman etäämmälle, kirkon itäpuolella olevaan rinteeseen sijoitettiin vuonna 1900 rakennettu kulkutautisairaala. Sen pohjoispuolelle valmistui 1907, pian Nummen ensimmäisen työväenyhdistyksen perustamisen jälkeen työväentalo. Nuorimpana muistumana julkisten palveluiden kehityksestä kirkonkylän vanhemman keskuksen ympäristössä on kirkon itäpuolella sijaitseva, 1950-luvun alussa tyyppipiirustusten mukaan rakennettu, ajalleen ominaista pelkistettyä arkkitehtuuria noudattava terveystalo. Lähes alkuperäisellään säilynyt rakennusryhmä muodostaa selkeän ja ajallisia kerrostumia sisältävän kokonaisuuden. Niiden lähetyillä on lisäksi kirkonkylän vanhempaa asuinrakennuskantaa. Muuta vanhempaa asuinrakentamista on kirkonkylän laitamilla, jossa on säilynyt mäkitupia ja/tai torppia sekä 1920-1930 –luville palautuvia huviloita ja asuinrakennuksia (s. 109-117). Kirkonkylän varhaisia palveluita sisältävää hyvin säilynyttä kokonaisuutta ja niiden läheisyyteen ryhmittynyttä, kirkonkylän vanhemmasta asuinrakentamisesta kertovia rakennuksia tulisi vaalia ja hoitaa.

Pappilan mäellä, pappilan alapuolella sijaitsevat rintamamiestalot rakennettiin tyyppipiirustusten mukaan tai niitä mukaillen 1940-1950 –lukujen vaihteessa. Lähes alkuperäisellään säilyneet omakotitalot muodostavat pienen ja yhtenäisen jälleenrakennuskauden asuinalueen kauniilla paikalla Pitkäjärven rannalla. Rakennukset muodostavat yhtenäisen ja hyvin säilyneen, pääosin 1950-luvulle palautuvan asuinalueen. Se on ainoa muistuma kirkonkylässä jälleenrakennuskaudella rakennetusta ja sen ihanteita noudattaneesta omakotitaloalueesta. Rakennusryhmän yläpuolella, maisemallisesti näkyvällä paikalla sijaitseva pappila rakennettiin 1950-luvun alussa. Rintamiestalot rakennettiin pappilan maille (s. 107). Pääosin 1950-luvulla rakennettua ja ilmeeltään alkuperäisellään säilynyttä aluetta ja rakennuksia tulisi vaalia ja hoitaa.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Nummi-Pusula - Nummen kunnantalon arkisto
Kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1886-1906
Kunnalliskertomukset 1919-1952

Rakennuslautakunta
Terveystalon rakentamisen pöytäkirjat
Arkkitehtitoimisto Linnansalmi 1947. Terveystalon työselitys ja työpiirustukset.
Uudenmaan läänin maanviljelysseura 1950. Nummen terveystalon puutarhasuunnitelma.

Tekninen toimisto
Rakennus- ja huonerekisteri

Seurakunta. Kirkkoherranviraston arkisto
Rakennustoimisto Heikki Siikonen 1953. Pappilan työselitys ja työpiirustukset.

Sammatti
Kunnantalon arkisto
Verotietoluettelot (rakennusvuosien osalta)

Painetut lähteet

Alanen, Timo & Kepsu, Saulo 1989. *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776 – 1805*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 505. Helsinki.

Aarrevaara, Eeva 2002. *Muuttuvat maatilat. Suomen maaseudun rakentaminen 1900-luvulla*. Suomen rakennustaiteen museo. Näyttelyluettelo.

Enbuske, Matti 2002. Keskiajalta 1800-luvulle. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Enbuske, Matti 2002. Verotaloista mökkiläisiin. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Hiidensalo, Olli 2002. Kummot silloin oikeen mahdoin olla. Vanhojen kuvien kertomaa Nummen- ja Pusulanjokien laaksosta.

Härö, Mikko 1989. *Nummi-Pusulan rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema*. Luonnos kohteiden kuvaukseksi. Moniste.

Ikkala, Marja-Leena & Salonen, Torsti 1992. *Sammatin kulttuurimaisemat ja rakennukset*. Länsi-Uudenmaan seutukaavaliitto. Lohja.

Jussila, Osmo 1977. *Nummen historia vv. 1859-*. Vammala.

Kallio, Veikko 2002 (toim). *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä*. Keuruu.

Kallio, Rakel 2002. Paikkarin torppa. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Kallio, Veikko 2002. Kesämökkirakentaminen Sammatissa. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Keskinen, Hanna 1998. *Lönnrotin maisemissa. Matkailumaisemien ja maisemanhoidon kehittämissuunnitelma Sammattiin*. Diplomityö. TKK / Arkkitehtiosasto. Uudenmaan liiton julkaisuja E39 – 1998. Helsinki.

Knapas, Marja Terttu & Lounatvuori, Irma 2001. Kirkonmäestä keskustaaajamaksi. *Rakennusperintöimme. Kulttuuriympäristön lukukirja*. Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto. Hämeenlinna.

Korhonen, Teppo 2001. Kylät ja talot muuttuvat. – *Rakennusperintöimme. Kulttuuriympäristön lukukirja*. Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto. Hämeenlinna.

Korhonen, Teppo 1991. *Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Kansatieteellinen arkisto. Vammala.

Korhonen, Teppo 1988. Kansanomainen rakennustaide keskiajalta 1800-luvun lopulle. – *Ars 2. Suomen taide*. Keuruu.

Korvenmaa, Pekka 1992. Sota tuhoaa, sota järjestää. Arkkitehdit ja kriisi. - *Arkkitehdin työ. Suomen arkkitehtiliitto 1892-1992* (toim. Pekka Korvenmaa). Hämeenlinna.

Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt 1993. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki.

Ranta, Sirkka-Liisa & Seppovaara, Juhani 2003. *Maatilan pihapiiri*. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Rennerfelt, Bertel 1963. Släkten Rennerfelt anteckningar för släkten av Bertel Rennerfelt. Stockholm.

Saarikangas, Kirsi 1993. *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. SHS. Studia Historica 45. Vammala.

Silvanto, Reino 1930. *Sammatti. Kuvauksia sen ja lähiseudun luonnosta, historiasta, Elias Lönnrotista ym.* Helsinki.

Sjöström, Alfred 1905. *Landtmanna – Byggnader. Handledning. Landtbruks-byggnadskonsten. Hufvudsakligen afsedd för mindre jordbruk*. Kuopio.

Suomen maatilat I. Uudenmaan lääni. Tietokirja maamme keskikokoisista ja suurista maatiloista. Porvoo 1931.

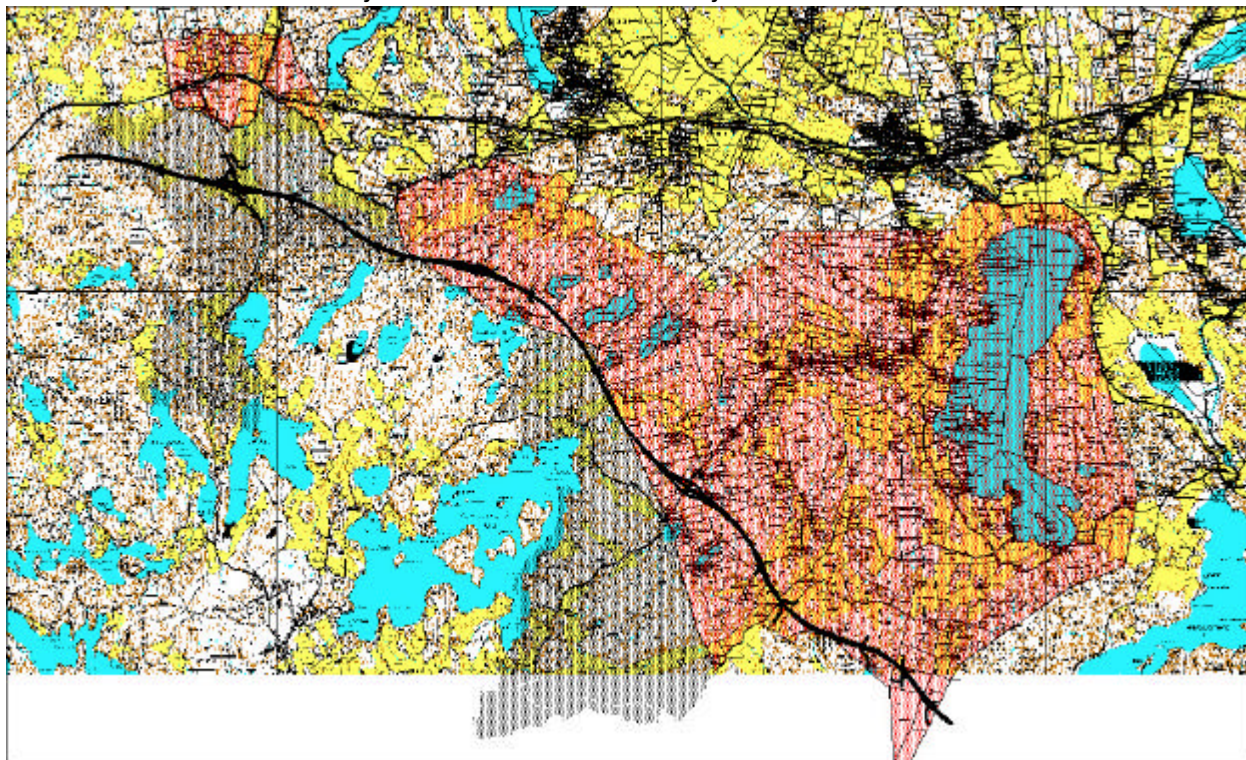
Tahvanainen, Päivi 1990. *Länsi-Uudenmaan kulttuurimaisemainventointi*. Länsi-Uudenmaan seutukaavaliitto.

Toivari, Pertti & Laine, Kari (toim.) 2001. *Maatalojen valiot. Esimerkkejä asuin-, tuotanto- ja yritysrakennuksista*. Maa- ja metsätalousministeriö. Jyväskylä.

Virkkala, K 1977. Nummen ja Pusulan pitäjäen geologiasta. – *Nummen historia 1859-*. Vammala

Ympäristöministeriö. Mietintö 66 / 1992. *Maisemanhoito. Maisema-alue työryhmän mietintö I*. Helsinki.

Ympäristöministeriö. Mietintö 66 / 1992. *Maisemanhoito. Maisema-alue työryhmän mietintö II*. Helsinki.

Liite 1. Inventointialueen rajaukset Nummi-Pusulassa ja Sammatissa

Lähde: Nummi-Pusulan kunta. Kaavoitus.

